

POVIJEST SREDNJEGA VIJEKA

ZA

NIŽE RAZREDE SREDNJIH ŠKOLA

U

BOSNI I HERCEGOVINI.

SASTAVIO

EMILIJAN LILEK,

GIMNAZIJSKI PROFESOR.

Prodaje se ukoričena po 1 krunu.

U SARAJEVU 1905.

NAKLADOM ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA.

POVIJEST SREDNJEGA VIJEKA

ZA

NIŽE RAZREDE SREDNJIH ŠKOLA

U

BOSNI I HERCEGOVINI.

SASTAVIO

EMILIJAN LILEK,

GINNAZIJSKI PROFESOR.

Prodaje se ukoričena po 1 krunu.

U SARAJEVU 1905.

NAKLADOM ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA.

Ova se knjiga ne smije skuplje prodati, nego što je naznačeno na prednjoj strani.

PREDGOVOR.

Sastavljajući ovu povjesničku knjigu po nalogu visoke zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, držao sam se ponajviše „Povijesti srednjega vijeka za više razrede srednjih škola“, t. j. Klaićeve „Povjesnice srednjega vijeka za više razrede“, koju sam — takogjer po nalogu visoke zemaljske vlade — za upotrebu u bosanskim srednjim školama priredio i dopunio. No prema nastavnim potrebama, kojima treba da posluži „Povijest srednjega vijeka za niže razrede“, morao sam nastojati, da budu istorički dogagjaji pripovijedani u većoj cjelini i u što shvatljivijem obliku. S toga sam ispustio razdiobu povijesti u doba; ispustio sam takogjer suvišna imena i nepotrebne brojeve; n. pr. nijesam kazao, da je franački kralj Hlodvig vladao od 481.—511., nego oko godine 500. Tijem se s jedne strane učniku u velike olakša pamćenje, a s druge se strane postizava sigurniji nastavni uspjeh.

Pošto će se ova knjiga upotrebljavati u različitim srednjim školama: u gimnazijama, realkama, šerijatskoj sudačkoj školi, trgovačkim i višim djevojačkim školama, morao sam u biranju gradiva paziti na nastavne potrebe svih spomenutih škola. Iskustvo će pokazati, eda li će moći da se svrši sve gradivo bez preopterećenja školske mladeži, ili će se n. pr. u gimnazijama morati povijest Bosne i Hercegovine preložiti iz III. u IV. razred, u kojem treba da se uči domoslovlje.

Pisac.

GDJE JE ŠTO.

UVOD.

Strana

I. Početak i opseg povijesti srednjega vijeka	1
II. Povijest Germana do velike seobe naroda (godine 375.)	1

VELIKA SEOBA NARODA.

I. Huni se doseliše u Evropu. Rimski car Teodozije i dioba rimske države (395.)	3
II. Provale Germana u zapadno rimsko carstvo	3
III. Atila, kralj hunski	4
IV. Propast zapadnog rimskog carstva. Germansko države u zemljama zapadnog rimskog carstva	4
V. Slaveni	5
1. Seoba Slavena iz pradomovine i njihova kultura	5
2. Slavenski narodi i njihova selišta	6
VI. Avari, stari Bugari i njihove borbe sa Slavenima	8
1. Avari i prva slavenska država	8
2. Stari Bugari i osnutak bugarsko-slavenske države	9

ISTOČNO RIMSKO ILI BIZANTINSKO CARSTVO (395.—1054.).

I. Justinijan (527.—565.)	10
II. Justinijanovi nasljednici (565.—610.)	11
III. Dinastija Heraklijeva; ratovi s Perzijancima i Arapima	12
IV. Borba oko ikona	13
V. Bizantija i bugarska država do polovine XI. stoljeća	13
VI. Kulturni život u bizantinskom carstvu od 4. do polovice 11. vijeka	14

JUŽNE SLAVENSKE DRŽAVE DO SREDINE 12. STOLJEĆA.

I. Raška i Duklja	15
II. Bosna i Humska	16
1. Najstariji žitelji i gospodari	16
2. Bosna	17
3. Humska	17
III. Hrvatska	18

ARAPI.

I. Muhamed resul-ullah	19
II. Prve četiri halife (632.—661.)	20
III. Halife iz porodice Omejevića (661.—750.)	20
IV. Abasovići (750.—1258.)	21
V. Arapska (islamska) prosvjeta	22
1. Materijalna kultura	22
2. Duševna prosvjeta	22

FRANAČKA DRŽAVA (481.—887.).

I. Merovejići (481.—751.)	24
Hlodvigovi nasljednici i kućne starješine (maiores domus)	24
II. Karlovići (751.—887.)	25
Karlo Veliki (768.—814.)	25
1. Ratovi Karla Velikoga	25
2. Karlovo nastojanje oko širenja kršćanstva i kulture	26
III. Nasljednici Karla Velikoga i dioba franačke države	26

NJEMAČKA I ITALIJA (RIMSKO-NJEMAČKO CARSTVO)
(887.—1125.).

Oton I. Veliki (936.—973.)	27
Henrik IV. (1056.—1106.). Borba između carstva i papinstva za podjeljivanje svećeničkih časti (investitura)	28

NORMANI . . . . .

	29
--	----

RUSIJA DO SREDINE XI. VIJEKA.

Osnutak ruske države i pokrštenje ruskog naroda	30
---	----

ZAPADNE SLAVENSKE (ČEŠKE) DRŽAVE I POLJSKA.

I. Moravska	31
II. Češka država	32
III. Poljska za prvih Pjastovića (962.—1139.)	33
Boleslav Hrabri oko 1000. god.	33

MAGJARI.

Stjepan Sveti, prvi kralj ugarski	34
---	----

KULTURNE PRILIKE NA ZAPADU.

I. Kršćanstvo	35
II. Državno ustrojstvo	35

SELDŽUCI I KRSTAŠKI RATOVI.

I. Seldžuci (Turci)	36
II. Krstaški ratovi (1096.—1270.)	37
III. Pošljedice krstaških ratova	40

RIMSKO-NJEMAČKO CARSTVO ZA HOHENSTAUFOVACA

I ČEŠKA KRALJEVINA	42
------------------------------	----

NJEMAČKA I ČEŠKA OD 1273. DO KRAJA SREDNJEGA VIJEKA.

I. Rudolf Habsburški (1273.—1291.) i Otakar II. te vladari nasljednici iz različitih kuća	45
II. Češka država i Njemačka za luksemburške porodice (1310.—1437.)	46
Karlo I. [IV.] (1346.—1378.)	46
III. Habsburgovci zavladaše stalno Njemačkom (1438.), te prvi put ujedinje Austriju sa Češkom (1438.—1457.) i Ugarskom (1438.—1439. i 1444.—1457.)	49
IV. Češka za Jurja Podjebradskoga i Jagelovića	51

UGARSKA, POLJSKA, BOSNA I DUBROVNIK.

I. Ugarska s Hrvatskom	51
1. Posljednji Arpadovići (1114.—1301.)	51
2. Anžuvinci (1301.—1387.) i Luksemburgovac Sigismund (1387.—1437.)	52
Ljudevit Veliki (1342.—1382.)	52
3. Vladari iz različitih porodica (1438.—1526.)	53
II. Poljska	55
III. Bosna i Hercegovina	55
A. Istorički zemljopis Bosne i Hercegovine od X. do XV. stoljeća.	55
B. Povijest Bosne i Humske od Kulina bana do propasti bosanskog kraljevstva (1180.—1463.)	57
Ban i kralj Tvrtko I. (1353.—1391.)	58
C. Unutrašnje uređenje Bosne i Hercegovine prije turskoga gospodstva	62
A. Vjera i crkva	62
B. Državna uprava	64
C. Društvena dioba po krvnim i privrednim svezama, po javnim pravima i zanimanju	65
D. Trgovina i rudarstvo	66
IV. Dubrovnik (Ragusa)	67

SRBIJA OD 1159. DO 1459.

I. Srpska država za Nemanjića 1159.—1366.	69
Dušan Silni 1331.—1355.	72
II. Dioba i propast srpske države u borbi s Osmanlijama	72

BUGARSKA OD 1186. DO PROPASTI 1398.

I. Ponovljenje i cvat bugarske države za prvih Asenovića (1186.—1241.)	74
II. Komadanje i propast Bugarske (1241.—1393.)	75

BIZANTIJA I OSMANLIJE (TURCI).

I. Bizantija	75
II. Osmanlije ili Turci	77

RUSI OD 1054. DO KONCA SREDNJEGA VIJEKA I MONGOLI.	
I. Dioba i propast Rusije	79
II. Mongoli osvoje bagdadsko halifstvo (1258.) i svu Kinu (1280.)	79
III. Moskva postaje političkim i duhovnim središtem Rusije; Rusi stresu mongolski jaram (1480.)	80
FRANCESKA I INGLESKA	
	81
ITALSKO POLUOSTRVO.	
I. Mleci (Venetia)	83
II. Genova	85
III. Ostale znamenite države u Italiji	85
PIRENEJSKO POLUOSTRVO.	
I. Arapska ili maurska Španija	86
II. Kršćanske države	87
NAJZNATNIJI IZUMI I SVRŠETAK SREDNJEGA VIJEKA	88
HRONOLOŠKI PRIJEGLJED POVIJESTI SREDNJEGA VIJEKA (375.—1492.)	91

UVOD.

I. Početak i opseg povijesti srednjega vijeka.

Povijest se staroga vijeka svršuje s jedne strane propašću rimskoga svjetskoga gospodstva, a s druge strane izdisajem staroga duševnog života; prvome bijaše uzrok velika seoba naroda, a drugome kršćanstvo.

Za početak velike seobe naroda, a tijekom ujedno i za početak povijesti srednjega vijeka uzimaj se godina **375.** poslije Isusa, kad je nomadski narod hunski provalio u današnju Rusiju te potisnuo germanska plemena, da se sele na zapad i jug Evrope, u zemlje rimskoga carstva. Ušljed ove seobe rimsko se carstvo razdijelilo godine **395.** na istočno (bizantinsko) i na zapadno. Ovo potonje propade već god. **476.** Nad njime se izviše germanske države. Germanski narodi, što se naseliše po Italiji, na iberском poluostrvu i u Galiji, potonuše malo po malo u bujici rimske prosvjete, te se stopiše s domaćima u Romane. Ali su političko kolo na zapadu vodili i dalje Germani. Osim ovih osvanuše na historičkom obzorju još Slaveni, Magjari i istočni narodi, kao Arapi, Mongoli i Turci.

Staro poganstvo zamijeniše dvije nove vjere: kršćanstvo i islam, a na razvalinama stare prosvjete podiže se kršćanski i islamski prosvjetni svijet.

Povjesnica srednjega vijeka pričaće nam po tome o najznamenitijim događajima iz povijesti gore spomenutih naroda i o njihovu duševnom razvitku od početka velike seobe naroda pa sve do otkrića Amerike, to jest od god. **375. do 1492.**

II. Povijest Germana do velike seobe naroda (godine 375.).

Prasjedišta. Germani su arijskoga roda. Odijelivši se od Litavaca i Slavena, s kojima poživješe najduže u zajednici u sarmatskoj (ruskoj) nizini, krenuše u sjevernu njemačku nizinu i na Skandinavsko poluostrvo. Njima na zapadu i jugo-zapadu stanovahu

Kelti. Za vrijeme rimskih careva bijahu u glavnom rijeke Rajna i Dunav granica između slobodne Germanije i rimskoga carstva. Da obrane svoja pogranična mjesta od skitalačkih germanskih naroda, pogradiše Rimljani uz Rajnu i Dunav jake utvrde, od kojih su kasnije postale znamenite varoši, kao Majnc, Keln, Beč (Wien) i dr.

U III. vijeku po Isusu stvoriše se oveći savezi germanskih naroda, kao: franački na srednjoj i donjoj Rajni, saski na Vezeri, gotski na dalekom istoku.

Život, običaji i vjera. Stari Germani bijahu nomadski narod, koji se bavio najviše ratom i lovom, a nuzgredice i stočarstvom i ratarstvom.

Po krvi se dijelio narod na porodice, rodove i plemena. Porodica se osnivala otmicom ili kupovanjem. Cijena bi se za isprošenu djevojku plaćala u govedima, konjima i t. d.

Više je srodnih porodica bilo udruženo u rod, više rodova sačinjavaše jedno pleme, a više se plemena ili župa stapalo u puk (civitas). Na čelu puku stajao je knez (kunik). Ovaj bijaše glava vojske i prvi sudija. U vojsku bi dolazili svi za oružje sposobni ljudi.

Od narodne vojske razlikovala se družina, što bi je koji ugledniji vođa skupio od dobrovoljaca. S tom bi četom na svoju ruku provaljivao u tuđe zemlje, dijeleći s njom i osvojenu zemlju i zarobljeni plijen.

Po pravima se dijelio germanski narod na slobodne i neslobodne. Slobodni su se opet u nekih germanskih plemena dijelili na proste slobodne i na plemiće, koji su se isticali imanjem, ugledom i junaštvom.

Kao što svi prirodni narodi, obožavali su i stari Germani prirodne sile. Kako se u prirodi reda dan i noć, život i smrt, razdijelili su svemir i tvorne sile u njem u carstvo svjetlosti (u kojemu caruju svijetle, dobre moći) i u carstvo tmine (s mrkim i zlim bićima).

Najviši bog bijaše V odan. On bješe Bog rata i gospodar carstva mrtvih. Njegove službenice, bojne djevice Valkire, primale su junake, koji bi u boju pali, u nebesku dvoranu Valhalu, pa ih ondje gostile.

Svaki je germanski rod još štovao svoje pokojnike, na po se svoje pradjedove. Mrtvacu bi dali u grob: jela i pića, oružja, robova, kadšto i konja, već kako je koji bio bogat i ugledan.

VELIKA SEOBA NARODA.

I. Huni se doseliše u Evropu. Rimski car Teodozije i dioba rimske države (395.).

U IV. stoljeću poslije Isusa provališe u Evropu divlje čete Huna, te tijekom pokrenuše pokret istočnih evropskih naroda, koji se zove u povjesnici velika seoba naroda.

Huni bijahu mongolskog roda. Lice i tijelo im bijaše nakazno, stas malen i oči malene. Hranili su se korijenjem i sirovim mesom, koje bi smekšali pod sedlom, kad bi jahali.

Odišlo su sebi šili od prtenine ili kože, te ga nijesu skidali dotlen, dok se ne bi raspalo. Živjeli su sa svijem nomadski, tumačajući kao okretni i vješti jahači na svojim brzim konjima od jednoga mjesta do drugog, tražeći sebi hranu i plijen, a svojim konjima boljih pašnjaka.

Prekoračivši rijeku Don, Huni udariše god. 375. na istočne Gote, koji se udomiše u primorju Crnoga mora rijeci Dnjepru na istoku, te ih u odlučnom boju pobijediše. Zbog toga poraza bježahu istočni Goti iz svoje domovine, navališe u zemlju zapadnih Gota i nagnaše ih preko Dunava u rimsko carstvo. Prešav Dunav i provaliv u rimsku državu, razbiše zapadni Goti rimsku vojsku kod Jedrene (Adrianopol) 378. Na to se dozvolom rimskog cara **Teodozija** (379.—395.) neki od njih nastaniše u istočnim balkanskim pokrajinama, drugi pak stupiše u rimsku vojsku.

Pred smrt (395.) razdijeli Teodozije carstvo među svoja dva sina: starijem Arkadiju predade istočni dio (azijske pokrajine, Misir [Egipat] i balkanske zemlje osim Dalmacije), a mlađemu Honoriju zapadni dio (Italiju, Pirenejsko poluostrvo, zapadnu Afriku, Galiju, Britaniju, njemačke krajeve, Dalmaciju i dr.).

II. Provale Germana u zapadno rimsko carstvo.

Odmah na početku V. vijeka počeo se germanski narodi seliti u zapadno carstvo, dok ga sa svijem ne razgrabiše. Zapadni Goti

presele se sa Balkanskog poluostrva preko Italije u južnu Galiju a odavle u Španiju. Amo se već prije njih bjehu doselili **Vandali** (409.), koji pregoše malo za tijem (429.) u Afriku. U Galiji nastaniše se u V. stoljeću **Franci** i **Burgundi**, a u Britaniji **Anglosasi** (oko 450.).

III. Atila, kralj hunski.

U V. vijeku prodriješe Huni s obala Dnjepra u današnju Ugarsku, te se smjestiše uz rijeku Tisu i Dunav. Tu stolovaše u drvenoj prijestonici njihov kralj Atila, prozvan „bičem božjim“.

Kao pravi Mongol bijaše Atila malena stasa, a širokih pleća, velike glave, a malenih vatrenih očiju, tupa nosa i žučkaste boje. Kad bi pozvao u svoj dvor uglednije svoje ljude i poslanike, nudio bi svojim gostima piće iz srebrnih i zlatnih pehara, a jela iz srebrnih zdjela, no on sam bi pio iz drvenih pehara i jeo iz drvenih zdjela. Živio je u svemu priprosto i umjereno.

Pred Atilom drhtahu svi narodi od Dona do Rajne, od Carigrada do Rima. Istočno rimsko carstvo prinudi, da mu plaća danak. Kasnije udari na zapadno rimsko carstvo, da ga oplijeni i obori. U Galiji na Katalonskom polju (blizu grada Troyes) pobije se s Rimljanima, kojima se pridružiše germanski narodi. Atilu tu sa svijem pobijediše (451.). On se vrati u Ugarsku, ali već druge godine pogje na Italiju. Uz put razori grad Akvileju u Veneciji, te dade tijekom povoda osnutku grada Mletaka. Osvojivši i opustošivši sjevernu Italiju, bijaše se već spremio, da udari na Rim, ali ga papa Leo I. škloni na mir i povratak. Do godine (453.) umre naglom smrću. Narodi, koje bijaše podjarmio, opet se sada dočepaše svoje slobode, a Huna nestade.

IV. Propast zapadnog rimskog carstva. Germanske države u zemljama zapadnog rimskog carstva.

Pošto su germanska plemena ovako razgrabila provincije zapadnog rimskog carstva, **Odoakar**, vojvoda njemačkih najamničkih četa, učini i kraj rimskom gospodstvu u samoj Italiji, oborivši cara Romula Augustula s prijestola god. 476. Protiv Odoakra (476.—493.) digne se **Teodorih Veliki**, kralj istočnih Gota. Italija postade sada plijen dobitnika (493.). U drugoj polovini VI. stoljeća, poslije propasti gotske države, dosele se u sjevernu Italiju **Langobardi** (god. 568.). I tijekom se seoba germanskih naroda za sada svršila.

Germanski osvajači i doseljenici osnovaše u pokrajinama zapadnog rimskog carstva, pa i u samoj Italiji, više država. Te države jesu:

- a) u pokrajinama: u Španiji:
  - država zapadnih Gota, koja je obuhvatala i južnu Francesku; u Africi: država Vandala;
  - u Galiji:
    1. država Franaka;
    2. država Burgunda;
  - u Britaniji: državice Angla i Sasa;
- b) u Italiji od god. 476. naprijed:
  1. država Odoakrova;
  2. država istočnih Gota;
  3. država Langobarda.

V. Slaveni.

1. Seoba Slavena iz pradomovine i njihova kultura.

I Slaveni su roda arijskoga ili indoevropskoga. U staro doba nastavahu po prostranoj ravnici istočne Evrope. Njima na zapadu prebivahu Litavci i Germani, na sjeveru finska, a na istoku finska i mongolska plemena. U IV. stoljeću poslije Isusa podlegoše zajedno s Gotima divljem hunskom narodu. Kad se u V. stoljeću raspade hunska država, nekoja se slavenska plemena krenuše na zapad prema Labi i Dravi, druga na jug preko donjega Dunava u bizantinsko carstvo. Seleći se i šireći ovako više stoljeća prema Baltičkom moru, prema Labi, Jadranskom, Jonskom i Egejskom moru, počеше se Slaveni sve više razlikovati jezikom. Tako je iz slavenskoga plemena niklo više jezikom različitih naroda.

Život, običaji i vjera. Stari su Slaveni živjeli u zadružnim kućama. Ukućani su bili po krvi rođjaci, te su imali zajedničku imovinu. Kućom upravljaše starješina ili domaćin.

Više zadružnih kuća sačinjavalo je pleme, a zemlja, u kojoj je prebivalo pleme, zvala se župa. Što je bio u kući starješina, to je bio u župi župan (vladika, vojvoda, knez). Župana biraše svako pleme iz neke odregjene kuće, i od takih odabranih kuća postade poslije slavensko plemstvo (vlastela, šlehta).

Kad bi zaprijetila opasnost od neprijatelja, složilo bi se više plemena u jedno, pa bi izabrali velikoga župana ili kneza. Tako postaje slavenski narodi.

Najmilije bijaše Slavenima težiti zemlju, timariti blago i gojiti pčele. Uz to se počeo već rano baviti obrtom i trgovinom. U boju su bili dobri junaci, osobito kad im je valjalo braniti rodnu grud. Vojevahu obično pješke, naoružavši se štitom, lukom i strjelicama, koje bi nakvasili otrovom. Na otvorenom polju bijahu slabi, ali su se u toliko vještije borili u šumama i klancima. Osobito su rado udarali iz zasjede.

I stari su Slaveni obožavali prirodu i prirodne sile. Dijelili su bogove na dobre i zle. Među dobre bogove ubrajahu n. pr. Sunce, Mjesec, Oganj, Vesnu, boginju ljeta; od zlih bogova (bijesova) bijaše najznatnija Morana, boginja zime i smrti.

Omanja bića, ljudima koje prijatna, koje strašna, jesu vile, rogjenice ili sugjenice, za vrijeme vukodlaci i more. Stari su se Slaveni klanjali bogovima najviše u prostoj prirodi: u dubravama i šumama, u pećinama i na gorskim vrhuncima. Glavne svetkovine u godini bijahu: badnjak (koleda) u doba zimskoga suncovrata i kres (kupalo), svetkovina sunčane mijene u ljeto. Za jedne i druge svetkovine žrtvovahu Suncu i Ognju.

O duši čovječijoj vjerovahu Slaveni, da duša iza smrti ulazi u stan mrtvih, u raj, pa da tamo živi kao i na zemlji; s toga i zakopaše ili spališe sa svojim umrlima neke životinje i stvari, koje im bijahu za života najmilije. Često bi se i žena po smrti muževljoj dala spaliti zajedno s njegovim truplom, samo da bi mogla i poslije smrti s njim u raj u boraviti.

2. Slavenski narodi i njihova selišta.

a) **Polapski ili Baltički Slaveni.** Ovi obitavahu između Baltičkog mora, Labe, Sale, Odre i Čeških gora. Na zapadu im bijahu susjedi Nijemci, na istoku Poljaci, a na jugu Česi. Znatnija mjesta u njih bijahu: Arkona na otoku Rujani (Rügen) i Ljubice (danas Lübeck).

Od Polapskih Slavena sačuvali su se do današnjeg dana samo još Srbi u Lužicama.

b) **Poljaci.** Istočno od polapskih Slavena, među Baltičkim morem i Karpatima, prebivahu mnogobrojna slavenska plemena, koja s vremenom pleme Poljana ili Poljaka (Ljesi) ujedini u jedan

narod, te ovome nadjene svoje ime. U zemlji Poljaka spominju se gradovi: Gdansk (danas Danzig), Gnjiezno (njem. Gnesen), Poznanj (njem. Posen), Vratislava (njem. Breslau) i Krakov.

e) **Česi.** U V. vijeku naseliše stari „Bojohoemum“ (Böhmen) slavenska plemena. Najglavnije pleme bijahu Česi, koji iza nekog vremena pokoriše ostala slavenska plemena u toj zemlji, te tijekom narodu i zemlji nadjenuše svoje ime.

d) **Moravci i Slovaci.** Neka s Česima srodna plemena zauzeše poriječje Morave, Vaga i Grona sve do Dunava. Uz Moravu naseljena plemena prozvala su se Moravljanima. Ostalim plemenima ostade staro ime „Slaveni“ ili „Slovaci“.

Sva zemlja, što je naseliše Moravljanima i Slovaci, prozvana bi poslije „Velika Moravska“. U njoj stajahu gradovi: Velehrad (kod današnjeg Hradišta) i Nitra (na rijeci istog imena).

e) **Slovinci ili Vinidi.** U drugoj polovici VI. vijeka doseliše se mnogobrojna slavenska plemena u današnje alpinske zemlje Austriju, Štajersku, Korušku, Kranjsku, austrijsko Primorje i Veneciju. I ova plemena zadržale staro skupno ime, pa se i danas još zovu „Slovinci“. Nijemci im nadjenuše ime ilirskih Veneta, pa ih još sada zovu „Wenden“, „Winden“ (Veneti, Vinidi).

f) **Hrvati.** U V. i VI. stoljeću naseliše Slaveni i rimske pokrajine Dalmaciju¹⁾ i Panoniju²⁾ (južnu). Pleme Hrvata (Bijeli Hrvati) naseli se između rijeke Zrmanje i Cetine. U njihovoj oblasti, koja primi od plemena ime „Hrvatska“, bijahu znatnija mjesta: Nin, Beograd (Alba civitas), Knin i Hlivno. Kasnije osvojiše Hrvati oblast Liburniju ili Gačane između Zrmanje i Raše (t. j. današnju primorsku Hrvatsku i istočni dio Istre), te proširile ime svog prvotnog zemljišta i na ovu oblast. U Liburniji bijahu znatniji gradovi Trsat i Senj.

g) **Srbi.** U isto vrijeme, kad su hrvatska plemena naselila sjevero-zapadnu rimsku Dalmaciju, nastaniše se njima na istoku i jugu sa svijem srodna plemena, koja biše kasnije prozvana ukupnim imenom Srbi. Najznatnija srpska oblast bila je u početku Raša

¹⁾ Rimska pokrajina Dalmacija obuhvataše zemlju Liburnâ između Zrmanje (Krke) i Raše, zemlju Dalmata između Krke i Cetine, za vrijeme sve krajeve do Drina na jugu, do Drine i preko nje na istoku, do Kupe i bosanske Posavine na sjeveru.

²⁾ Panonija obuhvataše današnju sjevernu Hrvatsku među Kupom, Dravom i Savom, onda Slavoniju i bosansku Posavinu, a povrh toga još zapadnu Ugarsku do Dunava i istočne krajeve Austrije i Štajerske.

ili prava Srbija sa središtem u Polimlju (na istoku do Ibra i dônje Morave). U X. stoljeću spominje se još i Bosna (oko gornjeg toka istoimene rijeke) kao sastavni dio Srbije, a u primorju Duklja (Zeta, današnja Crna Gora), Trebinjska, Humska (današnja istočna Hercegovina) i Neretva ili Paganija (između Cetine i dônje Neretve).

Plemenski život srpskog naroda. Srbi, naselivši se na Balkanskom poluostrvu, živjeli su u početku zasebno, pleme po pleme. No s vremenom osiliše se neka od ovih plemena, te pokorivši susjedna plemena, osnovaše manje oblasti, koje priznavahu vrhovnu vlast Bizanta, sad manje sad više.

Pokrštenje srpskog naroda. Najznamenitija srpska oblast bješe u prvo doba Raška. Tu su sjedjeli veliki župani. Za velikog župana Mutimira pošlje bizantinski car Vasilije I. (867.—886.) svećenike iz Carigrada, koji pokrstiše srpski narod. Samo se Neretljani opirahu kršćanstvu, te se s toga i zovu „Pogani“.

h) Bugarski Slaveni. Već od V. stoljeća slavenska plemena neprestance navaljivahu preko dônjega Dunava na bizantinsko carstvo. Nekoja od njih nastaniše se u Podunavlju, druga u Makedoniji, pa i u samome Peloponezu.

God. 679. pregju preko Dunava divlji **Bugari**, te sebi podlože sve Slavene megju Dunavom i Balkanom.

i) Anti ili istočni Slaveni (Rusi). Na prostranim nizinama istočne Evrope bilo je u početku srednjega vijeka nastanjeno više naroda, između kojih su bili najznatniji Anti. U njih bijahu važniji gradovi Novgorod i Kijev.

VI. Avari, stari Bugari i njihove borbe sa Slavenima.

1. Avari i prva slavenska država.

U VI. stoljeću krenu iz južne Rusije tatarski narod Avara (Ogri, Obri), te se naseli u današnjoj Ugarskoj. Zavladaвши slavenskim plemenima u Potisju i Podunavlju, oboriše se na Langobarde te ih prisiliše, da se sele u Italiju, a panonske Slovence potisnuše dalje prema zapadu u alpinske zemlje. Pokorivši još Moravljane, Čehe i južne Polapske Slavene, osnovaše veliku i silnu državu, koja je postojala dva i po stoljeća. Poglavica njihove države zvao se kagan ili kan. Najznamenitiji od njihovih kanova bijaše Bajan-kan.

Avari bijahu poput Huna konjanički narod, te su takogjer živjeli od plijena i od onoga, što bi im pokoreni narodi privrijedili. Plijenili bi po bizantinskom carstvu i u zapadnim zemljama.

Dragocjeni plijen bi zgrtali u velikim opkopima, koji su im ujedno bili i kao tvrgjave. Te bi opkope (hringi) načinili od kamenja, zemlje i drvlja.

Prva slavenska država za kralja Sama (623.—658.). Avarima pokorni Slaveni morali su svojim gospodarima plaćati danak teško im robovati i u ratu pomagati.

Da stresu teški avarski jaram, digoše se god. 623. plemena u alpinskim zemljama i u Bojohemu (Češkoj). Vogja im bijaše neki trgovac **Samo**. Kako je bio vrstan vojvoda, potuče Avare redom u nekoliko bitaka, te tako oslobodi alpinska i češka slavenska plemena. Oslobogjeni Slaveni izabraše ga sada za kralja (623.—658.). Središte njegovoj prostranoj državi bijaše stari Bojohem. Skoro se za vrijeme Samo zarati sa franačkim kraljem (Dagobertom I.), te i njega potuče. Po njegovoj se smrti država njegova razdrobi na mnogo manjih oblasti i zemalja.

2. Stari Bugari i osnutak bugarsko-slavenske države.

Stari Bugari bijahu finski narod. Oni prebivahu najprije u južnoj Rusiji; odanle se preseliše u Daciju, gdje moradoše priznati vrhovnu vlast Avara. U prvoj se polovini VII. vijeka oslobodiše avarskoga jarma, a u drugoj pregjoše preko dônjega Dunava i osnovaše u Meziji između Dunava, Crnoga mora i Balkana, pokorivši tamošnje Slavene, bugarsko-slavensku državu. Malo za vrijeme pregjoše i preko Balkana i prisiliše Bizantince, da im plaćaju danak i dadu Meziju.

U bugarskoj državi bijaše u početku dvojako stanovništvo: *a) Bugari*, koji gospodovahu i ratovahu; *b) Slaveni*, koji se zanimahu ratarstvom i stočarstvom, služeći svoje gospodare. No za dva stoljeća prihvatiše Bugari jezik i običaje slavenske, a Slaveni ime bugarsko, te tako od dva naroda postade jedan.

Stari Bugari bijahu ratoborni i divlje čudi. Na čelu im bijaše kan. Kad bi on ili koji boljarin umro, spalili bi zajedno s njime sve njegove žene i sluge.

ISTOČNO RIMSKO ILI BIZANTINSKO CARSTVO

(395.—1054.)

I. Justinijan (527.—565.).

Istočno rimsko carstvo moralo je odmah u postanku svome da suzbija navale Germana i Huna, a onda Slavena, Bugara i Avara. U V. stoljeću zaprijetiše Huni, a u početku VI. stoljeća Bugari samome Carigradu. Bizantiji na sreću zavlada u to opasno doba vrsni Justinijan, koji nije samo Bizantiju obranio od njezinih neprijatelja, nego je čak podigao do najvećeg opsega i do velike slave.

Borbe s Vandalima i Gotima. Ugušivši ljutu bunu u Carigradu, zamisli Justinijan veliku osnovu, kako bi nekadašnje staro rimsko carstvo obnovio. S toga pošlje vrsnog vojvodu Belisara najprije na Vandale u Africi. Belisar ih savlada za dvogodišnjeg rata, uhvati im kralja i osvoji njihovu državu (534.).

Duže trajala rat u Italiji s **istočnim Gotima**. Savladavši i ove iza dvadesetogodišnjeg rata (535.—555.), steče Justinijan svu Italiju, a s njom i **Dalmaciju**, koja bješe god. 395. dodijeljena zapadnom rimskom carstvu.

Borbe s Perzijancima, Avarima, Slavenima i Bugarima. Justinijan nije mogao dalje nastaviti svoja osvajanja na zapadu, jer s istoka mu zaprijetiše Perzijanci, a sa sjevera Avari, Slaveni i Bugari. U ratovima s Perzijancima bijaše loše sreće. Perzijski kralj mu istom onda dozvoli mir, kad je obećao, da će Perziji davati godišnji danak od 30.000 dukata. — Navale divljih Avara, Slavena i Bugara uspješno suzbijaše vojvoda Belisar. Na Dunavu posagradi ili popravi do 80 tvrđjica, da tako barbarima brani prijelaz u bizantinsko carstvo.

Unutrašnje uređenje države. Justinijan je u svemu oko toga nastojao, da careva volja bude svemoguća, kako u državi, tako i u crkvi. Kako se republikanske ustanove nijesu slagale s njegovim političkim nazorima i težnjama, ukine sa svijem već i onako odavno nemoćni konzulat; senat, što je bio sastavljen od članova nasljednika, velikih činovnika i carevih pouzdanika, saziva se još kadikad, da učestvuje u zakonodavstvu.

Porezi su se pobirali po starom načinu, koji je bio za državu sa svijem povoljan, ali za podanike ubitačan. Za zemljišni porez ostade i dalje uredba općenitoga jamstva, a neizravni su se na-

meti davali u zakup. Uz to se stegnu i obrt i trgovina, jer je država svu silu monopola uzela u svoje ruke.

Zakonodavstvo. Najviše zasluga steče Justinijan na zakonodavnom polju, jer rimsko pravo, koje je po njegovoj zapovijedi u cjelinu pribrano, postade kasnije svjetskim pravom. Znamenitom pravniku Tribonijanu povjeri, da skupi sve starije i novije rimske zakone i da ih poreda po nekom sustavu. Tribonijan se trudio oko toga s mnogim drugovima, te poslije nekoliko godina sastavi glasoviti zbornik rimskoga gragjanskoga prava („Corpus iuris civilis Romani“). Car podigne poslije i akademije u Carigradu, Rimu i Beritu, gdje se učilo i tumačilo rimsko pravo.

Gojenje svilaca i gragjevine. Justinijan uvede u svojoj državi gojenje svilaca. U vojničke i trgovinske svrhe načini putova i drumova po svoj državi. U velike se proslavi obnovljenjem crkve sv. Sofije. Ova je crkva najljepše djelo bizantinskoga sloga. (Vidi str. 15.)

II. Justinijanovi nasljednici (565.—610.).

Najbliži Justinijanovi nasljednici ne mogahu na zapadu da održe niti ono, što bijaše Justinijan osvojio, a kamo li da ostvare njegove težnje za osvojenjem cijelog negdašnjeg rimskog carstva na zapadu.

Langobardi, provalivši (568.) u Italiju, oteše Bizantincima veći dio sjeverne i srednje Italije. Kad Avari pod kanom Bajanom osvojiše ili razvališe sjeverne megjašne tvrgjave, stadoše avarska i slavenska plemena poplavljavati unutrašnje dijelove Balkanskoga poluostrva. Slavenska plemena prodriješe čak do u Grčku i držahu je oko 200 godina nezavisno od Bizantije. Bajana, koji je u društvu sa Slavenima zaprijetio samome Carigradu (600.), skloniše tek velikim godišnjim dankom, koji mu jednako povisivahu, da priznade dunavsku granicu. S istoka se nad carstvo nadviše još crnji oblaci. God. 604. buknu rat s Perzijancima i potraja 24 godine (do god. 628.). Zauzevši Perzijanci Mezopotamiju i Malu Aziju, zaprijetiše samome Carigradu. Sada se uzbuni očajno stanovništvo prijestonoga grada protiv nesposobnoga cara Fokasa, najvećeg nasilnika na bizantinskoj carskoj stolici. Protiv njega pozove senat u pomoć Heraklija, afričkoga namjesnika, koji bijaše nekada pobijedio Perzijance. Iza srećne pomorske bitke u luci pred Carigradom ugje Heraklije kao pobjednik u prijestonici. Zarobljenoga Fokasa predadu u ruke ogorčenoj svjetini, koja ga

oslijepi i nakon groznih muka umori. Senat i narod svečano proglasi Heraklija Augustom, a patrijarh ga krunisa za cara.

III. Dinastija Heraklijeva; ratovi s Perzijancima i Arapima.

U Herakliju (610.—641.) dobi carstvo vrsna ratnika i organizatora. U tadašnjim očajnim prilikama bio je državi i potrebit takav čovjek. Uredivši i uvježbavši Heraklije vojsku, koju je njegov prethodnik sa svijem zanemario bio, udari na Perzijance, koji su bili razorili kršćanska sveta mjesta i odnijeli drvo krsta iz Jerusalima. U žestokoj odlučnoj bitci kod Ninive perzijska vojska ljuto nastrada. Na to Bizantinci poharaše perzijsku prijestonicu, a poganske žrtvenike razoriše. Sada Perzijanci sklopiše s Bizantincima mir i povратиše im sve njihove zemlje i gradove, što su ih prije osvojili. Druge godine vratiše i drvo krsta u Jerusalim. Car ga sam s cijelim svećenstvom opet postavi na Golgoti (14. septembra 629.). — Heraklije slomi doduše na istoku moć perzijsku, ali mu balkanske pokrajine Meziju, Dalmaciju, Makedoniju, Heladu i Peloponez poplaviše i zaokupiše **slavenski** došljaci srpskog, hrvatskog i slovenačkog plemena. **Tijem je slavenska seoba na Balkansko poluostrvo u glavnom svršena.**

Rat s Arapima. Što bijaše Heraklije istrkao Perzijancima iz ruku, to mu opet pod kraj života oteše **Arap**, i to: Siriju, Palestinu i Mezopotamiju, najposlije Misir, izuzevši grad Aleksandriju. Za nesposobnih nasljednika Heraklijevih izgubi carevina još više zemlje. Krajeve izmegju Balkana i Dunava zauzeše Bugari (679.), a cijelu Afriku Arapi. Arapi htjedoše, navaljujući punih šest godina (672.—678.) s kopna i s mora, da osvoje i sam Carigrad. Carigragjani se obraniše jedino takozvanom „grčkom vatrom“.

Unutrašnja je povijest bizantinska ovoga vremena ispunjena s jedne strane vjerskim rasprama, a s druge strane neprestanim borbama za carski prijesto. Zbačenoga bi cara redovno nakazili (odsjekli bi mu nos, iskopali bi mu oči i t. d.), strpali ga u manastir ili prognali. Uza sve to pripada velika zasluga dinastiji Heraklijevoj, što je junački odbila od zidina carigradskih sve nasrtaje Perzijanaca, Avara, Slavena i Arapa i spasla carstvu osim Carigrada još i Malu Aziju, to nekadašnje ognjište kršćanske prosvjete.

IV. Borba oko ikona.

Čim se Leo III. Isavrijski zacario (718.—741.), zapovjedi, da se ikone uklone iz crkava. Sada se bizantinski kršćani razdvojiše na dva tabora; u jednom bijahu oni, koji su slike štovali (ikonopoklonici, ikonoduli), a u drugom oni, koji su štovanje slika zabacivali (ikonoborci, ikonoklasti). Za Leonovih se nasljednika nastavi borba protiv ikona; istom za carice Teodore, koja je vladala za svoga nedoraslog sina Mihaila III., dovršena je ta dugotrajna borba od sto i više godina na crkvenom saboru u Carigradu (842.), koji zaprijeti prokletstvom svijem protivnicima štovanja ikona.

V. Bizantija i bugarska država do polovine XI. stoljeća.

Prvi bugarsko-slavenski kanovi bili su Bizantiji čas neprijatelji, čas saveznici. Kad je Bugarskom vladao silni **Krum** (oko 800.), država je bugarska obuhvatala svu današnju Bugarsku, Vlašku i istočnu Ugarsku. Bizantincima uze znameniti grad Sredec (Sofiju). Na to bizantinski car (Nikefor) diže na nj veliku vojsku, provali u Bugarsku i spali mu prijestonicu Preslavu. No na povratku namami Krum bizantinsku vojsku, u neki balkanski klanac, te je strašno potuče, a samoga cara zarobi i odsiječe mu glavu. Od careve lubanje načini sebi čašu.

Bizantinci pokrste Bugare. U drugoj polovini IX. stoljeća vladaše Bugarskom knez **Boris**. Ovaj zamoli bizantinskog cara **Mihaila III.**, da bi ga pokrstio. Car rado usliši tu molbu, te mu sam kumovaše na krstu. Za tijem skloni Boris svoje boljare, te i oni primiše kršćansku vjeru.

Sjajno doba Bugarske za Borisova sina Simeuna oko 900. Mlagji sin Borisov bio je najčuleniji vladar bugarski. Odgojen je bio u Carigradu. Odmah u početku svoje vlade zarati se s Bizantincima zbog trgovine. Bizantinski car pozove u pomoć Magjare. Ovi pregjoše preko Dunava, potukoše Simeuna, oplijeniše mu prijestonicu i oteše mu cijelu zemlju bugarsku Dunavu na sjeveru. Srećniji bijaše Simeun u ratu s Bizantincima i Srbima, njihovim saveznicima. Bizantincima ote veći dio Makedonije i Arbanije, a u Srbiji postavljao i skidao župane po svojoj volji. Prema Srbiji vodila je tada granica uz rijeke Drim, Ibar i Moravu; Priština, Niš i Biograd bijahu bugarske varoši. Osvojivši toliko zemalja,

kruniše se Simeun **carskom** krunom i nazove se „car Bugarima i samodržac Greima“. Ujedno uzvisi arhiepiskopa bugarskoga na čast **patrijarha**. Uz to potpomagaše slavenske književnike, te bugarska knjiga proživi za njega svoje **zlatno doba**.

Dioba i propast bugarske carevine (971. i 1019.). Simeuna nasljedni slabi mu sin Petar. Već za njegove vlade poče bugarska carevina propadati. Najprije se pojavi pop Bogomil, pa učeći po njemu prozvanu vjeru (vidi str. 63.), prouzroči vjerski razdor. Onda se diže na cara Petra boljar Šišman, upravitelj zapadnih vlasti, te mu otrgne Makedoniju i Arbaniju. Tako se bugarska država raspade na dva carstva: na istočno (između Dunava i Balkana), koje ostade Petru, i na zapadno (između Egejskoga i Jadranskoga mora), gdje se zacari Šišman I. (963.). Istočnu Bugarsku osvoji malo za tijem bizantinski car Tzimiskes i učini je bizantinskom pokrajinom (971.). Na zapadnu Bugarsku obori se bizantinski car **Vasilije II.**, te je do kraja pokori i pretvori takogjer u bizantinsku pokrajinu (1019.).

Tako je car Vasilije II. opet podigao bizantinsko carstvo do velike moći. No već poslije njegove smrti (1025.) poče država propadati. Zadnji komad italskog posjeda oteše Bizantincima u južnu Italiju doseljeni **Normani** (sjeverni Germani), a gotovo čitavu Malu Aziju zaokupiše **Seldžuci** (Turci); s Rimom pak u vjerskom pogledu Bizantinci razvrgoše svaku svezu god. **1054**.

VI. Kulturni život u bizantinskom carstvu od 4. do polovice 11. vijeka.

Stara prosvjeta izumire, a ragja se bizantinska. Otkako je kršćanstvo odnijelo mejdan nad poganstvom već za Konstantina (324.—337.) i Teodozija Velikoga (378.—395.), stade naglim korakom propadati poganska prosvjeta. Episkopi i carevi pretvoriše poganske prosvjetne zavode ili u kršćanske (kao veliku školu u Carigradu 425.) ili ih ukinuše (na pr. akademiju u Ateni 529.), ili oni sami sobom propadoše, jer niko u njih nije dolazio. Tako utru u zadnja iskra, što je još tinjala na ognjištu stare poganske prosvjete.

Staru kulturu zamijeni u istočnome carstvu nova kultura, **bizantinska**, u kojoj se stopiše na osobiti način elementi grčke, rimske, istočne i kršćanske prosvjete. Iznutra udari pečat bizantinskoj kulturi **kršćanstvo**, a spolja je zaodjenu **grčki jezik**, koji je već od Justinijana bio uz latinski kao državni jezik.

Škole i umjetnosti. Za nastavu u rimskome pravu bile su pravne škole u Carigradu, Beritu i Rimu. Medicinska se nauka gojila u carigradskoj akademiji. Graditeljstvo se uspe do svoga vrhunca za cara Justinijana, koji je posagradio mnoge mostove, tvrgjave, vodovode, kupališta, ceste i crkve, među ovima i glasovitu Sofijinu crkvu. U ovo se doba razvio i **bizantinski slog**, kojemu je glavno svojstvo u gradnji trula (kupula).

Plastika kao i slikarstvo izgubi svoj samostalni značaj, te služaše samo za nakitne (dekorativne) svrhe.

Trgovina i zanati. Od Španije pa sve do Indije bijaše trgovina u bizantinskim rukama. To potvrđuje činjenica, što je po ovijem krajevima vijekovima gospodovao bizantinski novac. Na daleko se znalo za grimiz i svilu carigradsku, a isto su tako bili vrsni carigradski zlatari i rezbari. Na glasu su bile radnje mozaikom i emaljom, što su se gotovile u Carigradu.

Težaštvo. Zemlju su težili naseljenici, koji su bili koje slobodni zakupnici (coloni liberi), koje opet pravi kmetovi (coloni adscripticii). Sprva su i slobodni zakupnici bili prikovani uza zemljište, ako su na njemu proboravili 30 godina. Slobodnih seljaka bilo je veoma malo. Tijem je i porasla moć duhovnih i svjetovnih velikih posjednika.

Moralne prilike. Koliko god se Bizantinac svojim gospodskim vladanjem, velikim znanjem, tananim ukusom, a i bogatstvom znatno isticao iznad ostalih savremenika, ipak ne bijaše, kako treba, plemenit ni duhom niti srcem. Mjesto pravoga ljudskoga ponosa nalazimo u njega nisku dušu i puzavca, koji je uz to podmukao, nevjeran, osvetljiv i kao zvijer okrutan. U neprestanim borbama oko prijestola bijaše vazdašnja sudbina pobijegjenoga, da ga izmrcvariše, oči mu izvadiše, te ga osakatiše.

JUŽNE SLAVENSKE DRŽAVE DO SREDINE 12. STOLJEĆA.

I. Raška i Duklja.

Zagorski Srbi pod Bugarima. Poslije Mutimirove smrti (oko 890.) nastadoše u Raškoj borbe o vlast i čast velikog župana. U te borbe umiješa se bugarski car Simeun, te u Raškoj po svojoj volji postavljao velike župane, koji moradoše da priznaju njegovu vrhovnu vlast.

Knez Časlav diže ustanak na Bugare i ujedini srpske oblasti. Po Simeunovoj se smrti (927.) vrati iz bugarskoga ropstva knez **Časlav**, potomak pregjašnjih srpskih župana. Kako je Bugarska iza smrti cara Simeuna počela slabiti, diže Časlav pomoću Bizantinaca ustanak protiv Bugara i oslobodi Rašku od bugarske vlasti. Na to Časlav Raškoj uže pripoji Bosnu i pomorske oblasti Duklju, Trebinjsku, Hum i Neretvu.

Duklja kano samostalna država. Iza smrti Časlavove (oko 960.) raspade se njegova država. Zapadne se oblasti odmetnuše, a Raška sama dogje zajedno s istočnom Bugarskom pod neposrednu vlast bizantinskog cara.

Kad je Raška došla pod Bizantiju, podigla se Duklja kano samostalna država. Središte srpskoga državnog života prenese se tijekom iz zagorskih krajeva u Primorje. Na kraju X. vijeka spominje se u Duklji kao knez Ivan Vladimir, rođak kneza Časlava. U svojoj vlasti imao je Vladimir još Trebinjsku i Humsku. Na njega udari car Samuilo, vladar u zapadnoj Bugarskoj, te ga u ratu porazi i zarobi, a njegove zemlje pridruži Bugarskoj. Kad je bizantinski car Vasilije II. oborio zapadnu bugarsku carevinu, pade i Duklja zajedno s Bugarskom pod bizantinsko carstvo (1019.), no već je oko god. 1040. nanovo oslobodi Stjepan Vojslav bratučed Vladimirov.

Duklja postaje kraljevinom. Vojslava naslijedi kasnije sin mu **Mihailo** (oko 1078.). Ovaj se u početku svoje vlade lijepo pazio s Grcima. Oslanjajući se na ovo prijateljstvo, udari na Rašu, te je sjedini sa Dukljom. U isto doba bijahu opet Trebinjska i Humska sjedinjene s Dukljom. Vladajući tolikom državom, zaželi imati sjajan naslov, te se s toga obrati na silnog papu Gregorija VII. s molbom, neka mu pošlje znakove kraljeve vlasti. Papa mu radosno usliši molbu, te mu priznade kraljevski naslov (1078.).

Mihaila naslijedi sin mu Bodin. Ovaj priključi Duklji još gornju Bosnu. Prijestonica mu bijaše u gradu Skadru. Poslije Bodinove smrti (1101.) porodiše se u Duklji ljute borbe i smutnje, za kojih opet Grci stekoše vrhovnu vlast nad Dukljom i Rašom.

II. Bosna i Humska.

1. Najstariji žitelji i gospodari.

Iliri i Rimljani. Najstariji žitelji današnje Bosne i Hercegovine, za koje se znade, zvahu se **Iliri**. Iz ilirskog doba potječu

t. zv. predistorička grobišta i nalazišta kod Butmira u Sarajevskom polju, na Glasincu, u Potoci kod Bišća i dr. God. 9. poslije Isusa pokoriše **Rimljani** Ilire, a njihovu zemlju pridružiše Dalmaciji i Panoniji.

O prosvjetnom radu Rimljana svjedoče ostaci rimskih cesta, tabora, utvrda, hramova (n. pr. Mitrej u Konjicu) i banja; dalje grobni spomenici s latinskim natpisima, miljaši (miljokazi), novci, tragovi rudarstva (osobito na vrelu Vrbasa, na Lašvi i oko Srebrenice).

Germsko gospodstvo (480.—555.). Iza propasti zapadnog rimskog carstva zavlada Dalmacijom Odoakar (480.—493.), a poslije njega je osvojiše istočni Goti (493.—555.).

Bizantinsko gospodstvo (555.—1180.) i doseljenje Slavena. Kad se raspade država istočnih Gota, pripoji Justinijan svome carstvu Dalmaciju i Panoniju (zajedno s Italijom). Za bizantinskog vladanja počeo u drugoj polovini VI. vijeka Slaveni i Avari u ove krajeve provaljivati, obarajući i uništavajući veći dio rimskog kulturnog rada. U prvoj polovini VII. vijeka bijaše već sva Dalmacija i Panonija naseljena **slavenskim** plemenima. U istočnim krajevima današnje Bosne nastaniše se Srbi, a zapadno od Srba naseliše se Hrvati.

2. Bosna.

Istorija Bosne od VII.—XII. vijeka veoma je nejasna i tamna. Prvu nam pouzdanu vijest o njoj daje bizantinski car Konstantin Porfirogenet oko polovice X. vijeka. Po njegovoj vijesti bijaše u to doba Bosna dio srpske države kneza Časlava, njegova savremenika. U XI. vijeku osvoji je dukljanski vladar Bodin. U početku XII. stoljeća bješe Bosna samostalna banovina, imajući svoje zasebne državne uredbe i svog zasebnog vladara. Ali još u prvoj polovini istoga stoljeća priznavaše vrhovno gospodstvo ugarskog kralja Bele II., koji se već god. 1138. zove kraljem Rame.

3. Humska.

Humskom ili Zahumljem zvala se oblast, koja se rasprostirala od gornje Neretve sve do Jadranskoga mora. Glavne varoši bijahu u njoj Blagaj i Ston.

Prvi je poznati vladar u Zahumlju knez **Mihailo Višević**, koji je živio onda, kad i bugarski car Simeun. U ratovima izmegju Simeuna i Bizantinaca bijaše saveznik čas Bugarima, a čas Bizantincima. Njegova je država megjašila s gradom Dubrovnikom. Poslije Mi-

haila Viševića (god. 950. još je živio) postala je Humska zajedno s Travunijom dio srpske, a kasnije dukljanske države.

III. Hrvatska.

Bizantinsko i franačko gospodstvo. Hrvati, naselivši rimsku Dalmaciju, osnovaše s vremenom više oblasti, kojima su vladali veliki župani, bani i knezovi, priznavajući barem po imenu vrhovnu vlast bizantinsku. Za Karla Velikoga dogjoše Hrvati pod franačku vlast; no već za njegovih nasljednika oslobodiše se te vlasti.

Tomislav, prvi i najznamenitiji kralj Hrvatske oko 925. Na početku X. stoljeća vladaše u Bijeloj Hrvatskoj Tomislav, najznamenitiji hrvatski knez i prvi hrvatski kralj. Poslije srećnih ratova sa Magjarima pridruži svojoj kneževini **slovinsku** zemlju izmegju Save i Drave. K tome prinudi Neretljane i zahumskog kneza Mihaila Viševića, da mu donekle priznadu vrhovnu vlast. Pošto su mu i latinski gradovi Dalmacije plaćali danak, kruniše se kraljem „Hrvatske i Dalmacije“.

Dvapat je Tomislav porazio moćnog bugarskog cara Simeuna, koji je udario na njega zbog toga, što je u svoju zemlju i pod svoju zaštitu primao srpske bjegunce, izmegju njih i samog velikog župana. Tako postade Tomislav najsilniji vladar u sjevero-zapadnom dijelu balkanskog poluostrva. No poslije njegove smrti nastade opće rasulo hrvatskoga kraljevstva. Južne se oblasti odijeliše od Hrvatske, a Mleci prestadoše plaćati danak, što su ga do tada davali hrvatskim vladarima za slobodno brodarenje po Jadranskom moru.

Hrvatska opet kraljevina za Krešimira Velikoga (1058. do 1073.). U polovici XI. vijeka podiže Hrvatsku iznova junački vladar **Krešimir Veliki**. Pridruživši Hrvatskoj opet Neretvu (ili Krajinu izmegju rijeke Cetine i Neretve) i latinsku Dalmaciju, t. j. primorske gradove Zadar, Spljet i Trogir, proglasi se kraljem Hrvatske i Dalmacije.

Hrvatska za Zvonimira vazalna država papinska; spojenje Hrvatske s Ugarskom.

Budući da Krešimir Veliki nije imao sina, nastadoše borbe o prijesto. Iza trogodišnje borbe zapade prijesto slovinskom banu Zvonimiru (1076.—1088.). Ovaj zamoli papu Grguru VII., neka uzme njega i zemlju mu u zaštitu. Papa pristade na to i posla poslanika,

koji Zvonimira kruniše u solinskoj crkvi (god. 1076.). Ovjenčani se kralj zakune, da će vazda ostati vjeran papi Grguru VII. i njegovim nasljednicima; osim toga obreče papi godišnji danak.

Iza smrti Zvonimirove nastadoše u Hrvatskoj opet goleme smutnje i borbe. Jedna štranka izabere za kralja **Petra Svačića**, a pristalice Zvonimirove udovice Lijepe Jelene pozovu brata joj, ugarskoga kralja **Ladislava I.**, da zauzme Hrvatsku. Ladislav prijedje preko Drave i prodre do gore Gvozda (Kapele), te namjesti u zauzetoj zemlji izmegju Drave i Gvozda svoga sinovca Alma za kralja. Tom zgodom osnuje biskupiju u Zagrebu (1093.). Nasljednik Ladislavljev, ugarski kralj **Koloman**, udari god. 1102. po drugi put na Hrvatsku, te je zajedno sa Dalmacijom pripoji Ugarskoj.

Od god. 1102. povijest je Hrvatske u spoljašnjim poslovima usko skopčana sa poviješću Ugarske, tako da se pod imenom Ugarske obično razumijeva i Hrvatska.

ARAPI.

I. Muhamed resul-ullah.

Stari su se Arapi klanjali suncu, mjesecu i zvijezdama. Kao staro središte arapske vjere bijaše svetište ili hram, po imenu **Kaba**. U tome se hramu klanjahu kamenu, što je pao s neba. Osim toga bijahu u Kabi smješteni kumirski kipovi pojedinih arapskih plemena. Unaokolo oko hrama nastade malo po malo **grad Meka**, oko kojeg se pojedina plemena često otimahu. Na kraju V. vijeka zapade Meka zajedno s hramom Korejševiče.

Od Korejševiča potječe **Muhamed resul-ullah**. Rodio se (oko god. 570.) u Meki. Kad mu je bilo četrdeset godina, poče naviještati nauku o jedinom i nevidimom Bogu, koja se zove **islam**. Propise islama pokupiše kasnije njegovi šljedbenici i popisaše ih u jednu knjigu, — „**Kur-an**“.

Svijet, što je prijanjao uz prijašnju neznabožačku vjeru, usprotivi se toj nauci. S toga se Muhamed preseli (hidžret učini) iz Meke god. 622. sa svojim pristalicama u sadašnju Medinu. Tako postade Medina zametkom islamske države i sjedištem svjetovne vlasti Muhamedove. S toga muslimanski svijet računa godine od onda, kad je Muhamed došao u Medinu (hidžret).

Iz Medine pokrene Muhamed više ratova na poganske susjede i pokori malo ne čitavu Arabiju. God. 630. udari sa 10.000 vojske na Meku i osvoji je bez otpora, a narod ga prizna svojim glavarem i poslanikom božjim. Na to Muhamed proglasi Meku svetim gradom islamskim, sam pak ostade u Medini, gdje malo za tijem umre (632.). Pokopaše ga na istom mjestu, gdje je preminuo.

II. Prve četiri halife (632.—661.).

Ebu Bekir (632.—634.). Poslije smrti pejgamberove (Muhamedove) izabraše muslimani u Medini za njegova našljednika (halifu) Ebu Bekira, njegova tasta i najvjernijeg prijatelja. Ebu Bekir zaratova na bizantinsku državu te joj ote dio Sirije.

Omer (634.—644.). Ebu Bekir postavi svojim našljednikom vrsnog vojvodu Omera, kojega valja smatrati pravim osnivačem svjetske države arapske. Bizantincima ote Palestinu s Jerusalimom i ostatak Sirije. Onda udari na novu perzijsku državu te je srećnim pobjedama osvoji. Njegov vojvoda Amru pokori mu Misir. Stari Memfis bi spaljen, a mjesto njega razvi se iz arapskog tabora nov grad, po imenu Kahira.

Omer se odlikovao ne samo svojom ustrajnošću, nego i svojim priprostim i trijeznim životom. Hranio se ponajviše urmama (datuljama) i ječmenim hljebom, a nosio je samo dva odijela, jedno zimsko i jedno ljetnje.

Osman (644.—656.). Iza Omera izabraše Osmana za halifu. Vojvode njegove nastaviše osvajati u Africi i Aziji.

Alija (656.—661.). Poslije Osmana zavlada Alija, Muhamedov zet. Protiv njega ustade Muavija, namjesnik sirski, te s toga planu ljut rat izmegju njih dvojice. Usred borbe pogibe Alija od ubojničke ruke. Sin se njegov Hasan nazove halifom, no već se za nekoliko mjeseci odreče te časti u korist Muavije.

III. Halife iz porodice Omejevića (661.—750.).

S Muavijom (661.—680.) popne se na vladu porodica Omejevića, koja je oko sto godina gospodovala. Za nje zadobi arapska država najveći obim, a halifska čast postade našljedna. Prijestonicu halifsku prenese Muavija iz Medine u Damask, gdje još za Alije bješe namjesnik.

Iza Muavijine smrti diže se protiv njegova našljednika Jezida I. Alijin drugi sin Husein, kojega šije iz smrti njegova brata Hasana priznavahu pravim pejgamberovim našljednikom. Husein ostavi sa svojim vjernim pristalicama Meku i prodre u Irak, ali bi kod Kerbele, blizu rijeke Eufrata, od Jezidovih vojnika ubijen (680.).

Omejevići su znatno oslabili bizantinsko carstvo. U Aziji oteše mu jugoistočni dio Male Azije do gore Taura; u Evropi Siciliju, Sardiniju, Korziku i privremeno Kretu, a u Africi oboriše mu sa svijem gospodstvo. Sedam puta udariše i na sam Carigrad, no uzalud. God. 711. pogje im za rukom, te osvojiše Španiju. Tako je arapska država u polovini VIII. vijeka obuhvaćala:

1. Prednju Aziju od Taurus-planine na zapadu do rijeke Inda na istoku, od Kavkaza, Kaspijskog i Aralskog jezera i rijeke Sirdarje na sjeveru do Indijskog oceana na jugu; osim toga još otok Cipar.

2. Cijelo sjeverno primorje afričko.

3. U Evropi: najveći dio Pirenejskog poluostrva, francesko primorje od Pireneja do Rodana, onda Sardiniju, Korziku i Siciliju, i najposlije neke primorske krajeve južne Italije.

IV. Abasovići (750.—1258.).

God. 750. obori Omejeviće Ebul-Abas, te sam zavlada arapskom državom. Da bi svoju vlast osigurao, domami devedeset članova porodice Omejevića u Damask, pa ih tamo poubija; jedini Abdurahman pobježe u Španiju i osnuje ondje samostalnu državu (755.). Stolicom Abasovića postade grad Bagdad. Tu je stolovao oko god. 800. halifa Harun-Erašid (Al Rašid = pravedni). Njegovo se vladanje spominje kao **zlatno doba halifstva**. Bio je vrstan i uman vladar, koji je obilato pomagao nauku i umjetnost. Bizantinsko je carstvo iza duga ratovanja prisilio, da mu plaća danak.

Njegov sin uvede od stranih zarobljenika, najviše od Turaka, tjelesnu stražu, koja se poput rimskih pretorijanaca brzo dočepa velike vlasti. Poglavica ove straže, po imenu „emir el umerā“ (knez nad knezovima), steče najposlje svu vlast u državi, a halife su utjecale i odlučivale samo u duhovnim poslovima.

Komadanje arapske države. Velika se arapska država razdvojila već u sredini VIII. stoljeća, kad je Omejević Abdurahman, umakavši u Španiju, ondje osnovao samostalnu državu (755.). U

IX. i X. stoljeću odmetne se od bagdadskih halifa sjeverna Afrika, gdje su nikle nove muslimanske države: **Fez, Maroko, Tunis i Misir**. Tako je nekad velika vlast halifâ iz dana u dan sve više propadala; na pošljjetku im ostade samo Bagdad s okolinom. Tamo vladahu sve do god. 1258.

V. Arapska (islamska) prosvjeta.

1. Materijalna kultura.

a) Težaštvo. Arapi su vrlo pomnjivo gojili ratarstvo. U Mezopotamiji obnoviše staro umjetno natapanje, i dotjeravši ga, preneseo ga čak i u Španiju i Siciliju. Velike su zasluge stekli presagjivanjem kulturnih biljaka po zemljama oko Sredozemnoga mora.

b) Stočarstvo. U stočarstvu su osobito nastojali oko dobrih konja, ovaca s plemenitom vunom i deva.

c) Zanati. Po bizantinskom običaju razdijeliše i zanatlijske družine u esnafe (cehove) sa starješinom, kojega bi same zanatlije birale. I zanata najviše naučiše od Bizantinaca, ali svakoj svojoj izradi udariše oseban pečat po svojem ukusu.

d) Trgovina. U Bagdadu se bijaše slegla arapska trgovina. Iz pomorske luke Basre u Perzijskom zaljevu vodila se živahna pomorska trgovina s Indijom i Kinom. U Kini upoznadoše papir, kompas i barut. Njihova se svjetska trgovina, **najveća u srednjem vijeku**, bijaše razgranala po sjevernoj, istočnoj i centralnoj Africi, po zapadnoj, južnoj, istočnoj i srednjoj Aziji i gotovo po cijeloj Evropi.

e) Komunikacije. Na perzijsku uregjena pošta pomagala je samo uz put trgovinu, jer je ponajprije imala da posluži u državne svrhe. Svako je namjesništvo imalo svoga pošlara, koji bi ujedno tajno izvješćivao glavnu poštu u Bagdadu. Vijesti su pronosili golubovi, brzoteče i konjanici. X

2. Duševna prosvjeta.

Prije Muhameda se gojila samo pjesma, a poslije Muhameda se osnivao cio duševni život Arapa i muslimana u opće na Kur-anu. Pošto se Kur-an nije smio prevesti ni na koji tugji jezik, morali su svi muslimani učiti arapski. Tako se razvi ponajprije arapsko jezikoslovlje.

Za Abasovića počese (osobito uz pomoć Siraca) prevoditi grčka, sirska i indijska djela na arapski i uspješno obragjivati

ponajviše matematiku i prirodne nauke. Najviše je duševni rad napredovao u Iraku (Mezopotamiji), i to za halife Mamuna (813.—834.), koji je živo potpomagao prevodilačku literaturu i u Bagdadu uredio biblioteku, a sagradio je i astronomsku opservatoriju.

a) Pjesništvo. U pjesmi se najbistrije ogleda pravo biće Arapa, jer mu je ona, a osobito narodna, od vajkada sreću prirasla druga i miljenica. Umjetna se pjesma njegovala većinom samo na vladarskom dvoru, a služila je u tu svrhu, da slavom uznosi vladare.

Uz junačku pjesmu voljeli su novelu i priču po perzijskom i indijskom primjeru („Hiljadu i jedna noć“ danas je svojina svih prosvijetljenih naroda).

b) Povijest i geografija. Arapski su historičari pisali ponajviše povijest svoga naroda, ali uz to i dogagjaje svjetske historije. U geografičkome znanju premašili su Arapi kud i kamo sve narode srednjega vijeka. Osvajanjem, trgovinom, hadžilucima i putujući, da istražuju, vrlo se izvještise.

c) Astronomija i matematika. U astronomiji premašise Arapi stare narode. U srednjem su vijeku u opće oni bili jedini, koji su astronomiju unapregjivali, i to tako, da su i noviji rezultati na tome polju olakšani samo njihovim radovima. Sasma su tačno opazili, kada je dužina dana i noći jednaka, a računali su putanju planeta i kometa, pomrčine i drugo.

d) Škole. Duševnoj kulturi služili su mnogi učevni zavodi. Uz početne škole bijaše još i množina medresa. U poznija vremena nije bilo većega grada, koji ne bi imao svoje medrese.

Svjetskog glasa bijahu velike škole u Španiji, u svemu njih 17, a među njima bijaše najznamenitija ona u **Kordovi**.

e) Biblioteke i prodaja knjiga. U svakom bi se većem gradu nahodila biblioteka, a i gdjejoj se omanji gradić ponosio bogatom i biranom bibliotekom. Ponajviše su bile uz medrese. U arapskoj se Španiji nalazilo još u XIII. vijeku 70 javnih biblioteka, od kojih je u onoj u Kordovi bilo 600.000 knjiga.

U svakom su se o većem gradu i knjige prodavale. Knjižari su prodavali stare rukopise, koje bi iznova prepisivali.

f) Umjetnosti, gragjevne i arabeske. Od muslimanskih naroda Arapi jedini imadu svoj zasebni gragjevni slog. Oni primiše bizantinski slog i promijeniše ga prema svojim potrebama. Najznatniji biljezi arapskoga sloga jesu ovi: kratki, tanki i iskićeni stupovi, osobito lukovi slični klinu i potkovi, i mnoštvo ureda

od tako zvanih arabeska. Arabeske prikazuju sjajnim bojama i obiljem zlata različito lišće, cvijeće i geometričke likove.

FRANAČKA DRŽAVA (481.—887.).

I. Merovejići (481.—751.).

Od prije spomenutih germanskih država bijaše najmoćnija i najznamenitija Franačka država ili Francija (France, Franceska). Prvim utemeljiteljem ove države smatra se **Hlodvig** (oko 500.) iz porodice Merovejića (Merovinga). On raširi, pokorivši sva franačka i nekoja druga germanska plemena u Galiji, svoje kraljevstvo na istoku do Rajne, na jugu do Garone, a na sjevero-zapadu do Atlantskog oceana. Glavni grad novo osnovane države bijaše **Pariz**.

Hlodvig je primio prvi od germanskih vladara **katoličku** vjeru. Tijem su franački vladari postali saveznicima rimskim papama i zaštitnicima katoličke vjere; jer ostali Germani, koji se naseliše na jugu zapadnog rimskog carstva, bijahu svi arijanske vjere.

Hlodvigovi našljednici i kućne starješine (maiores domus).

Hlodvigovi sinovi i unuci su se ljuto i najokrutnije među sobom zatirali, ne žacajući se pri tome nikakva zločina, tako da je malo koji od njih umr'o prirodnom smrću. Uza sve to raširi se znatno franačka država na istoku preko Rajne. Na kraju VI. vijeka pridružena bi franačkoj državi i vojvodina Bavarska, koja je tada obuhvatala i velik dio današnjih austrijskih alpskih zemalja.

Merovejići su počev od VII. vijeka bili samo kraljevi po imenu, dok su u istinu svu vlast stekli i vršili njihove kućne starješine (maiores domus), koji su isprva bili samo upravitelji kraljevskih dobara. Od ovih bijaše veoma znamenit **Karlo Martel**, muž hrabar i razborit. Najviše se proslavio tijekom, što je suzbio navale Arapa kod Tura (Tours) **732.**, zapriječivši ih tako, te nijesu pokorili čitavu zapadnu Evropu.

Poslije Karlove smrti zavlada njegov sin **Pipin Mali** cijelom očevinom. Privolom pape skine Pipin posljednjega kralja iz porodice Merovinga, te ga zatvori u samostan, a sebe proglasi kraljem

„po božjoj milosti“ (god. 751.). Njime zavlada Franačkom moćna porodica Karlovića.

II. Karlovići (751.—887.).

Pipin i osnutak papinske države 756. Franački kralj Pipin odužio se brzo rimskoj stolici. Kad je langobardski kralj zaprijetio Rimu, ode Pipin u Italiju i prisili Langobarde, da mu odstupe nekad grčko primorje od ušća Pada do Ankone. Bizantinski car zahtijevaše, da se njemu vrati to zemljište; no Pipin ga **756.** darova papi i tako udari temelj papinskoj državi. Pipinov sin bijaše

Karlo Veliki (768.—814.).

1. Ratovi Karla Velikoga.

Ratovi sa Sasima. Odmah na početku svoje vlade povede Karlo vojnu na poganske Sase. Ovaj rat trajao preko trideset godina. Dok bi Karlo bio u saskoj zemlji, Sasi bi se prividno pokorili; no čim bi izišao iz njihove zemlje, namah bi se opet podigli na obranu svoje slobode i svojih bogova. Istom god. 804. pogje Karlu za rukom, da umiri narod. Upravu predade franačkim grofovima, ali tako, da su Sasima ostala njihova prava i da nijesu nikakva danka plaćali, osim desetine svećenicima. Da bi kršćanstvo uznapredovalo, osnuje Karlo u zemlji osam biskupija.

Rat s Langobardima. Na poziv pape zavojšti Karlo na langobardskoga kralja, osvoji njegov glavni grad Paviju, a njega samoga zarobi i turi u samostan. Na to nazove sebe kraljem Langobarda i pridruži Lombardiju (Langobardiju) franačkoj državi (774.).

Rat s Bavarcima i Avarima. Bavarski vojvoda Tasilo III., koji je sebi koruske Slovence potčinio, snovaše o tome, kako bi se odmetnuo od Karla. S toga se bijaše najprije združio s langobardskim kraljem, a kasnije s Avarima. Karlo, čuvši to, pozove Tasila k sebi i baci ga u tamnicu, a Bavarsku pridruži franačkoj državi. Zajedno s Bavarskom došli su i mnogi Slovenci pod franačku vlast.

Kaznivši bavarskog vojvodu, odluči Karlo, da kazni Avare, što su prodrli u Lombardiju i Bavarsku. Sin mu dopre do Tise i osvoji zadnji avarski tabor s golemim plijenom. Zemlju do Rabe sjedini Karlo s Franačkom, a avarskog naroda nestade u početku IX. stoljeća. Savladavši Avare, pridruži Karlo istočne slovenačke i hrvatske krajeve sve do Save i Cetine svojoj državi.

Rat s Arapima. Karlov sin Ljudevit provali u Španiju i osvoji sjeverno-istočni dio. Od osvojene se zemlje stvori španjolska marka.

Ratovi sa Dancima i sjevernim Slavenima. Karlo ratovao i s Normanima u Danskoj, te im ote zemlju do rijeke Ajdere (Eider). I Polapskim Slavenima ote nešto zemlje, a Čehe prisili na plaćanje danka.

Karlo rimski car 800. Iza tolikih ratova i pobjeda postade Karlo najmoćniji vladar u Evropi, koji je u svojoj vlasti držao veći dio zemalja negdašnjega zapadnog rimskog carstva. Njegova je država dopirala na jugu do rijeke Ebra, Gariljana (Garigliano u Italiji), Cetine i donje Save, na sjeveru do Ajdere, na istoku do Labe, Sale, Češke šume i Rabe. K tome su Polapski Slaveni i Česi priznavali njegovu vrhovnu vlast. Da bi tolikoj vlasti odgovorila i izvanjska čast, kruniše ga papa god. 800. u Rimu carskom krunom. Tijem dobi zapadno kršćanstvo za svjetovnu glavu cara, kao što je već prije imalo papu kao duhovnu glavu.

2. Karlovo nastojanje oko širenja kršćanstva i kulture.

Da bi svoju golemu državu u jednu cjelinu stopio, uvodio je Karlo svagdje kršćanstvo, kudagod je njegova moć dopirala. Za odgoj valjanih svećenika osnuje viša učilišta, a za obrazovanje prostoga naroda podiže škole oko manastira i crkava. Svaki je pak otac morao nastojati, da mu dijete ide u školu. Na svoj dvor pozva mnogo učenih ljudi, a i sam je oko nauke radio. Dozva i pjevače, graditelje, slikare i kipare iz Italije; pjevači su morali svojim pjevanjem krasiti službu božju, graditelji mu graditi crkve i palače, a kipari i slikari ih uresiti. Uz to podupirao je još ratarstvo, obrt i trgovinu.

III. Našljednici Karla Velikoga i dioba franačke države.

Našljednici Karla Velikoga bijahu većinom slabi vladari. Već njegov prvi našljednik, sin mu **Ljudevit Pobožni**, nije imao toliko snage, da bi mogao održati u redu prostranu državu i obraniti se od navala svojih sinova. Odmah iza njegove smrti ugovoriše njegova tri sina diobu države, i to u Verdunu g. 843. Uslijed ove diobe postala je od zapadnih, romanskih, česti franačke države **Franceska**, a od istočnih, njemačkih i slavenskih, česti **Njemačka**.

Franceskom i Njemačkom vladahu i dalje Karlovići. Karlo **Debeli** ujedini još jednom za kratko vrijeme (884.—887.) čitavu Franačku. U Njemačkoj izumre ova loza smrću Ljudevita Djeteta (g. 911.). Po izumru Karlovića birahu Nijemci svoje vladare. U Franceskoj vladahu Karlovići nešto duže (do godine 987.).

NJEMAČKA I ITALIJA (RIMSKO-NJEMAČKO CARSTVO) (887.—1125.).

Borbe sa Magjarima. U Njemačku počeo za slabog vladanja posljednjeg Karlovića udarati Magjari, koji su se na kraju IX. vijeka doselili u današnju Ugarsku. Više su puta razbili njemačku vojsku, a robeći zalijetali su se duboko u njemačku državu.

Po izumru Karlovića izabraše Nijemci najprije franačkog vojvodu Konrada I., a poslije njega saskog vojvodu Henrika I. (919.—936.). Za njegove vlade Magjari iznova provališe u Njemačku i nemilo poharaše sasku zemlju. Tom prigodom ulovi Henrik odlična vogju Magjara. Sada pristadoše Magjari na devetgodišnje primirje uz pogodbu, da im Henrik plaća danak i vrati ulovljenog vogju. To vrijeme upotrebi Henrik, te podiže u saskoj vojvodini više tvrdih gradova, a ujedno uredi valjano konjaništvo. Da bi vojsku izvježbao, zarati se s Polapskim Slavenima. Čehe prisili na plaćanje danka.

U to mine primirje s Magjarima. Henrik im ne htjede više plaćati danka; zato oni opet udariše na njegovu zemlju. No Henrik ih razbije (933.).

Oton I. Veliki (936.—973.).

Još moćniji od Henrika bijaše njegov sin i našljednik Oton I. Veliki. Kad su Magjari, pozvani u pomoć od njemačkih buntovnika, opet provalili u Njemačku, Oton ih ljuto porazi kod Augsburga 955. Od sada Magjari više ne udarahu na Njemačku. Da bi megje svoje države osigurao prema Magjarima, ponovi Oton istočnu marku (Ostmark), koju je već Karlo Veliki osnovao protiv Avara, ali je poslije Magjari oboriše. Od te istočne marke kasnije postade vojvodina Austrija.

Oton se prozove langobardskim kraljem (951.) i rimskim carem (962.), osvojivši Lombardiju i Rim. Kad su u Italiji buknule

prepirke za langobardsku krunu, pogje Oton, pozvan u pomoć, u Italiju, da tamo steče vlast. Savladavši Berengara, gospodara Lombardije, prozva se langobardskim kraljem. No Berengar se kasnije, okoristivši se smutnjama u Njemačkoj, proglasi nezavisnim kraljem Lombardije. Začuvši Oton I. za to, ode po drugi put preko Alpa. Čim Oton osvanu u Italiji, čete se Berengarove razbjegoše. Oton ugje za tijem bez smetnje u Rim, gdje ga papa krunisa carskom krunom god. 962. Od toga časa pa sve do godine 1806. bijahu njemački kraljevi ujedno i rimski carevi.

Ratovi sa Slavenima. Oton I. ratovao je i sa susjednim Slavenima. Polapskim Slavenima otme zemlju od srednje Labe i Odre, te osnuje za ove krajeve nadbiskupiju u Magdeburgu. Poljskog i češkog kralja prisili na plaćanje danka.

Oton I. ubraja se megju najznamenitije njemačke vladare u srednjem vijeku, ne samo što je državu znatno raširio prema jugu i istoku, osvojivši talijanske i slavenske predjele, nego i s toga, što je Njemačkoj carskim naslovom zadobio **prvijenstvo** megju zapadnim državama. Iza Otonove smrti vladahu još 3 cara iz saskog roda (do god. 1024.); za tijem bi podignuta na njemačko prijestolje salijska porodica. Od vladara njezinih bijaše najmoćniji Henrik III., za kojeg njemačko carstvo najviše raširi svoje megje. Ali ta moć propade poslije njegove smrti (umr'o 1056.).

Henrik IV. (1056.—1106.).

Borba izmegju carstva i papinstva za podjeljivanje svećeničkih časti (investitura).

Henrik IV. i papa Gregorije VII. U to vrijeme, kada se njemački kralj Henrik IV. svagjao sa svojim velikašima i pripravljao na rat protiv saskih ustaša, bi izabran za papu Hildebrand, kologja reformaške stranke, koji se kao papa prozove **Gregorije VII.** (1073.—1085.). Čim je postao papom, obnovi Gregorije VII. odredbu, kojom bi svećenicima naloženo, da žive u celibatu, t. j. da se ne žene; isto tako obnovi starije odredbe protiv simonije, t. j. protiv kupovanja i prodavanja svećeničkih časti. Onda najstrožije zabrani svećenicima, da primaju duhovne časti od svjetovnjaka.

Papa Gregorije htjede, da i njemački kralj Henrik prihvati njegove reforme. No Henrik ne htjede da vrši papinske odredbe. S toga mu papa zaprijeti crkvenim kaznama. Njemački kralj se

s toga postupka užesti i sazove u Vorms sinod njemu odanih biskupa, te papu proglasi svrgnutim. Na to papa sazove sinod u Rim, prokune kralja i liši njegove podanike zakletve vjernosti. Sada se njemački knezovi odmetnuše od svoga kralja, pa se sastadoše, da biraju novoga. No papinski ih poslanik odvrati od toga, te knezovi po njegovu napatku zaključiše, da će do godine birati novoga kralja, ako se dotlen Henrik ne izmiri s papom.

U takoj nevolji uputi se Henrik sa svojom vjernom ženom usred zime preko Alpa i osvanu pred gradom Kanosom (u Modeni), u koji se papa bio sklonio. Tu morale stajati tri dana i tri noći u pokajničkoj odjeći, gologlav i bosonog, bez jela i pića; istom onda ga papa oslobodi prokletstva. Ali Henrik morale papi obećati, da ne će vršiti kraljevske vlasti, dok ga papa lično ne izmiri s njemačkim knezovima. No Henrik se brzo pokaja za taj svoj čin, te papi zakrči put u Njemačku. Na to se opet skupiše njemački knezovi, skinuše Henrika i izabraše novog kralja (1077.). Sada plane u Njemačkoj ljut gragjanski rat. Kad je protukralj umr'o, pogje Henrik opet u Italiju, da se osveti papi, što ga bijaše iznova udario prokletstvom. Ušavši u Rim, postavi protupapu, koji ga krunisa carskom krunom. Gregorije se zatvori u angjeosku tvrđjavu, gdje ga je car držao u opsadi, dok ga Normani ne oslobodiše. S njima pogje papa u Salerno, gdje naskoro umre (1085.).

Borba se za investituru nastavi i za Gregorijevih našljednika. Svrši se istom god. 1122. **vormskim konkordatom**, što ga je car Henrik V. (sin Henrika IV.) ugovorio s papom. Ovim ugovorom bi ugljavljeno, da će svećenici (kanonici i redovnici) sa svijem slobodno birati svoje poglavare (biskupe i opate). Izabranim biskupima i opatima podjeljivaće car žezlom svjetovna dobra, a papa duhovnu čast i duhovno zvanje, vršeći investituru biskupskim štapom i prstenom. Poslije smrti Henrika V. (1125.) podigoše Nijemci na prijestolje Lotara III. Saksonca.

NORMANI.

Seoba Normana i njihove države. Normani ili Skandinavci su roda germanskoga. Budući da se narod veoma množio, češće bi se krenuli iz svoje domovine i zaplovili morem; oni navaļivahu na sjeverne i istočne Slavene, na Franačku, Inglesku i Njemačku. Franceska im morale odstupiti pokrajinu **Normandiju**.

Odavle pogjoše u Inglesku te je osvojiše (Viljem Osvojitelj 1066.). Prodriješe i u južnu Italiju i na Siciliju, gdje osnovaše **kraljevinu napuljsku** (obiju Sicilija). Još prije zagospodovaše **Rusijom**. Osim toga zauzeše Islandiju, pa zalutaše čak do Grenlandije i sjeverno-zapadne Amerike. U svojoj domovini osnovaše tri oveće države: 1. **Norvešku**, 2. **Švedsku**, 3. **Dansku**.

RUSIJA DO SREDINE XI. VIJEKA.

Osnutak ruske države i pokrštenje ruskog naroda.

U istočnih Slavena postade s vremenom od više županija dvije veće kneževine: **novgorodska** na sjeveru i **kijevska** na jugu. Pojedina plemena ovih kneževina življahu u vječitoj svagji. Neslogu njihovu upotrebiše susjedni narodi. Kozaci zauzeše grad Kijev, a ratoborni normanski Varjazi iz Skandinavije prinudiše Novgorogjane, da im plaćaju danak.

Uvjerivši se Novgorogjani, da sami ne mogu vladati niti se obraniti od neprijatelja, poslaše poslanike normanskome plemenu Rusa, poručujući im ovo: „Zemlja je naša velika i bogata, no reda u njoj nema; za to dogjite k nama i vladajte nama.“ Na ovaj poziv krenuše tri ruska kneza (braća) sa svojim četama preko mora te ovladaše novgorodskom kneževinom. Od toga se časa pokorna im zemlja zvala Rusija.

Rurik (oko 863.) pravi osnivač ruske države. Najstariji brat Rurik nastanio se u Novgorodu, te poslije smrti svoje braće prikupio i njihove oblasti.

Rurikov rođak i nasljednik Oleg (oko 900.) osvoji grad Kijev i prenese tamo svoju prijestonicu.

Olega naslijedi Rurikov sin Igor, koji se diže na Carigrad. No Grci ga protjeraše grčkom vatrom. Udovica se njegova Olga poslije sprijateljila s Grcima, ode sama u Carigrad i primi ondje kršćansku vjeru. Krsni joj kum bijaše bizantinski car Konstantin VII. Porfirogenet (955.). Proboraviv Olga dva mjeseca u Carigradu, vrati se u Rusiju, da tamo raširi kršćansku vjeru, no ne uspije mnogo. Istom za njezina unuka **Vladimira Svetoga** (oko 1000.) raširi se kršćanska vjera po Rusiji. Vladimir dozove svećenike iz Grčke, i pokrstivši se, poče uvoditi kršćanstvo u svom narodu. Oženio se grčkom carevnom Anom, sestrom bizantinskog cara Vasilija II.

Jaroslav (oko 1050.). sin Vladimirov, podizaše crkve (sv. Sofiju u Kijevu) i nastojaše, da dobije valjanih svećenika. Pred smrt razdijeli državu megju svoje sinove, te s toga poče Rusija sve više propadati.

ZAPADNE SLAVENSKE (ČEŠKE) DRŽAVE I POLJSKA.

I. Moravska.

Knezovi Mojmir i Rastislav. Za prvog kralja istočne Franačke ili Njemačke pridize moravsku zemlju knez Mojmir. Kad je želio, da svoju državu raširi preko stare Panonije (u zapadnom dijelu današnje Ugarske) i da otrese vrhovnu vlast njemačku, skine ga njemački kralj i predade Moravsku njegovu sinovcu **Rastislavu** (oko god. 863.). Ali i ovaj knez radio je, da Moravsku oslobodi od Njemačke u duhovnim i svjetovnim poslovima. Budući da su u njegovoj zemlji kršćansku vjeru do tada širili sami Nijemci, pošalje Rastislav glasnike bizantinskom caru Mihailu III., moleći ga za slavenske vjerovjesnike. Car se radosno odazva njegovoj molbi, te mu posla dva učena i pobožna muža, braću **Ćirila i Metodija**. Ovi pogjoše god. **863.** preko Bugarske u Moravsku. Ćiril priredi nova slavenska pismena i prevede evangjelje na slavenski jezik.

Budući da su Ćiril i Metodije službu božju služili na slavenskom jeziku, potvoriše ih njemački biskupi pred papom, da uče krivu vjeru i da su raskolnici. S toga ih papa pozove u Rim. Saslušavši slavenske vjerovjesnike, papa odobri slavensko bogoslužje, a Metodija postavi biskupom moravsko-panonske dijeceze. Mlagji brat Ćiril oboli u Rimu i umre tamo (869.). Metodije, vrativši se iz Rima, ostade u slovačkoj državi kneza Kocela i stolovaoše u kneževskoj prijestonici, u gradu Blatnom na istoimenom jezeru. No ovdje ga stiže žalosna sudbina. Budući da je i u slovačkoj zemlji uveo slavensko bogoslužje, ugrabiše ga zavidni njemački biskupi (saleburški i dr.) te ga baciše u tamnicu, gdje ostade dvije godine.

Megju tijekom se podize na moravskog kneza Rastislava njegov bratić **Svatopluk**, te ga izdade njemačkome kralju, s kojim se Rastislav bio zaratio. Njemački kralj izvadi Rastislavu oči i baci ga u tamnicu, a Moravsku predade na upravu austrijskom krajiškom

grofu. No Svatopluk ga sretno suzbije, te malo za tijem prisili njemačkoga kralja, da ga prizna za moravskog kneza.

Velika Moravska za Svatopluka (871.—894.); Metodije nadbiskup moravski. Suzbivši njemačke navale, izradi Svatopluk u papinske stolice, da su njemački biskupi Metodija pustili na slobodu. Za tijem ga pozva u Velehrad, da bude nadbiskup moravski. Ovdje Metodije pokrsti češkoga kneza Borivoja i ženu mu Ljudmilu.

Svatopluk se trudio i oko toga, da državu moravsku razmakne preko susjednih zemalja. Čehe prisili, da mu priznadu vrhovnu vlast; isto tako raširi svoju vlast među Polapskim Slavenima do Magdeburga, onda u Šleziji i zapadnoj Galiciji. Zauze i kneževinu Kocelovu. Tako postade Svatopluk na jugu susjedom Hrvata i Bugara.

U to umre Metodije (885.). Iza njegove smrti stade Svatopluk uvoditi latinsku liturgiju i pozivati njemačke svećenike u zemlju, a učenike Metodijeve progoniti; s toga ovi ostaviše Moravsku pa odoše u Bugarsku.

Po Svatoplukovoj smrti poče velika moravska država brzo propadati. Već god. 906. oboriše je Magjari, te zavladaše njezinim istočnim dijelom.

II. Češka država.

Priča se, da je u davno doba u Češkoj vladala kneginja Libuša, koja je stolovala u Višegradu (kod Praga). Ona se udala za seljaka Pšemisla, koji je tijem postao pradjed dinastije Pšemislovića, koji su vladali Češkom sve do godine 1306.

Sigurnija povijest Češke počinje za Karla Velikoga, kad su Česi plaćali danak Franačkoj državi. Za prvog njemačkog kralja (Ljudevita Njemačkoga) mnogi češki poglavari primiše krst u Bavarškoj. No knez Borivoj priznavao je vrhovnu vlast moravskoga kneza Svatopluka i na njegovu dvoru primio kršćansku vjeru od Metodija. Tijem bi i u Češkoj na neko vrijeme uvedeno slavensko bogoslužjenje. Ali poslije raspada moravske države češki se knezovi dadoše opet pod okrilje Njemačke. Borivojev unuk **sv. Većeslav I.** priznavaše već vrhovnu vlast njemačkog kralja Henrika I. To Česima ne bješe po čudi. Većeslavljev brat Boleslav postavi se nezadovoljnicima na čelo, ubije pobožnoga Većeslava, te sam zavlada Češkom (935.).

Boleslav I. Grozni uskrati njemačkom kralju poslušnost i danak. No njemački kralj Oton I. provali u Češku i prisili Bole-

slava, da opet plaća danak. U boju kod Augsburga (955.) pomaže Boleslav Otona protiv Magjara.

Za njegova sina i nasljednika Boleslava II. (umr'o 999.) bi u Pragu osnovana biskupija. Hrabri Bretislav, prozvan češki Ahil, stalno pridruži Češkoj Moravsku. Knez Vratislav II. pomaže njemačkoga kralja Henrika IV., kad se borio sa Sasima i papama. Henrik IV. mu za to oprosti dotadašnji danak, a k tome ga odlikova kraljevskim naslovom. Za sinova njegovih planuše ljute razmirice i borbe o prijesto. Iza tih borba popeše se na češko prijestolje Sobjeslav i Vladislav II., koji na novo podigoše Češku. Vladislav dobi od rimsko-njemačkog cara Fridrika Barbarose kraljevsku krunu za se i za svoje nasljednike (god. 1158.).

III. Poljska za prvih Pjastovića (962.—1139.).

Poljska vazalna zemlja Njemačke; pokrštenje poljskog naroda. Poljskom vladahu najprije Pjastovići, potomci seljaka Pjasta. Prvi poznatiji vladar iz te kuće bio je **Mječislav I.**, suvremenik njemačkom kralju i rimskom caru Otonu I., koji ga je prisilio na plaćanje danka. Oženivši se kćerju češkog kneza Boleslava I., prihvati kršćansku vjeru, a za njim i sav narod poljski.

Boleslav Hrabri oko 1000. god.

Poljska se oslobodi vazalstva njemačkoga te se znatno proširi. Mječislavljev sin i nasljednik Boleslav Hrabri u veliko podiže moć i važnost svoga naroda. Zamisli misao, kako bi sve Slavene na sjeveru Evrope prikupio u jednu veliku državu. S toga vojevaše s Nijemcima, Česima i Rusima. Nijemcima ote Lužicu, Česima Moravsku, a Rusima današnju istočnu Galiciju i zemlje sve do Kijeva. I cijelo Pomorje pridruži svojoj državi.

Raširivši svoju državu od Dnjeptra do Labe i od Baltičkoga mora do Karpata, dade se krunisati za **kralja** (1025.).

Propadanje i dioba poljske kraljevine poslije Boleslava Hrabroga. Po smrti prvog poljskog kralja vladahu većinom slabi i tiranski vladari, za kojih se plemstvo dizaše na kralja, a kmetovi na plemiće. Tijem se bojevima i smutnjama okoristiše susjedni narodi, te osvojiše malo ne sve, što im je Boleslav oteo. U početku XII. stoljeća podiže iznova oslabljenu Poljsku Boleslav III. Krivousti;

ali on je pred smrt (1139.) razdjeli na četiri dijela (megju svoja četiri sina) te ujedno naredi, da uvijek najstariji Pjastović bude vrhovni vladar i da stoluje u Krakovu.

MAGJARI.

Prema kraju IX. stoljeća dogjoše Magjari pod vodstvom kneza Arpada s Urala u dunavsku nizinu, te se nastaniše izmegju Tise i Dunava. Zauzevši nekadašnju Kocelovu kneževinu kod Blatnoga jezera i oborivši moravsku državu, osnovaše državu, koja se poslije prozove Ugarska (Hungaria). Doselivši se u novu postojbinu, stari su Magjari kao izvrsni i ratoborni konjanici plijenili i robili zapadne i južne zemlje. Pored toga bavili su se u početku lovom i stočarstvom. Ratarstvu su ih priučili u zemlji naseljeni Slaveni. Od ovih su primili i puno izraza za crkvenu i državnu upravu i za zanatlijske poslove. Od njihovih navala imala je najviše da pati Njemačka. No iza krvavog poraza kod Augsburga (955.) prestadoše Magjari udarati na susjedne zemlje, te tijekom ujedno i prestade seoba narodna u centralnoj Evropi. Magjari se sada sprijatelje s kršćanskom vjerom i zapadnom kulturom. Knez Geza se već pokrsti i oženi svoga sina Stjepana kćerju bavarskoga vojvode.

Stjepan Sveti, prvi kralj ugarski.

Gezu naslijedi njegov sin **Stjepan**, s kojim započinje nova doba u povijesti Magjara. On nastojaše s najvećom revnošću, da raširi kršćansku vjeru megju svoj narod i da uredi svoju državu po njemačkom uzoru. Dozvolom papinskog osnuje osim nadbiskupije u Ostrogonu još više drugih biskupija i opatija. Papa ga za to obdari kraljevskom krunom i prozva apostolskim kraljem. Stjepan se tom krunom kruniše god. 1000. Kasnije crkva proglasi Stjepana „Svetim“.

Ugarski kralj postade i kralj Hrvatske i Dalmacije 1102.

Kad su u Hrvatskoj iza Zvonimirove smrti nastale borbe o prijesto, umiješa se i ugarski kralj Koloman u te borbe, te bi konačno god. 1102. u Biogradu (na moru) krunisan krunom hrvatskom za kralja Hrvatske i Dalmacije.

KULTURNE PRILIKE NA ZAPADU.

I. Kršćanstvo.

Kalugjerstvo. Za širenje kršćanstva i prosvjete stekoše velikih zasluga kalugjeri (monasi). U zapadnoj Evropi uredio je stalež kalugjerski sv. **Benedikt** iz Nursije blizu Spoleta. On osnuje uzorni manastir Monte Casino kod Napulja. Njegovi šljedbenici moradoše se zavjeriti, da će vazda živjeti čisto, siromašno i poslušno. Benedikt zahtijevaše još od svojih šljedbenika, da će ostate u manastiru do svoje smrti, pa da će vazda raditi (čitati i prepisivati knjige, poučavati, težiti zemlju i t. d.). Tako steče njegov red osobitih zasluga za kulturu u zapadnim krajevima Evrope.

Kad kasnije u mnogim manastirima zbog silnog bogatstva poče padati prijašnji strogi red, diže se u X. stoljeću osnovana družina Benediktovaca u Klinjiju (Clugny u južnoj Franceskoj), da preporodi kalugjerski život i reformiše crkvene prilike. Po uzoru Klinjijevaca biše kasnijih stoljeća osnovani mnogi novi crkveni redovi.

Kršćanstvo se širi megju Nijemcima, zapadnim Slavenima i Ugrima. Svršetkom VI. vijeka počese dolaziti u Njemačku najprije irski, a za njima anglosaski svećenici. Od ovih anglosaskih vjerovjesnika steče najviše zasluga za širenje kršćanstva megju Nijemcima **Bonifacije**, kojega papa posveti za nadbiskupa svijeh Nijemaca.

Biskupi u istočnim njemačkim pokrajinama nastojali su, da kršćansku vjeru rašire i megju Slavenima: Slovencima (Korutanima), Moravljanima, Česima i panonskim Slavenima. Za moravskih knezova Rastislava i Svatopluka učahu megju ovima braća Ćiril i Metodije kršćansku vjeru jezikom slavenskim. U zemljama na jugu Drave osobite zasluge steče i oglejska crkva (Aquileia).

Hrvati prigriše takogjer brzo kršćanstvo. U Ugarskoj poče se kršćanska vjera širiti na kraju X. stoljeća, za kneza Geze, kneza i kralja Stjepana.

II. Državno ustrojstvo.

a) Vladareva vlast i čast. Megju zapadnim vladarima imao je prvi veliku vlast i čast franački kralj i rimski car Karlo Veliki. Njemački kralj Oton I. stekao je carski naslov za Njemačku, te je tijekom, kao što i svojim ratnim uspjesima, znatno podigao njemačko kraljevstvo, koje se bijaše baš za njega i Salijeveca Henrika III. popelo na najveću moć i najslavniji ugled. **Njemački kraljevi**

bjehu kao rimski carevi prvi vladari u zapadnom kršćanstvu. Same pape podvrgavale bi se njihovoj svjetovnoj vlasti. No kad su se carevi za posljednjih Salijevaca (Henrika IV. i Henrika V.) svagjali s papama, počeo im i moć opadati, a ugled tamnjeti.

b) Uprava i sud. Država bješe podijeljena na upravne kotare (županije, comitatus, Gaue). Na čelu kotara stajao je župan (latinski comes, njemački Graf). Časnik, koji je upravljao sa više županija, zvao se vojvoda (latinski dux, njemački Herzog). Vojvoda vršio je osobito vojničku vlast. Kod sudova vrijedilo je pravilo, da svakom slobodnom čovjeku sudi sudija njegova staleža. Za dokazivanje služio je osim svjedoka i zakletve još dvoboj za slobodne ljude, a božji sud (ordalium, n. pr. vagjenje mazije) za neslobodne. Svako zločinstvo, pa i samo ubijstvo, moglo se otkupiti novcem. Kod odregjivanja kazne pazilo se na rod i stalež onoga, kojemu se krivo učinilo, kao i na stalež i rod krivca.

c) Lenski sustav. U zemljama, koje bi Germani osvojili, zadržao bi kralj jedan dio osvojene zemlje za se; ostalu zemlju razdijelio bi među svoju družinu. Zemljište, što ga je svaki član družine dobio u svoje slobodno, nasljedno vlasništvo, zvalo se allodium; a zemljište, što bi ga kralj davao samo na uživanje, zvalo se leno (Lehen, beneficium, feudum), obdarenik pak zvao se vazal (kletvenik), a darivač lenski gospodar. Vazal morao je svoga gospodara potpomagati u svijem ratovima s odregjenim brojem vojnika.

Lenski se sustav iz franačke države raširio po čitavoj Njemačkoj, pa odavle u susjedne slavenske zemlje i u Ugarsku. U opće su bile crkvene i državne ustanove, društvene i pravne prilike u svoj zapadnoj Evropi u glavnom od istoga kalupa, naime kršćansko-rimsko-germanskog.

d) Nauke i školstvo. Naukama i školstvom bavili su se u to doba gotovo samo svećenici, koji su uz crkve i manastire osnivali knjižnice i škole. Obrazovni jezik bijaše latinski.

SELDŽUCI I KRSTAŠKI RATOWI.

I. Seldžuci (Turci).

U sredini X. stoljeća seli se jedno pleme Turaka iz zapadnog Turkeстана u Buharu. Tamo primi islamsku vjeru, pa se po svom vojgi Seldžuku prozove Seldžuci.

Unuk Seldžukov Togrul osvoji Bagdad, gdje ga nemoćni halifa učini „emir-el-umerom“. Togrulov bratić Alp-Arslan vojevaše srećno sa Bizantincima u Jermeniji i Maloj Aziji, te osvoji (god. 1071.) i grad **Jerusalim**. Arslanov sin Melik-šah ubraja se već u najsilnije vladare na istoku. Njegova se država steraše na istoku do Kine, a na zapadu zapremaše Jermeniju, dio Male Azije i najveći dio Sirije i Palestine. Prijestonica mu bijaše u Ispahanu.

Iza njegove smrti raspade se njegova država na pet sultanata: Ikonijski, Alepski, Damaski, Mosulski i Iranski, a ovi kasnije opet na više emirstava.

II. Krstaški ratovi (1096.—1270.).

Prvi krstaški rat (1096.—1099.). Već od rimskih vremena putovahu pobožni kršćani u Jerusalim, da se poklone grobu Isusu. Ali kada je Jerusalim pao Seldžucima u ruke, nastadoše velike opasnosti po život i sigurnost putnika, jer Seldžuci stadoše putnike pa i domaće kršćane plijeniti, suviše i mučiti i ubijati. Kada se pustinjač Petar iz Amjena (Amiens) povratio bio s hodočašća iz Palestine i donio papi Urbanu II. knjigu od jerusalimskoga patrijarha, u kojoj ga moli i preklinje, da mu pomogne, sazove papa (god. 1095.) opći crkveni sabor u Klermon (Clermont) u Franceskoj. Na ovom saboru razloži papa mnogobrojnom narodu, kako je potrebno, da se Jerusalim oslobodi od tujjega gospodstva. Taj govor raspali silno sabrano ljudstvo. Staro i mlado, ljudi i žene iz svijeh staleža bijahu pripralni, da polete u sveti boj. Koji bi se zavjetovali, da će poći u rat, pripeli bi o rame crveni krst, pa se s toga i prozvaše krstaši.

Još prije no što su knezovi opremili svoje čete, otputiše se s proljeća god. 1096. goleme čete (do 100.000 ljudi) pod voga vitezom Valterom („Neimolica“, „Habenichts“) i Petrom Amjenskim. Ali kako te čete ne bjehu uregjene kako valja, nastradaše već putem od Bugara, a ostatak im sasma razbiše Seldžuci u Maloj Aziji.

Istom u avgustu god. 1096. opremiše franceski i talijanski knezovi dobre čete. U svemu bješe oko 300.000 dobro naoružanih vojnika.

Franceski knezovi iz sjeverne Franceske pogjoše preko Beča, Ugarske i Bugarske, franceski krstaši iz južne Franceske preko sjeverne Italije i Dalmacije u Carigrad, a Talijani zaploviše većim

dijelom morem na istok. Iz Carigrada preveze ih bizantinski car u Malu Aziju. Sve se bijući s Turcima, stigoše pred grad Antiohiju te ga osvojiše. Iz Antiohije pogje ostatak krstaša (20.000 pješaka i 1500 konjanika) pod vodstvom lotarinškog vojvode **Gotfrida Bujonskoga** (Bouillon) na Jerusalem, koji su malo prije misirski vladari iznova oteli bili Seldžucima. Pod Jerusalem padoše mjeseca juna 1099., a mjeseca jula već ga osvojiše.

Kraljevstvo jerusalimsko (1100.—1187.). Uspjeh prve krstaške vojne bijaše, da su krstaši osnovali u Aziji više kršćanskih država. Od svih njih bješe najznamenitija kraljevina jerusalimska. Prvi kralj jerusalimski bijaše Balduin, brat umrloga osvojitelja grada Jerusalem.

Kraljevstvu jerusalimskom pripala je i kneževina Antiohija i grofovija Edesa, koju je osvojio Balduin.

Drugi i treći krstaški rat 1147.—1149. i 1189.—1193.). God. 1144. osvoji mosulski sultan Edesu. Glas o toj nesreći potrese čitavu zapadnu Evropu, te se sve bojalo, da će sada stradati i sam Jerusalem. Za to papa nagovori najprije franceskoga, pak onda i njemačkoga kralja, da pogju u drugi krstaški rat; ali ovi se vraćaju bez ikakva uspjeha.

Kad je stigao glas u Evropu, da je misirski sultan **Saladin** (Salahudin) osvojio **Jerusalem** i najveći dio kraljevstva jerusalimskoga (1187.), digla su se tri vladara na poticanje papino u treći krstaški rat: rimski car **Fridrik I. Barbarosa**, franceski kralj **Filip II.** i ingleski kralj **Rikard lavljega srca**. Njemački krstaši pogjoše preko Beča, Ugarske, Srbije i Bugarske u Carigrad, gdje prinudiše bizantinskog cara na savez. Za vrijeme pregjoše u Malu Aziju i prodriješ do grada Seleucije na rijeci Salifu. Kako bješe velika vrućina, skoči car Barbarosa u studenu rijeku, da se okupa; ali valovi zanesoše starca, te on u njima zaglavi (1190.). Tuga i strah zavlada sada njegovom vojskom. Dio njegove vojske vrati se namah u Evropu, no veći dio ipak nastavi rat, te padne pod grad Akon (Ptolemais). Onamo prispješe i ingleski i franceski krstaši, koji su putovali morem na genoveškim i mletačkim brodovima.

Sjedinjenim krstašima pogje za rukom, te zauzeše Akon. Ali se poslije zavadiše, te se franceski i njemački krstaši vraćaju kući. Jedini ingleski kralj Rikard još nastavi rat, šireći po čitavom istoku glas o svojoj hrabrosti i lavljoj snazi. Ali naskoro vidje i on, da ne može osvojiti Jerusalem; zato sklopi sa Saladinom pri-

mirje. Pogode se, da kršćanima pripadne primorje od Tira do Jope i da mogu slobodno ići u sveta mjesta.

Četvrti krstaški rat i osnivanje latinskoga carstva u Carigradu (1202.—1204.). Kad je silni **Inocentije III.** sio na papinsku stolicu (god. 1198.), gledao je živo da krene novu vojsku za oslobogjenje svetih mjesta; ali papi se ne odazove nijedan vladar, nego samo viši plemići, opet najviše franceski. Ovi se skupiše u Mlecima, da se odanle po moru prevezu u Palestinu. Pravi vođa ovih krstaša bijaše **mletački dužd Dandolo**, starac od 90 godina. Budući da krstaši nijesu smogli ni polovinu vozarine, moradoše Mlečanima uz put osvojiti grad Zadar (1202.). No prije no što će poći iz Zadra, dogje onamo bizantinski carević (Aleksije) i zamoli ih, da pogju u Carigrad i da njegova oca (Isaka Angela) vrata na prijesto, s kojega ga je zbacio rođeni brat (Aleksije III.). Carević obećavaše krstašima puno novaca i znatnu pomoćnu vojsku, a papi obreče, da će sjediniti istočnu crkvu sa zapadnom. Na savjet mletačkog dužda Dandola, koji se nadao, da će od toga posla biti velike trgovačke koristi za rodni mu grad, krenu krstaši prema Carigradu. Iza kratke opsade osvojiše prijestonicu bizantinskog carstva, a na prijesto postave opet zbačenoga cara (Isaka Angela).

Budući da ovaj i sin mu ne mogoše ispuniti svog obećanja, udariše krstaši drugi put na Carigrad, te ga zauzeše iza junačkoga juriša. Velik dio bizantinskog carstva dogje tako u ruke krstašima, koji sada osnovaše latinsko carstvo i latinski patrijarhat. Najviše se okoristiše tom vojnom Mlečani; no za oslobogjenje svetoga groba i palestinskih kršćana nije se u četvrtom krstaškom ratu ništa uradilo.

Peti krstaški rat (1228.—1229.). Petu krstašku vojnu povede njemački kralj i rimski car **Fridrik II.** Došavši u Palestinu, poče namah ugovarati s misirskim sultanom, te ovaj dade caru Jerusalem. Tu se sad Fridrik na Isusovu grobu sam kruniše kraljem jerusalimskim. Od sada se stadoše zvati kraljevima jerusalimskim svi rimsko-njemački i austrijski carevi, pa se tako zove i sadašnji vladar Franjo Josip I.

Šesti i sedmi krstaški rat (god. 1248. i 1270.). Kasnije pade Jerusalem sa nesloge palestinskih kršćana opet u ruke misirskom sultanu.

Tada odluči pobožni franceski kralj **Ljudevit IX.**, da pogje sa svojim vitezovima u krstaški rat (1248.). Ljudevit IX. krene na Misir, nadajući se, da će mu Palestina i onako zapasti, ako

prije osvoji Misir. Bez velike muke zauzme Damietu, te pogje uz Nil prema Kahiri. Ali sad mu dušmani brodovlje razbiju, a vojsku na suhu opkole, te i sam s vojskom dopane sužanjstva (1250.). Da oslobodi sebe i vojsku, morade vratiti Damietu i platiti veliku ucjenu.

God. 1270. sklone Ljudevita IX. na novi krstaški rat. Naj-prije udari na Tunis, nadajući se, da će se tamošnji vladar pokrstiti, a onda će se lako prikučiti Misiru sa suha i s mora. Ljudevit IX. pade pod Tunis; ali kad ratovanje otpoče, stade po njegovoj vojsci kuga moriti, te umre i kralj. Tako se i ovaj rat sa svijem izjalovi.

III. Posljedice krstaških ratova.

Premda se namjera krstaških ratova, da se Isusov grob za vazda oslobodi, sa svijem izjalovila, ipak su krstaški ratovi bili od velikog utjecaja na zapadnu crkvu, na viteštvo, gragjanstvo, trgovinu i obrt, pjesništvo, nauke i umjetnosti.

1. **Crkva.** Vlast papinska se podiže za krstaških ratova na svoj vrhunac. Pape su pozivali vladare i narode u sveti boj, te se tako istakoše ne samo kao duhovne, već i kao svjetovne glave čitavog zapadnog kršćanstva. Vjerska oduševljenost za krstaških ratova podiže u veliko ugled i ostalih službenika katoličke crkve. To je osobito probijalo u neprestanim zadužbinama u novcu i imanju, čim su svjetovnjaci darivali crkve i manastire.

2. **Viteštvo.** Doba krstaških ratova je upravo **zlatno doba** viteštva. Dijelilo se na viteške redove i na svjetovno viteštvo.

a) **Viteški redovi.** Ovi iznikoše za krstaških ratova. Članovi tih redova su se zaklinjali, da će štiti i dvoriti pobožne putnike i boriti se s inovjercima. Dijelili su se na vitezove, svećenike i služecu braću. Glavar se njihov zvao veliki meštar. Spoljašnji znak im bijaše krst različita oblika i različite boje i plašt različite boje.

Evo tih redova:

a) Ivanovci ili hospitalovci. Taj red osnovaše talijanski trgovci. Ime dobiše od hospitala svetoga Ivana u Jerusalimu.

β) Templarski red osnovaše franceski vitezovi. Ime dobiše templari od svoga glavnoga doma u Jerusalimu, koji je stajao blizu Salomonova hrama (templum).

γ) Njemački red, u kojem su članovi bili sami Nijemci.

b) Svjetovno viteštvo. Vjerskim oduševljenjem za krstaških ratova oplemeni se i svjetovno viteštvo. S toga mu ne bijaše više

osnova samo vještina u oružju, nego takogjer pravi kršćanski život. — Mladić, koji je želio da postane vitezom, morao se zakleti, da će se boriti za vjeru, govoriti istinu, štiti udovice i sirote i pomagati nevoljnicima.

Već u mladim godinama pošao bi dječak plemićkoga roda kojemu glasovitu vitezom ili na dvor kojega vladara, te bi tamo kao paž služio svome gospodaru pri stolu, u lovu, na putu, a osobito je morao biti na službi gospodarevoj ženi. U 14. godini, dobivši oružje, postao bi momak (Knap); kao takav morao je gospodaru pripremiti konja, nositi mu oružje i s njime polaziti u boj. U 21. godini proglasili bi ga na svečani način vitezom, ako se i prije za to pokazao dostojnim. Za taj čin morao se već prije pripravljati u crkvi molitvom. U jutru morao se okupati, pa onda obući u bijelo i crveno odijelo. Za tjem bi klekao pred oltar, gdje bi iz ruku svećenika primio viteški mač, položivši viteške zavjete, što smo ih gore spomenuli. Iza toga zaodjenuli bi ga ostalim oružjem viteškim: dali bi mu pancir, goljenice, mamuze i t. d. Konačno bi ga koji glasoviti vitez ili sam vladar, opomenuvši ga još jedanput na viteške vrline i dužnosti, udario rukom po ramenu ili za vrat, govoreći pri tome riječi: „U ime sv. Mihovila i sv. Gjurgja proglašujem, da si vitez“.

Da vitezovi pokažu svoju ratnu vještinu i da se uzdrži viteški duh, obdržavahu se javne borbe: turniri ili obdulje. Na te junačke igre došla bi iz bliza i daleka sila vitezova i knapova, kadikad 3000—30.000 naoružanih. Vitezovi bijahu u gvožđu od glave do pete, a i njihovi konji u teškim oklopima i u sjajnoj i bogatoj konjskoj opravi. Najobičnija igra bijaše borba s kopljem; kadikad bi čitave čete jašuci udarale jedna na drugu s tolikom žestinom, da bi morali sa mejdana odnijeti puno mrtvih vitezova i knapova. Iz ruku najodličnijih gospogja dobivali bi pobjednici bogato oružje, opremljena konja, zlatan lanac, prsten i dr.

3. **Zanati, trgovina i gragjanstvo.** Krstaški ratovi otkrili su zapadnoj Evropi lijepe i dragocjene rukotvorine istočnih zanata. Majstorske izrade od zlata i slonove kosti, svila i kadifa (baršun), ćilimi i vezovi, — sve to poplavi Evropu. Istočne boje i mastila, istočni kroj, u opće sve istočne ljepote i naslade ugodna i raskošna života uvlačile su se s istoka u Evropu. Najveću su korist od toga svega imali talijanski primorski gradovi, osobito **Mleci** i **Genova**, jer se kroz njihove ruke prometala sva trgovina i roba. I tako se podiže gragjanski stalež najprije u Italiji do velika bogatstva, do velike moći i znamenitosti. No obrt i trgovina podigoše se pod utjecajem novih potreba i po drugim zemljama zapadne i sjeverne Evrope, te tjem dogje i ovdje gragjanski stalež do velike znamenitosti, osobito otkad su se gragjani prema zanimanju udruživali u esnafe ili cehove, a trgovački gradovi sklapali megju

sobom saveze, da se obrane na moru od gusara, a na suhu od svakojakih zulumčara. Najglasovitiji ovakav savez bijaše njemačka **Hanza**, koja je postala u XIII. vijeku. Najprije su bile združene samo varoši **Libek** (Lübeck, Ljubice) i **Hamburg**, a u sredini XIV. vijeka brojila je Hanza već 80 gradova sjeverno-njemačkih, nizozemskih i pruskih. Ona bijaše razdijeljena na tri veće skupine. Na čelu čitavoj zadruzi bijaše grad Libek u slavenskom okružju.

Hanza je imala svoja stovarišta u svijem glavnijim pristaništima Baltičkog i Sjevernoga mora, pa i po unutrašnjim varošima na sjeveru, do kojih se moglo po vodi doći; njezina najznatnija stovarišta bjehu u **Londonu** i u **Novgorodu** (na Iljmenskom jezeru).

Od pomorskih se gradova još ističu kao znatna trgovačka mjesta: **Dubrovnik**, Marsej (Marseille) i Barcelona. Za trgovinu po suhu bili su još znameniti gradovi: **Beč** u Austriji, **Nirnberg** i Augsburg u Njemačkoj, Lion i Pariz u Franceskoj, a Novgorod i Kijev u Rusiji.

4. **Pjesništvo, nauke i umjetnosti.** Vjersko je oduševljenje krstaškog doba u romanskim i germanskim narodima u velike probudilo pjesništvo, tako da u njih u to doba pjesma procvata kao nikad ni prije ni poslije u cijelom srednjem vijeku. — Među naukama se najprije raširi geografsko znanje. U matematici i medicini ugledali su se zapadnjaci na napredne Arape. Poznavanje arapskih brojeva raširiše talijanski gradovi. — U umjetnosti razvi se divni gotski slog. Gotski se slog razvijao od XIII. vijeka. Od romanskoga se sloga, u kojemu je n. pr. gragjena divna crkva **sv. Marka u Mlecima**, razlikuje u tome, što ima šiljaste lukove mjesto okruglih. Najstarije su gotske crkve u Franceskoj; među njima je najljepša crkva „**Notre Dame**“ u Parizu i katedrala u **Remsu** (Rheims), gdje su se krunisali franceski kraljevi. U gotske crkve spadaju još: **stona crkva u Kelnu** (Köln u Njemačkoj), koja je najljepša crkva u gotskom slogu; onda crkva **sv. Stjepana u Beču**, crkva **sv. Vida u Pragu** i **stona crkva u Milanu**.

RIMSKO-NJEMAČKO CARSTVO ZA HOHENSTAUFOVACA I ČEŠKA KRALJEVINA.

Iza smrti Lotara III. Saksonca izabraše Nijemci god. 1138. Konrada III. iz porodice Hohenstaufovaca, koja se tako prozva po gradini Hohenstaufen u Virtemberskoj. Tom se izboru usprotiviše

pristalice Henrika Oholog, silnog vojvode bavarskog iz kuće Velfovaca. Zato se izrodi dugotrajno neprijateljstvo među ovim porodicama, a naskoro planuše i ljute borbe, za kojih izgubiše Velfovci Bavarsku, koju car predade austrijskom markgrofu Henriku Jasomirgottu iz porodice Babenbergovaca.

Te se horbe raširiše i po Italiji; tu biše pristalice Hohenstaufovaca prozvani Gibelinima, a pristalice papine stranke Gvelfima.

Konrad bijaše vođa njemačke vojske u drugom, bezuspješnom krstaškom ratu. Njega naslijedi na njemačkom prijestolju bratić mu Fridrik I., kojemu radi crvene brade nadjenuše ime „**Barbarossa**“. Fridrik bijaše hrabar i poduzetan vladar, te odmah odlučí, da podigne propalu carsku vlast u Italiji. Ponajprije udari na grad Milan, koji nastojaše, kako bi prisilio omanje lombardske gradove, da se pokore njegovoj vrhovnoj vlasti. Ali caru ne uspjé ta prva vojna.

Naskoro se pripravi na drugu mnogo ozbiljnije. Trebajući pomoći od svojih vojvoda, izmiri se car s Velfovcima: Henriku Lavu, sinu Henrika Ohologa, povrati Bavarsku, a austrijskog markgrofa Henrika Jasomirgotta naplati tijekom, što je Austriju uzvisio na vojvodinu nasljednu u muškom i ženskom koljenu god. 1156. Dvije godine kasnije pogje na drugu vojnu u Italiju. U Italiji prisili grad Milan iza dvogodišnjeg opsijedanja na predaju.

Ali je careva slava malo za vrijeme potamnijela, čim se zavadio s papom Aleksandrom III. Sad se lombardski gradovi digoše i složiše u savez, da se zajedno brane od cara. Fridrik morade pobjeći iz Italije, a saveznici sagradiše za svoju obranu tvrđjavu, koju u počast papi prozvaše Aleksandrijom.

Iza dugog spremanja prodre car opet u Italiju, ali ga sreća slabo posluži. S toga pozove moćnog Henrika Lava u pomoć. No nezahvalni mu vojvoda molbu odbi. Fridrik se morade najposlije izmiriti s papom i odreći prava na Lombardiju. Vrativ se u Njemačku, kazni car Henrika Lava nemilo: oduze mu Bavarsku, te je dade praocu sadašnje bavarske dinastije, Otonu Vitelsbaškom (Wittelsbach).

Na posljednjem (6.) svom putu u Italiju, što ga nije poduzeo u ratne svrhe, proslavi Fridrik sjajni pir svog sina i nasljednika Henrika s Konstancijom, kćerju Rogera II., baštinicom obiju Sicilija (Apulije i Sicilije).

Pod starost svoju pogje car u treći krstaški rat; ali tamo i zaglavi (1190.).

Iza kratkog vladanja njegova sina Henrika VI. izabraše Hohenstaufovci Filipa Švapskog, brata Henrikova, a Velfovci Otona IV., sina Henrika Lava. Sad planu žestoka borba izmegju oba suparnika. U toj borbi pade Filip, a Oton ostade samovladar. Ali se Oton brzo zavadi s papom, koji nagovori njemačke knezove, te priznadoše svojim carem Fridrika II., sina Henrika VI., a unuka Barbarosina. Pri svom se krunisanju bijaše Fridrik zavjerio papi, da će poći u krstaški rat. Ali je poslije odgagjao svoj zavjet iz godine u godinu. I tako se zavadi s papom: Grgur IX. ga opomene ozbiljno, da izvrši taj zavjet, a kad ni to ne pomože, prokune ga. Istom tada pogje car u Jerusalem (peti krstaški rat).

Vrativ se Fridrik s istoka, izmiri se s papom, te papa skide s njega prokletstvo. Ali taj mir ne potraja dugo, jer car započe brzo iza toga na novo borbu s papom, braneći svoju baštinu u kraljevstvu obiju Sicilija. Papa Inocentije IV. prokune ga, obijedi, da je krivovjerac, i skine s prijestolja. Ali car ratovaše i dalje u Italiji, dok ga ne zateče i smrt god. 1250.

Tu borbu s papama nastaviše i posljednji Hohenstaufovci (Konrad IV. i Konradin). Ali to donese propast njihovoj dinastiji.

Poslije smrti Konrada IV. zavladaše u Njemačkoj silni nemiri: jedni izabraše za cara Rikarda Kornvalskog, brata ingleskog kralja, a drugi Alfonza X., kralja kastilskog. Nijedan se od njih nije brinuo za Njemačku; s toga oblada otimačina i razbojstvo po cijeloj državi. To vrijeme (1256.—1273.) zove se interregnum (megjuvlagje).

U Češkoj su megjutim Pšemislovići postigli veliku moć. Sin Vladislava II., Pšemisl Otokar I., okoristiv se nemirima u Njemačkoj, isposlova za se i za svoje našljednike od njemačkih kraljeva i od pape potvrdu kraljevske krune. On poče prvi naseljavati u Češku Nijemce i uvagjati njemačko pravo. To isto činjaše i našljednik mu Većeslav I., koji uz to podupiraše pjesnike i umjetnike, te u opće dizaše blagostanje u svojoj državi. Navalu Mongola odbi svojom hrabrošću od Češke. Naslijedi ga sin mu Otokar II. (1253.—1278.), najmoćniji vladar iz porodice Pšemislovića. On dobi iza smrti posljednjeg Babenbergovca, Fridrika Ratobornog (umro 1246.), vojvodinu Austriju, a kasnije i Štajersku, pa se s toga zaplete u rat s njemačkim carem Rudolfom Habsburškim.

NJEMAČKA I ČEŠKA OD 1273. DO KRAJA SREDNJEGA VIJEKA.

I. Rudolf Habsburški (1273.—1291.) i Otokar II. te vladari našljednici iz različitih kuća.

Po velikom metežu, što nastade u Njemačkoj usljed borbe izmegju cara Fridrika II. i papâ, izabran bi godine 1273. na njemački prijesto Rudolf Habsburški (nazvan po gradu Habsburg u Švajcarskoj). Rudolf bješe na glasu kao vrlo pobožan, radin i junačan čovjek, te s toga upravo kao stvoren, da povrati red u Njemačkoj. Na njemačkom saboru, što ga je Rudolf odmah iza svog izbora sazvaio u Nirnberg, bi odregjeno, da se moraju njemačkoj državi vratiti sva ona lena, koja biše ugrabljena i podijeljena, otkad je papa prokleo cara Fridrika II. (1245.). Ta se odredba ticala češkoga kralja Pšemisla Otokara II., koji je sebi prisvojio više njemačkih lena, naime Austriju, Štajersku, Korušku i Kranjsku. Rudolf zahtijevaše sad od češkoga kralja, da vrati njemačka lena Njemačkoj, a Češku i Moravsku da uzme od njega u leno. Otokar ne htjede o tome ni čuti, niti Rudolfa priznati za kralja. Na to Rudolf provali s vojskom u Austriju, te prodre do Beča, dobivši još pomoći od ugarskoga kralja. Ne mogavši obraniti Beča, morade Otokar zamoliti mir i Rudolfu odstupiti Austriju, Štajersku, Kranjsku i Korušku, a Češku i Moravsku primiti kao leno (1276.). No mir ne potraja dugo, jer Otokar ne mogaše pregorjeti tolikoga gubitka i tolike sramote. S toga plane rat iznova. Rudolfu priteče u pomoć opet ugarski kralj, s kojim se Otokar posvadio. Bitka se zametnu na Moravskom polju u D. Austriji (1278.). Otokareva vojska bude potučena, a i on sam pade u boju. Rudolf dade sada Češku i Moravsku Otokarevu sinu Većeslavu II. u leno, pa ga zaruči sa svojom kćerju. Četiri godine za tijem, god. 1282., dade u leno s dopuštanjem knezova izbornika svojim sinovima Albrehtu i Rudolfu vojvodinu Austriju, Štajersku i Kranjsku. No već do godine dade po želji samih zemalja, koje nijesu htjele imati dva gospodara, sve tri zemlje samo starijemu sinu u leno, a Korušku dade malo za tijem u leno tirolskomu grofu (Majnhardu), koji ga je u ratu potpomogao.

Pred smrt (umr'o 1291.) je nastojao Rudolf, da skloni knezove izbornike, neka mu izaberu sina Albrehta za našljednika. Ali knezovi proglasiše najprije kraljem Adolfa, vojvodu Nasovskoga, pa

istom onda Albrehta, kad se posvadiše s Adolfom. Sada plane rat. Adolf bude potučen i ubijen (1298.).

Albreht I. Austrijski (1298.—1308.) steče po izumru Pšemi-slovića (1306.) Češku za svog sina Rudolfa. Ali već za godinu dana umre Rudolf (1307.), a Česi izaberu za kralja korušškoga vojvodu Henrika. Na to se digne Albreht, da silom pribavi Češku svome mlagjem sinu; ali dok se on spremao na vojsku, ubije ga zbog baštine bratić Ivan (Parricida).

Henrik VII. Luksemburški (1308.—1313.). [Po Albrehtovoj smrti uzvisiše knezovi izbornici (njih sedam) grofa Henrika od Luksemburga na prijesto, primivši tom prigodom za svoje glasove dobru plaću. Kao što su gledala sva tri vladara prije njega, tako je gledao i Henrik VII., da mu porodica osili i ojača. Godine 1310. izradi, te češki sabor na mjesto Henrika Korušškoga posadi njegova sina Ivana na češki prijesto. Tako odsele vladaje luksemburška kuća Njemačkom i Češkom.]

Po Henrikovoj smrti izabra većina izbornika u Njemačkoj za kralja Ljudevita, vojvodu bavarskoga, a ostali izabraše Fridrika Lijepoga Austrijskoga; zbog toga razdora nastade rat, koji je trajao 8 godina.

II. Češka država i Njemačka za luksemburške porodice (1310.—1437.).

Ivan Luksemburški (1310.—1346.) bijaše hrabar i poduzetan, ali i pustolovan vladar. On zadobije za češku državu Šlesku, velik dio Lužice i Heb (Eger). Kada su se zaratili Francezi s Inglezima, pogje, premda slijep, u pomoć franceskom kralju, svome rojaku, te pogibe u boju, boreći se junački.

Karlo I. [IV.] (1346.—1378.)

Ivana naslijedi u Češkoj njegov najstariji sin Karlo I., koji je proveo svoju mladost na kraljevskom dvoru u Parizu. Polazeći u Parizu predavanja glasovitih učitelja, bio je već u petnaestoj godini obrazovan mladić. Kada je ponarastao, išao je s ocem na vojsku po Italiji, Litvi i Franceskoj. U tridesetoj godini sjede na češki prijesto, te se istaknu kao miroljubiv i iskusan vladar, koji je svijem silama nastojao, da mirnim radom i dobrom upravom digne kulturu u povjerenoj mu zemlji. Najviše mu se ime pronese sa sjajnih

gragjevina. U Pragu podiže stonu crkvu sv. Vida i sagradi manastir, u koji pozva hrvatske glagoljaše, da služe službu božju na slavenskom jeziku. Na rijeci Vltavi sagradi veličanstven kameni most, kojemu se još danas svijet divi. Još se više Karlo proslavi osnovavši u Pragu sveučilište god. 1348. Ovo je bilo tada prvo sveučilište u centralnoj Evropi, te je tako postalo ognjištem nauke ne samo za češke zemlje, nego i za njemačke i austrijske. Za Karlove vlade bilo je u tom sveučilištu do 10.000 slušalaca.

Karlo se brinuo i za to, da raširi granice češkoj državi. Stekavši preostale kneževine u Šleskoj, dobije i marku Branibor.

Češki kralj Karlo I. bješe ujedno i njemački kralj i rimski car (Karlo IV.). Kao vladar Njemačke izdade zlatnu buku (1356.) t. j. zakon o biranju njemačkog kralja. Ovim zakonom odredi, ko će i kako će birati njemačkoga kralja, da ne bi više bilo svagje i borbe kod izbora kraljeva.

Karla naslijediše i na češkom i na njemačkom prijestolu njegovi sinovi **Većeslav IV.** (1378.—1419.), kao njemački kralj **Većeslav I.** (1378.—1400.), i **Sigismund** (1410.—1437.).

Za njihova se vladanja pojavi u crkvi razdor, a u Češkoj se pokrenu husitski pokret, s kojega propade moć i blagostanje češke države.

Još od godine 1378. vladahu u katoličkoj crkvi dva pape; jedan stolovaše u Avinjonu (Avignon u Franceskoj), a drugi u Rimu. Da se ukine taj razdor, sastade se crkveni sabor u Pizi (1409.). Tamo skinuše dosadašnje pape i izabraše novoga papu. No iz toga se izrodi još veće zlo: prijašnje se pape ne htjedoše zahvaliti, te je katolička crkva imala sada tri glavara.)

Kraj ovog razdora pojavi se u samoj crkvi stranka, koja je radila oko toga, da se papama stegne vlast, da se svećenstvo i narod privede moralnijem življenju i da se obore nekoji članci katoličke vjere. Začetnik tog pokreta bijaše **Viklif**, profesor bogoslovlja u Oksfordu. On revnovaše najviše protiv nereda, što nastadoše u crkvi, a uza to učaše, da je Isusova nauka iskvarena mnogim izumima ljudskim. Njegovu nauku prigrli učeni **Jan Hus**, profesor na sveučilištu u Pragu. Sa svojim prijateljem Jerolimom propovijedaše on, da je crkva katolička iskvarena i da svećenici žive suviše raskošno. Za to ga papa udari crkvenim prokletstvom, te Hus morade ostaviti Prag. Od sada propovijedaše po manjim

gradovima i selima, a svagdje hrljaše narod jatovice k njemu, da čuje riječi slavnog propovjednika.

Da bi se ukinuo crkveni razdor, a ujedno odoljelo Husovim napadajima na duhovne poglavare i zapriječilo širenje njegove nauke, skloni rimski car Sigismund papu (Ivana XXIII.), te ovaj sazove **crkveni sabor u Konstanc** (na Bodenskom jezeru). Na taj sabor dogje i Jan Hus, pošto mu je car Sigismund obrekao i pismom utvrdio, da mu se ne će ništa zlo učiniti. Hus stade pred saborom braniti svoju nauku, zahtijevajući, da ga pobiju riječima iz svetoga pisma. Videći crkveni oci, da se Hus ne će s crkvom izmiriti, proglase ga krivovjercem i predadu svjetskomu sudu, koji ga osudi na lomaču i spali 1415., a pepeo njegov baci u Rajnu. Prijatelja i učenika mu Jerolima, koji je došao u Konstanc, da brani Husa, stiže godinu dana kasnije ista sudbina.

Husitski ratovi (1419.—1436.). Vijest o Husovoj smrti potrese u velike njegove pristalice, te ih uzbuni protiv koncila i rimskog cara Sigismunda, koji je pogazio svoju Husu zadatu riječ. Husiti uzeše sada kalež kao spoljašnji znak svoje vjere, te biše po tom prozvani kaležnjaci (kalikstinci ili utrakviste). Kad jednoga dana u Pragu prolazahu u svečanoj procesiji pokraj novogradske vijećnice, noseći pred sobom kalež, baci neko iz vijećnice kamen na njihova svećenika. To raspali neke Husite, te provale u vijećnicu i pobacaju kroz prozore sedam katoličkih vijećnika, koje narod dolje na koplja dočeka i poubija. Kad je kralj Većeslav za to čuo, udari ga kap (1419.). Sada nestade svakoga reda u Pragu; raspaljena svjetina navali na crkve i samostane, oplijeni ih i razori. I po selima se zbiše takove smutnje. Car Sigismund, kojega Husiti po smrti Većeslava ne htjedoše da priznaju za češkoga kralja, skloni papu, da pozove sav kršćanski svijet na krstašku vojnu protiv Husita. Sigismund je sam vodio na Čehe sedam puta krstašku vojsku, ali ni jednom srećno ne progje. U prvom je ratu (1420.) bio nedaleko od Praga dva puta razbijen, te je morao što brže umaknuti iz Češke. Sad ovladaše Husiti cijelom zemljom. U drugom krstaškom ratu opsjedoše krstaši grad Žatec (Saaz); ali pobjegoše glavom bez obzira, čim doznadoše, da se primiče Jan **Žiška**, vogja Husita. I treću krstašku vojsku razbije vješti i junački **Žiška**, upotrebljavajući za obranu i navalu **bojna kolija**, to jest čitav niz kola, koja bi spojio željeznim lancima. U tom pukoše razmirice među samim Husitima, koji se razdijeliše na umjerene i žestoke Husite (ili Taboričane, nazvane ovako po gradu Taboru,

koji je osnovao **Žiška**). No **Žiška**, vogja žestokih Husita ili Taboričana, savlada umjerenu stranku. Usred te slave umre god. 1424. Poslije njegove smrti počese se Taboričani izmegju sebe svagjati i progoniti, te s toga krstaši na novo provališe i u Češku; ali ih Husiti opet do nogu potukoše, pa se onda među sobom izmiriše. U to doba postade vogjom Taboričanima hrabri i oduševljeni **Prokop Goli** (Holý) ili **Veliki**. On pobijedi krstaše u petom i šestom ratu (1427.). U šestom se ratu pravo i ne pobiše, jer je njemačka vojska (200.000 momaka) namah pobjegla, čim joj se Prokop približio. Da im se domovina ne bi više pustošila, odlučiše sada Husiti, da prenesu rat preko čeških međa u susjedne zemlje. Osvojivši Moravsku, Šlesku i Lužicu, koje su pripadale češkoj kruni, počese navaljivati na Austriju, Bavarsku i Sasku, te ih nemilo poharaše. Nadajući se još uvijek, da će Češku silom pokoriti, digoše papa i car Sigismund sedmu krstašku vojsku na Husite, ali i ova bude grdno poražena (1431.).

Videći, da je već čitava Češka poharana i najznatnije gragjevine ili razvaljene ili spaljene, počnu umjereni Husiti s crkvenim saborom u Bazelu ugovarati o miru, te na posljjetku s njim uglaviše tako zvane „bazelske kompaktate“, kojima se češkom narodu dopusti, da prima pričest u hljebu i vinu. Ali Taboričani nijesu htjeli ni da čuju o miru i pogodbi. S toga se složiše umjereni Husiti s katolicima, te razbiše Taboričane kod Lipana (nedaleko od Praga, 1434.). Njihov vogja Prokop Veliki pogibe u boju. Malo za tijem priznadoše češka gospoda Sigismunda za češkog kralja (1436.). Ali on umre već poslije godine dana, ostavivši za sobom jedinicu kćerku Jelisavetu, koja se udala za austrijskoga vojvodu Albrehta V.

III. Habsburgovci zavladaše stalno Njemačkom (1438.), te prvi put ujedine Austriju sa Češkom (1438.—1457.) i Ugarskom (1438.—1439. i 1444.—1457.).

Albreht II. (1438.—1439.). Po Sigismundovoj smrti proglašise njemački izbornici Albrehta V., vojvodu austrijskoga, za njemačkog kralja i rimskog cara. Ova vlast i čast ostade odsele habsburškoj porodici sve do propasti rimsko-njemačkog carstva (1806.). Još prije toga bi Albreht Austrijski izabran za ugarskog, a ljeti iste godine i za češkog kralja. Tako ujedini Albreht II. (V.) prvi od Habsburgovaca Austriju (Gornju i Dönju Austriju) s ugarskim i češkim zemljama.

Kao ugarski kralj diže Albreht do godine vojsku na Osmanlije, koji poslije osvojenja Srbije prodriješe u Ugarsku, no on umre na vojni. Iza smrti njegove rodi mu žena sina Ladislava (Postumus).

Fridrik III. (1440.—1493.). Njemački knezovi izbornici izabraše sada za kralja vojvodu Fridrika V. iz štajerske loze Habsburgovaca. Česi priznavahu nasljedno pravo Albrehtovu sinu, Ladislavu Postumu, a Ugri izabraše **poljskog kralja Vladislava** (1440.—1444.) za svojeg kralja. Poslije Vladislavove smrti (1444.) priznadoše i Ugri Ladislava Postuma za svojeg kralja. Tako bi njemačka kruna opet rastavljena od češke i ugarske, a vojvodina Austrija opet ujedinjena sa Češkom i Ugarskom pod kraljem Ladislavom Postumom.

Habsburške loze i njihova državina u to doba. Habsburgovci stekoše uz Austriju, Štajersku i Kranjsku kasnije još Korušku (1355.) i Tirolsku (1363.). Ovu državinu razdijeliše braća Albreht III. i Leopold III. Albreht pridržati sebi samo Austriju, a Leopolda zapade Štajerska, Kranjska, Tirolska i prednje austrijske zemlje (posjed u Švapskoj i Elzasu). Ovom diobom raspolovi se habsburška porodica na leopoldinsku i albertinsku (austrijsku) lozu. Leopoldinska loza, koja je među njima stekla još Trst i dio Istre, razdvojila se na štajersku i tirolsku (1411.). Štajerska linija je držala Štajersku, Kranjsku, Korušku, Trst i Istru, a tirolska Tirolsku i prednje austrijske zemlje. Tako bijaše habsburška porodica u prvoj polovini XV. stoljeća podijeljena na tri loze: na austrijsku (albertinsku), štajersku i tirolsku.

Kad pade Carigrad Osmanlijama u ruke (1453.), sazove car Fridrik III. državni sabor, da digne krstašku vojsku na Osmanlije, no nastojanje mu bijaše uzalud. Isto tako bijaše uzalud i njegov napor, da iza smrti Ladislava Postuma (1457.) posredovanjem Austrije dobije i Češku i Ugarsku za svoj rod. Česi izabraše prijašnjeg upravitelja češke države Jurja Podjebradskoga, a Ugri Matiju Korvina, sina junačkoga erdeljskoga vojvode Ivana Hunjada. Tako se opet raskide savez između Austrije, Češke i Ugarske.

Fridrik III. izgubi kasnije (1485.) još Dônju Austriju s Bečom, ratujući s ugarskim kraljem Matijom, koji svoju prijestonicu prenese u Beč. Istom Fridrikovu sinu **Maksimilijanu** pogje po Matijinoj smrti (1490.) za rukom, da Austriju povрати svojoj kući. Isti je Maksimilijan stekao nasljedstvo u zemljama tirolske loze, te tako opet ujedinio državinu habsburške porodice u Alpama (1490.). Još prije je ženidbom pribavio svojoj kući bogatu vojvodinu **Burgundiju**. Da bi Ugarsku opet stekao za habsburški rod, ugovori sa češko-ugarskim kraljem Vladislavom ugovor (1491.), u kojem mu

je Vladislav obrekao nasljedstvo u Ugarskoj, ako bi izumro njegov muški rod. Tako su Habsburgovci bili već na kraju srednjega vijeka jedna od najmoćnijih porodica. *dovle*

IV. Češka za Jurja Podjebradskoga i Jagelovića.

Juraj Podjebradski (1458.—1471.). Iza smrti kralja Ladislava Postuma (1457.) izabraše Česi Jurja Podjebradskoga za svoga kralja, ne mareći za cara Fridrika III., koji se kao baštinik Ladislava Postuma otimao za češki prijesto. Juraj Podjebradski bijaše za kralja Ladislava upravitelj češke države (1452.—1457.). On podiže Češku tako, da su ga sami Nijemci poželjeli za careva namjesnika. Ali najednom zaprijeti njegovu vladanju velika opasnost radi vjerskih prilika. Juraj bijaše utrakvista, a papa zahtijevaše od njega, da se odrekne utrakvističke vjere i da prihvati katoličku vjeru. Kad Juraj na to ne pristade, vrže papa na nj crkveno prokletstvo i pozove njemački narod na krstašku vojnu. Ali njemački knezovi ne poslušahu papina poziva. Sada skloni papa Jurjeva zeta, ugarskoga kralja Matiju Korvina, da se digne na njega. Tako plane borba između Češke i Ugarske. Juraj morade odstupiti Matiji sve zemlje češke krune osim Češke. U toj borbi umre Juraj Podjebradski (1471.). Česi izabraše sada na njegov savjet poljskoga kraljevića Vladislava za svog vladara.

Vladislav II. Jagelović (1471.—1516.) nastavi ratovanje s ugarskim kraljem. Ali ne mogavši osvojiti izgubljenih zemalja, ostavi ih Matiji mirom u Olomucu s tom pogodbom, da ih mogu Česi po Matijinoj smrti iskupiti za 4000 dukata. Ali po Matijinoj smrti izabra i Ugarska Vladislava za svojeg kralja, te tako ovaj opet sjedini sve zemlje češke krune, što ih je njegov prethodnik većinom izgubio ratujući s Ugarskom. Vladislava naslijedi u Češkoj i Ugarskoj njegov sin Ljudevit II.

UGARSKA, POLJSKA, BOSNA I DUBROVNIK.

I. Ugarska s Hrvatskom.

1. Pošljednji Arpadovići (1114.—1301.).

Iza smrti Kolomana (1114.), koji je Ugarskoj Hrvatsku i Dalmaciju pripojio, pojaviše se u Ugarskoj borbe o prijesto, s kojih je oslabila država Arpadovića.

Na **Andriju II.** (1205.—1235.), koji je u ludo rasipao novce, pa da nabavi novaca, prodavao krunska dobra i nametavao velike poreze, podiže se veliko plemstvo, te ga prinudi, da izda **zlatnu bulu god. 1222.** Glavne ustanove te bule bijahu: 1. da se svake godine sazove sabor i da na nj smije doći svaki plemić; 2. da plemići ne plaćaju nikakva poreza, i da se nijedan plemić ne smije zatvoriti bez privole suda.

Za **Andrijina sina Bele IV.** (1235.—1270.) provališe **Mongoli** u Ugarsku, te razbivši kraljevsku vojsku kod rijeke Šaja, poplaviše svu Ugarsku i Hrvatsku (1241.). **Bela IV.** morade konačno pobjeći u Dalmaciju. **Mongoli** se otisnu za njim, ali ih Hrvati nemi-lice potuku.

Za posljednjega **Arpadovića Andrije III.** nastadoše opet smutnje. U Hrvatskoj stadoše **knezovi Šubići** na čelo njegovim protivnicima. Ove je pomagao papa **Bonifacije VIII.**, koji je svoga štite-nika, **napuljskoga kraljevića Karla Roberta**, proglasio pravim nasljednikom ugarske krune. **Gjuro Šubić** pogje u Napulj i dovede u Spljet dvanaestogodišnjeg **Karla Roberta** iz porodice Anžu. Malo zu tijekom uđe **Karlo Robert** u Zagreb, te bi tu od **ostrogonskoga nadbiskupa** krunisan za kralja (1300.). Prije no što dogje do rata između **Andrije III.** i **Karla Roberta**, zateče **Andriju III.** smrt (1301.). S njime izumre porodica **Arpadovića.**

2. Anžuvinci (1301.—1387.) i Luksemburgovac Sigismund (1387.—1437.).

Poslije smrti **Andrije III.** nastavi se u Ugarskoj borba o prijesto. Na posljednju nadvlada **Karlo Robert** (1301.—1342.) sve svoje protivnike, te bi od svijeh priznat za kralja.

Savladavši uporne velikaše u Ugarskoj i Hrvatskoj, nastojaše, da podigne **gragjanski stalež**, ne bi li njegovom pomoću obuzdao plemstvo. S toga se za njegove vlade znatno pomnoži broj slobodnih kraljevskih gradova.

Ljudevit Veliki (1342.—1382.).

Robertov sin Ljudevit spada među najznamenitije vladare svoga vijeka. Kao izvrstan vojskovođa i mudar državnik dao je Ugarskoj najveću moć i najveći opseg, što ga je ikad imala. Ratujući sa srpskim carem **Dušanom**, prisili **bosanskoga bana Stjepana**

Kotromanića, da mu prizna vrhovnu vlast i da ga pomaže u ratu sa Srbima i Mlečanima. Poslije se oženi **Jelisavetom**, kćerju **bosanskoga bana.** — Mlečani moradoše mu iza dugotrajnoga rata odstupiti čitavu Dalmaciju. Pokorivši **Moldavu**, **Vlašku** i zapadnu **Bugarsku** te stekavši i **poljsku krunu** (1370.—1382.), imao je vlast, koja se sterala od **Baltičkoga mora** do **Balkana** i od **Crnoga** do **Jadranskoga mora.**

Kako otac mu, tako je nastojao i on, da slomi moć plemstva; s toga je i on podupirao varoši, pa i seljake. U **Pečuhu** osnova veliku školu, a brda oko **Tokaja** zasadi vinovom lozom.

Marija „kralj“ (rex, 1382.—1387.). Iza smrti **Ljudevita Velikoga** nastade u Ugarskoj opet borba o prijesto. Budući da **Ljudevit** nije imao sina, digoše **Ugri** njegovu kćer **Mariju** na prijesto. Ova se malo za vrijeme udade za **Sigismunda**, sina češkog kralja i rimskog cara **Karla IV.** Ali **Poljaci** sada sa svijem raskinuše savez s Ugarskom, a u Hrvatskoj digoše na prijesto **napuljskoga kralja Karla Dračkoga.** Ovaj bi u **Budimu** krunisan u prisutnosti obiju kraljica, kraljice udovice (**Bosanke Jelisavete**) i kraljice (kralja) **Marije** (1385.). Ali malo za vrijeme dade ga kraljica udovica iz potaje ubiti. S toga se izleže dugovječan **gragjanski rat** u Hrvatskoj, za kojega budu obje kraljice zarobljene i odvedene u tamnicu u **Novigrad** na moru. Tu poginu **Jelisaveta** od mača **krvničkoga**, a **Mariju** oslobodi pomoću **Mlečana Sigismunda**, kojega su među vrijeme **Ugri** krunisali za kralja ugarskoga (1387.—1437.). U Hrvatskoj priznadoše ga za kralja istom god. 1409.

Njegovo vladanje u Ugarskoj i Hrvatskoj bijaše veoma nesretno. Na **Osmanlije**, koji su iz osvojene **Bugarske** provaljivali u Ugarsku, povede **krstašku vojnu**, ali bi kod **Nikopolja** na **Dunavu** jedno potučen (1396.). Mlečani mu oteše veći dio **Dalmacije**, a **Poljacima** morade odstupiti **Halič** (**Galiciju**).

3. Vladari iz različitih porodica (1438.—1526.).

Habsburgovci (1438.—1439. i 1444.—1457.) i **poljski kralj Vladislav III.** (1440.—1444.). **Sigismunda** naslijedi njegov **zet Albreht V.** **Austrijski** (1438.—1439.). Sad sjede **habsburška** porodica prvi put na **ugarski prijesto.** Budući da je **Albreht** postao i češkim kraljem, sjedini on prvi od **Habsburgovaca** Ugarsku s **Austrijom** i **Češkom.** Kao kralj ugarski htjede da otme **Osmanlijama Smederevo**, ali se njegova vojska razbježe, a on sam umre vraćajući se u **Beč.**

Po Albrehtovoj smrti proglasi ugarski sabor poljskoga kralja Vladislava ugarskim kraljem. Ovaj povede s erdeljskim vojvodom Ivanom Hunjadijem (Sibinjanin Janko) vojnu na Osmanlije, ali bude poražen kod Varne (1444.), gdje i sâm pogine.

Ladislav V. Postumus (1445.—1457.). Slavni vojvoda Ivan Hunjadi ishodi, da su u Ugarskoj i Hrvatskoj poslije Vladislava općenito priznali našljedstvo Albrehtovu sinu Ladislavu Postumu, kojega mu je žena rodila iza njegove smrti (1440.). S toga se i zove „Postumus“, t. j. iza očeve smrti rođeni. Za vrijeme Ladislavove maloljetnosti bi **Ivan Hunjadi** jednoglasno izabran za gubernatora (upravitelja) Ugarske (1446.—1452.). Glavnom svojom zadaćom smatrao je Ivan Hunjadi, da obrani Ugarsku od Osmanlija, koji su u to doba postajali čitavoj državi ugarskoj sve opasniji. Kad je turski sultan Mehmed II. god. 1456. pao pod ugarsku tvrgjavu Biograd, izvojšti Ivan Hunjadi sjajnu pobjedu. Ali na žalost umre i on malo za tijem od kuge. Do godine umre i kralj Ladislav Postumus (1457.). Sada postavi ugarski sabor za kralja petnaest-godišnjeg Matiju Korvina, sina Ivana Hunjada.

Matija Korvin (1458.—1490.) ubraja se pored Ljudevita Velikoga među najslavnije vladare ugarske u srednjem vijeku.

Kad su Osmanlije god. 1463. oborili bosansko kraljevstvo, ote im Matija Korvin sjeverni dio Bosne s tvrđim gradom Jajcem. Iza dugotrajnog rata sa Češkom dobije ime češkoga kralja, a uz to i češke zemlje Moravu, Šlesku i Lužicu. U ratu sa rimskim carem i austrijskim nadvojvodom Fridrikom III. (V.) osvoji veći dio Austrije s Bečom (1485.).

Ali Matija Korvin je u veliko cijenio i školstvo i nauke. On je položio temelje budimskom sveučilištu, uredio iz ostataka grčkih knjižnica po njemu nazvanu knjižnicu „Korvinu“, osnovao u Budimu zvjezdarnicu i štampariju, pozvao u zemlju puno naučenjaka i umjetnika. S toga se njegovo doba zove **zlatno doba** Ugarske.

Personalna unija izmegju ugarskih i čeških zemalja za Jagelovića (1490.—1526.). Za našljednika Matijina bi izabran češki kralj **Vladislav II.** (1490.—1516.). Za njegove su vlade zadavale Osmanlije već mnogo jada Ugarskoj. Njegova sina i našljednika Ljudevita II. (1516.—1526.) do nogu poraziše kod Muhača (1526.). Na bijegu zadavi se kralj u bari. S njim izumre porodica Jagelovića u Ugarskoj i Češkoj, gdje **od sada stalno zavladaju Habsburgovci.**

II. Poljska.

Posljednji Pjastovići (1139.—1370.). Iza smrti Boleslava III. (umr'o 1139.), koji je već Poljsku razdijelio na četiri dijela, drobila se poljska država još više u mnogobrojne kneževine. Tako rascijepljena Poljska ne mogaše odolijevati susjednim narodima na zapadu i sjeveru, te odstupi Šlesku Češkoj, a Prusku njemačkim vitezovima „mačevnog“ i „njemačkog“ reda. Ali za to posljednji Pjastović **Kazimir Veliki** (1333.—1370.) razmakne poljsku državu na istoku, otevši Rusima Halič i Podolje. Kazimir se proslavi još tijem, što je u Krakovu osnovao sveučilište.

Poljska u savezu s Ugarskom (1370.—1382. i 1440.—1444.); **Jagelovići.** Kako Kazimir nije imao sina, skloni Poljake, da mu za našljednika priznadu ugarskoga kralja Ljudevita Velikoga. I zaista dogje po njegovoj smrti na poljski prijestô ugarski kralj i vladaše Poljskom dvanaest godina. Na samrti odredi Ljudevit za našljednicu svoju kćer Mariju, no Poljaci izabraše njegovu mlagju kćer Jadvigu. Ova pogje za **litavskoga kneza Jagela**, koji tako postade **poljskim kraljem** (1386.) i **Litvu ujedini s Poljskom.**

Jagelov našljednik **Vladislav III.** bi izabran i za ugarskoga kralja (1440.), no malo za tijem pogine kod Varne (1444.). Na poljskom prijestolu naslijedi ga brat **Kazimir IV.** (1444.—1492.). Ovaj slomi moć njemačkog reda u Pruskoj; zapadnu Prusku morade red sa svijem odstupiti Poljskoj, a istočnu Prusku primiti kano leno poljske države (1466.).

Kazimir postigne još i to, da je najprije Češka, a kasnije i Ugarska izabrala sina mu Vladislava za kralja.

III. Bosna i Hercegovina.

A. Istorički zemljopis Bosne i Hercegovine od X. do XV. stoljeća.

Naselivši srpska i hrvatska plemena današnju Bosnu i Hercegovinu, zasnovaše ovdje poviše plemenskih župa, koje se kasnije ujediniše u veće oblasti. Od ovih se spominju:

1. **Bosna**, matica bosanske države. U X. stoljeću se prostirala samo oko gornjega toka rijeke Bosne; polovicom XII. stoljeća je kao banovina na zapadu dopirala do Borove glave, a na istoku već do Drine. U XIII. se vijeku spominje u njoj grad Vrhbosna, a u XIV. i XV. vijeku Kreševo i varoš pod njim (pod Kreševom)

Hvojnica, grad Visoki i varoš Podvisoki, Sutiska, Bobovac, grad Borač i varoš pod njim, Srebrenica, Prozor i dr.

2. **Soli**, većinom sadašnje tuzlansko okružje; u X. vijeku bijaše to srpska oblast, a početkom XIV. vijeka spojena je stalno s Bosnom. Glavno mjesto So (Salenes).

3. **Usora**, oko rijeke Usore i donjega toka Bosne. Bosanskoj državi pripade onda, kad i oblast Soli. Znatnija mjesta bijahu: Tešanj, Dobor, Doboj i Srebrenik.

4. **Donji kraji**, zemlje oko Jajca, Banje Luke i Ključa. Gradovi su bili: Vijenac, Jajce, Sokolac, Bočac, Zvečaj, Vrbaski grad, Kotor i Ključ. God. 1299. spominju se Donji kraji već kao dio bosanske banovine.

5. **Zapadne strane** (Završje) sa glamočkom, hlivanskom i duvanjskom župom i gradovima: Hlivno i Bistrica. Ove nekad hrvatske župe pripadoše bosanskoj državi početkom XIV. vijeka.

6. **Humska zemlja** (Zahumlje), matica oblasti, koja se od god. 1448. počela nazivati Hercegovom zemljom ili Hercegovinom, pošto su joj se pridružile drinska kneževina i trebinjska oblast.

Humska je zemlja od 1325. združena s Bosnom. Osim Blagaja i Stona spominju se u njoj u XIV. i XV. vijeku još gradovi Nevesinje i Konjic.

7. **Primorje** (Primorije) ne bijaše oblast za se, nego se ovako zvala sva zemlja uz Jadransko more, u koliko je pripadala bosanskoj državi. Najviše primorja imala je Bosna za Tvrtka I. 1390. Tada je bosanska obala hvatala od Biograda na moru (ispod Zadra) sve do Boke Kotorske, osim zemlje dubrovačke. Primorjem u užem smislu zvala se humska obala od Stona do Kurila, pa i trebinjske župe Konavli i Dračevica.

8. **Podrinje** (Drinska kneževina), oblast oko gornje Drine i njezinih pritoka Čehotine i Lima sa varošima i gradovima: Prepolje, Dabar, Mileševo, Breznica (danas Plevlje), Foča, Goražde, Samobor. Ovu je oblast pripojio bosanskoj državi Tvrtko I. (1378.).

9. **Trebinje** sa Konavlima (Travunia), oblast izmegju Humske zemlje i Duklje. I trebinjsku oblast pridružio je Bosni kralj Tvrtko I. (1378.).

B. Povijest Bosne i Humske od Kulina bana do propasti bosanskog kraljevstva (1180.—1463.).

1. **Bosna od Kulina bana do Stjepana Kotromanića** (1180.—1322.). Iza smrti Emanuela Komnena (umr'o 1180.), zadnjeg bizantinskog cara, koji je još vršio vlast nad cijelim Balkanskim poluostrvom, pojavi se u Bosni kao samostalan vladar **Kulin ban** (1180.—1204.). Kao što je Bugarima i Srbima dobro došla smrt cara Emanuela, da se učine samostalnim, tako je i Kulin ban gledao, da svoju banovinu učini samostalnom, prostranom i bogatom. Za njegove vlade obuhvatala je već bosanska država osim prave Bosne još oblast Soli, Usoru i dio Dônjih krajeva.

Da podigne blagostanje u zemlji, sklopi god. 1189. sa Dubrovnikom trgovinski ugovor. U tom ugovoru dopušta bosanski ban Dubrovčanima, da smiju slobodno trgovati po njegovu „vladaniju“ i da se smiju namjestiti, gdje ih je volja. Ovaj je ugovor ujedno i najstariji književni spomenik iz ovih krajeva.

Dubrovački pisci opisuju tadašnju Bosnu srećnom i blagoslovenom. Isto se veli i u narodnoj riječi: „od Kulina bana i dobrih dana“.

Matej Ninoslav (1233.—1251.). Budući da se je poslije smrti Kulina bana bogomilska vjera (patarenstvo) po Bosni veoma raširila, povede hrvatski vojvoda Koloman, sin ugarskog kralja Andrije II., krstašku vojsku na bosanske bogomile i patarene. Svladavši Koloman patarene, pokloni bosanskomu biskupu grad Gjakovo u Slavoniji, gdje su kasnije stalno sjedili bosanski katolički biskupi. Kada provališe Mongoli u Ugarsku (1241.), dokopa se bosanski ban Matej Ninoslav opet potpune samostalnosti; ali god. 1254. ugarski kralj Bela IV. osvoji opet Bosnu i Humsku.

Stjepan Kotroman i Šubići. God. 1272. spominje se prvi put kao ban Bosne Stjepan Kotroman, otac slavnoj vladalačkoj porodici Kotromanića.

Za burne borbe oko prijestola u Ugarskoj i Hrvatskoj na kraju XIII. stoljeća stekli su gospodstvo nad Bosnom **hrvatski banovi Šubići** (1299.—1322.). Silni **Mladen Subić** povjerio je upravu u Bosni iza smrti Stjepana Kotromana (umr'o 1314.?) njegovu sinu Stjepanu Kotromaniću.

2. **Slavno doba bosanske povijesti za Stjepana Kotromanića i Tvrtka I.** (1322.—1391.). Kad je ugarski kralj oteo vlast hrvatskom banu Mladenu Šubiću, preda bosanskom banu

Stjepanu Kotromaniću (1322.—1353.) osim gornje Bosne još i oblasti Usoru, Soli i Dônje krajeve. K tome pridruži bosanski ban, upotrebivši borbe oko prijestola u Srbiji, još **Humsku** (1325.), onda hrvatske župe: Dumno, Hlivno i Dlamoč (Glamoč), od kojih postade oblast Završje (Zapadne strane). Od Humske darova g. 1333. sav Rat, Ston, Prevlaku i otoke, koji su okolo Rata, Dubrovčanima, a oni mu za to obećашe, da će njemu i njegovim potomcima plaćati svake godine na dan sv. Vlaha 500 perpera (1 perper = 12 dinara).

Ugarskim kraljevima Karlu Robertu i Ljudevitu bijaše Stjepan vjeran pristalica i kletvenik, a srpskim vladarima Stjepanu Dečanskom i Dušanu poradi Humske ljut neprijatelj. God. 1349. bukne očito rat izmegju Bosne i Srbije. Bosanski ban, pomagani kraljem Ljudevitom, provali s velikom vojskom iz Humske u zemlje Dušanove, te prodre sve do Kotora, robeći i harajući po Trebinjskoj oblasti. Do godine udari car Dušan na Bosnu te pade pod Bobovac. Mnogi se nezadovoljni boljari bosanski pridružiše srpskom caru. Ali ipak ne uzmogne Dušan uzeti tvrdoga Bobovca, već digavši opsadu i opustošivši Bosnu, vrati se preko Humske zemlje kući.

God. 1353. vjenča se u Budimu Stjepanova jedinica Jelisaveta s ugarskim kraljem Ljudevitom.

Ban i kralj Tvrtko I. (1353.—1391.).

Tvrtko I. bori se s vlastelom, koja mu se opiru, i s bratom Stjepanom Vukom. Pošto Stjepan Kotromanić ne ostavi za sobom muškoga poroda, naslijedi ga bratić Stjepan Tvrtko. Budući da je Tvrtku bilo istom petnaest godina, upravljaše banovinom njegova majka. Poradi toga su se dizala protiv njega bosanska vlastela i njegov mlagji brat Stjepan Vuk; pa i sam je kralj Ljudevit gledao, da ga što jače sveže uza se, pa da ga skući pod svoju vlast. Kralj Ljudevit potvrdi Tvrtku banovinu Bosnu s Usorom, ali mu se morade Tvrtko zavjeriti, da će vazda vjerno vršiti kletveničke dužnosti prema svome gospodaru, kralju ugarskom, i da će ga u svakom ratu pomagati, kad god bi ga kralj na to pozvao. Najpošlje mu morade još obećati, da će sve patarene iz zemlje istjerati. No kasnije se opet pobune bosanska vlastela protiv Tvrtka, skinu ga s banske časti i otjeraju zajedno s njegovom majkom, a brata mu Vuka učine banom. Uz pomoć ugarskoga kralja savlada Tvrtko svoga brata i njegove pri-

stalice i dočepa se opet banske stolice. Odsele se zvao „po milosti božjoj i kralja Ludevita“ ban bosanski. Istom se god. 1369. izmiriše Tvrtko i Vuk.

Osvojivši Stjepan Tvrtko sjevernu Rašku, prozove se **srpskim i bosanskim kraljem** (1371.—1377.). Kad smiri svoju banovinu, složi se Tvrtko I. (1371.) sa srpskim knezom Lazarem protiv Nikole Altomanovića, gospodara Rudnika i sve zemlje od srpske Morave do Kotora i Dubrovnika. Lazar osvoji Rudnik, a Tvrtku I. zapade sjeverna Raška s Plevljima, Prijepoljem i Mileševom, gdje je bio grob sv. Save.

Smatrajući se sada pravim nasljednikom Nemanjića, kruniše se god. 1377. krunom srpskom i bosanskom i prozove se **kraljem „Srblijem, Bosni i Primorju“**. Dubrovačka i mletačka republika odmah ga priznade za vladara Srbije, a Dubrovnik mu poče i plaćati srpski dohodak od 2000 perpera (1378.).

Osvajanje Travunije i sjeverne Dalmacije. God. 1378. udari Tvrtko na zetskoga kneza Gjurgja Balšića, saveznika Altomanovićeve, protjera ga iz Travunije i otme mu Trebinje, Konavle i Dračevicu.

Kad su u Hrvatskoj i Ugarskoj poslije smrti kralja Ljudevita (1382.) nastale smutnje, gledao je Tvrtko I., da od Hrvatske i Dalmacije što više pripoji svojoj državi. God. 1385. darovaše mu ugarske kraljice Jelisaveta i Marija grad **Kotor**. Izmegju 1387. do 1390. pokorio je svu Dalmaciju izmegju Biograda i Cetine (Spljet s gradom Klisom, Trogir, Šibenik i otoke Hvar, Brač i Korčulu), pa se počeo nazivati „Dei gratia Rascie, Bosne, Dalmatie, Croatiae Maritimeque rex“.

Tvrtko je i o tom snovao, da bude silan na moru; s toga opremi mornaricu i uzme jednog Mlečanina kao njezinog zapovjednika u svoju službu.

Stjepan Dabiša (1391.—1395.) i žena mu **Jelena Gruba** (1395.—1398.). Već za Stjepana Dabiše, prvoga nasljednika kralja Tvrtka I., poče bosanska država padati s visine, do koje je bješe podigao njezin prvi kralj. Da ga ugarski kralj prizna kraljem bosanskim, dade mu Dabiša Dalmaciju i one hrvatske krajeve, što ih je Tvrtko stekao; priznade Sigismunda za pravoga i zakonitoga kralja bosanskoga i privoli, da iza njegove smrti bosanski prijesto zapadne Sigismundu. No iza smrti Dabišine bosanska vlastela ipak izaberu njegovu udovicu, kraljicu **Jelenu**, za vladaricu, a god. 1398. Ostoju za kralja.

Doba protukraljeva (1398.—1421.): **Ostoja** (1398.—1404.), **Tvrtko II. Tvrtković** (1404.—1408.), **Ostoja** (1408.—1418.), **Stjepan Ostojić** (1418.—1421.).

Za vladanja ovih protukraljeva se znatno osiliše bosanski velikaši: Hrvoje Vukčić, Sandalj Hranić i Pavao Radenović.

Hrvoje bijaše gospodar u Dônjim krajevima. Njegova je vlast dopirala od Zvečaja i Jajca preko Livna do Jadranskoga mora, gdje je imao važni grad Omiš i ostrva Brač, Hvar i Korčulu. Hrvoje bijaše vjere bogomilske.

Sandalj Hranić držao je Humsku, kojoj kasnije raširi međe sve do Plevanja. U njegovoj se vlasti spominju gradovi Blagaj, Nevesinje, Goražde, Samobor i dr. Kao što je u sjeverno-zapadnim krajevima bosanske države Hrvoje Vukčić, tako je Sandalj Hranić gospodovao u Humu gotovo sa svijem kao samostalan vladar. I on bijaše vjerom bogomil (pataren).

Pavao Radenović imao je u Bosni majdane u Olovu i trg Praču, gdje je sagradio grad Pavlovac; kasnije zauze Trebinje i župu Konavle.

Bosanski je kralj u to doba s jedne strane sa svijem zavisio od ovih velikaša, koji ga namještahu i skidahu, a s druge strane od ugarskog kralja Sigismunda, koji je na pošljetcu sa svijem skućio bosanskog kralja i bosansku vlastelu, a bosansku državu raskomadao. Usoru i Soli dade ugarskim banovima, a rudarsku varoš Srebrenicu srpskom despotu (1411.).

Kad je malo za tijem turski sultan Mehmed I. zauzeo grad Vrhbosnu (današnji sarajevski grad), te ovdje smještenom sandžaku podložio humske i trebinjske gospodare (Sandalja Hranića i Pavlovića), preostade bosanskom kralju samo još vlast u sjevernom dijelu prave Bosne. Kralj **Tvrtko II. Tvrtković**, koji se poslije smrti kralja Ostojića opet dočepao bosanskog prijestola, morade već turskom sultanu plaćati godišnji danak. Predzadnji kralj, Stjepan **Toma Ostojić**, nastojao je, da se pomoću Ugarske, katoličke crkve i humskog gospodara Stjepana Vukčića održi na prijestolu. S toga se proglasi vjernim vazalom Ugarske, ostavi patarensku vjeru, pa pregje na katoličku i uze za ženu Katarinu, kćer velikog vojvode Stjepana Vukčića.

Stjepan Vukčić je iza smrti svoga strica Sandalja Hranića (umr'o 1435.) naslijedio njegovo prostrano imanje. K tome je još pridružio Trebinje sa susjednim župama, koje je oteo Pavlovićima. Od god. 1448. zvaše se „božjom milosti **herceg** od sv. Save, gospodar

humski i primorski i veliki vojvoda rusaga bosanskoga, knez drinski i k tomu“. Njegova se zemlja od te godine zvala **hercegovom zemljom** ili **Hercegovinom**. No i on, kao već njegov stric Sandalj, držao je svoju državinu pod vrhovnim gospodstvom Turske.

Dok su Turci sebi potčinili Hercegovinu i osvojili južnu Bosnu, oteše Mlečani Bosni primorje izmegju Neretve i Cetine (Krajinu 1452.). Kotor oteše već prije (1420.). Primorje izmegju Neretve i Boke kotorske prodaše humska i trebinjska gospoda dozvolom bosanskih kraljeva Dubrovniku. Tako pregje malne čitavo nekad bosansko primorje u mletačke i dubrovačke ruke.

Kralj Stjepan Toma povrati Bosni Srebrenicu i dobiva za sina svoga Stjepana Srbiju (1458.). Iza izumrća Brankovića u Srbiji (1458.) osvoji bosanski kralj Toma Srebrenicu, a onda pogje sa svojim sinom u Ugarsku, gdje u Matije Korvina izradi, da mu sina Stjepana namjesti srpskim despotom. Do godine se naseli Stjepan Tomašević u Smederevu. No Smederevci su smatrali novoga despota, koji bijaše žestok katolik, ugarskim nametnikom, te predadoše svoj grad Mehmedu II. (1459.), kad se ovaj primakao sa svojom vojskom. Stjepan Tomašević pobjegne još na vrijeme sa svojim pristalicama.

Do godine ratovaše Stjepan Toma s hrvatskim knezovima. Usred te borbe zaglavi na izvoru rijeke Une. Prijesto ostavi Stjepanu Tomaševiću.

Stjepan Tomašević i propast kraljevstva bosanskoga (1461.—1463.). Pošljednji kralj bosanski odabra Jajce za svoj stoni grad, pošto su Turci u to vrijeme sve više provaljivali u gornju Bosnu. U Jajcu ga je i krunisao papinski izaslanik. Poradi toga se ugarski kralj Matija Korvin potuži papi Piju II., jer da se tijekom ticalo u njegova prava. Naskoro se ugarski kralj izmiri sa Stjepanom Tomaševićem, kojega je bio zamrzio zbog predaje Smedereva, te sklopi s njim po želji papinoj savez protiv Osmanlija. Na to poručio Stjepan Tomašević turskom sultanu, da mu ne će plaćati danka. To razljuti Mehmeda II., te udari do godine na Bosnu i čitavu je osvojio. Zarobi 100.000 naroda, a 30.000 najljepših mladića uzme u jeničare. I kralj Stjepan Tomašević dopane ropstva (u gradu Ključu), a sultan ga dade pogubiti, ma da je Mahmud paša, koji osvoji Ključ, kralju zadao bio vjeru, da mu se ne će nikakvo zlo dogoditi. Kraljeva se žena Marija skloni u Spljet, a odanle u Ugarsku, gdje je snagje smrt. Kraljica Katarina, maćeha Stjepanova, a kći hercega Stjepana, ode najprije u

Dubrovnik, a onda u Rim, gdje umre 1478. Poput kraljevske porodice počelo se i mnogo vlasteoskih porodica seliti u dalmatinske i talijanske gradove.

Dok su Turci osvajali Bosnu, čekaše ugarski kralj Matija Korvin u Petrovaradinu Turke, kad će navaliti na Ugarsku, te istom o jeseni udari na Bosnu. Kako su mu pomagala mnoga vlastela bosanska i hercegovačka, napose junački vojvoda Vladislav, sin hercega Stjepana, otme još u zimu 1463. sve Dônje krajeve i Usoru s gradovima Jajcem, Tešnjom, Srebrenikom. Od oslobođenih oblasti bosanskih sastavi Matija dvije banovine: jajačku i srebreničku, da brane Turcima ulaz u Hrvatsku i Slavoniju. Župu Uskoplje, isto tako župu Ramu s gradom Prozorom pokloni vojvodi Vladislavu Vukčiću poradi njegovih zasluga za oslobađanje sjeverne Bosne. U turskoj vlasti ostade samo južna Bosna. Tako je bilo, dok Turci ne osvojiše Srebrenika i Jajca (1528.). Od tada bijaše sva Bosna u turskim rukama.

Pošto im se herceg Stjepan iznevjerio, oboriše Turci god. 1465. njegovu državu do dubrovačke međe. Do godine umre herceg Stjepan u Novom (u Boki kotorskoj). Ovaj grad i krajeve oko ušća Neretve držali su njegovi sinovi Vladislav i Vlatko sve do god. 1482., i to najviše s ugarskom pomoću. Kad su Turci i Novi osvojili, ostaviše hercegovići domovinu: Vladislav se nastani u Hrvatskoj, a Vlatko u Mlecima. Hercegović Stjepan, treći sin hercega Stjepana, prešao je na islam i postao veliki vezir (Ahmed Hercegović).

Turci ostaviše Bosni i Hercegovini u glavnom staru političku jedinstvo, ali nestade starih prvih gradova; mjesto Blagaja, prvoga grada humskoga, gdje su sjedili Sandalj i Stjepan Vukčić, podiže se Mostar; mjesto kraljevskih gradova Visokoga, Fojnice i dr. postadoše Travnik i Vrhbosna, u potonje doba Bosna-Saraj (današnje Sarajevo), turskim prvim gradovima u Bosni.

C. Unutrašnje uređenje Bosne i Hercegovine prije turskoga gospodstva.

A. Vjera i crkva.

U srednjem su vijeku bile u Bosni i Hercegovini tri vjere: rimo-katolička, istočno-pravoslavna i bogomilska ili patarenska.

a) Katolička crkva. U pravoj se Bosni rano spominje katolička biskupija. Kao sjelo biskupa spominje se mjesto Banbrdo

u župi vrhbosanskoj, a za vrijeme Giakovo u Slavoniji. Za gragjanskih ratova u XV. vijeku izgubiše katolički biskupi svu vlast na jugu od Save. Jedini branitelji katoličke vjere bijahu u to doba, a i kasnije, Franjevci, koji se već u XIII. vijeku počehše širiti po Bosni i Humskoj. Najstariji njihovi samostani bijahu u Sutjesci, Visokom, Olovu, Fojnici, Kreševu i dr.

b) Pravoslavna crkva. Sv. Sava osnova u Stonu episkopiju za pravoslavnu Humsku. Kad je 1333. Ston došao u ruke dubrovačke, morao je vladika uzmaknuti u unutrašnje krajeve (od god. 1777. sjedi u Mostaru). Kad je Tvrtko I. (god. 1376.) osvojio Polimlje, dobi i pravoslavno žiteljstvo bosansko za svoga crkvenoga glavara vladiku, koji je sjedio u Dabru (danas Banja među Pribojem i Prijepoljem). U XV. vijeku preseli se dabrobosanski vladika u Mileševo, a za turske vlade u Sarajevo.

c) Bogomilska ili patarenska crkva. Bogomili se ili patareni pojavili u Bosni u drugoj polovici XII. vijeka. Toj vjeri pripadaše većina bosanskih vladara (prije Kotromanića) i većina bosanske vlastele. Na čelu bogomilskoj crkvi stajao je djed (senior), pod njim bijahu gost i starijaci.

Bogomili nijesu smatrali Boga tvorcem neba i zemlje. Bog je, kažu, samo stvorio duh (nevidljivi svijet), a sotona tvar (vidljivi svijet).

Bogomili su se dijelili na dva reda: na savršene i na obične vjernike.

Bogomolje su im bile obične kuće bez zvona i zvonika i bez propovjednice, a sahranjivali su svoje mrtve vrlo priprosto, navalivši na grobove veliko kamenje, koje se po Bosni i Hercegovini još i danas vija.

Način, kako su Bogomili živjeli i mislili, protivio se tadanjim i crkvenim i državnim zakonima. Od pravoga ili savršenog kršćanina prije svega zahtijevahu, da mrzi svijet, stvorenje gjavolsko, i da prezire blago i bogatstvo; da osim ribe ne jede mesa i u opće nikakva jela, što se dobiva od životinja (sira, jaja i t. d.). Osugjivali su dalje ubijanje čovjeka, bilo za kaznu, bilo u ratu, bilo za obranu, dakle i krvnu osvetu. Zabranjena bijaše u njih laž i zakletva. Odijevao se savršeni bogomil obično dugom crnom haljinom. Nije trgovao, samo da se ukloni laži i prijevari, već je tjerao zanat, obragjivao zemlju i t. d. Živio je čisto, bio je umjeren u jelu i piću, a nije mario za igre i zabave. Klonio se ljuštine, uvijek radio, učio i poučavao.

Obični su bogomili mogli sticati imanje, polaziti u rat i hraniti se svakojakim jelima. No za to su se morali svakog mjeseca jedan put javno ispovjediti i obećati, da će barem pod kraj svoga života stupiti u red savršenih kršćana.

B. Državna uprava.

a) Vladari, dvorski i državni dostojanstvenici. Vlast. Vrhovnu državnu vlast imao je vladar (ban, kralj). Što je u njega više dara bilo, to mu je i moć veća bila; inače su ga u vlasti stezali rognjaci, a i vlastela i svećenstvo.

„Stona mista“. Bosanski kralj nije imao stalne prijestonice, nego je stolovao sad u ovom, sad u onom gradu; ponajviše je sjedio u Sutjesci, Trstionici, Bobovcu, Visokom, Kreševu i Fojnici; zadnji je bosanski kralj stanovao u Jajcu.

Dvorska družina i državni dostojanstvenici. Kad se država povećala, a vladarska čast poskočila, promijenile su se i prilike na dvoru. Broj se dvorske družine kao i dvorskih i državnih časti umnožio. Za Kulina bana spominju se osim „dijaka“ još „česnici“ (upravitelji). Na dvoru Stjepana Kotromanića već imade veliki vojvoda i veliki dijak. Za bosanskog kraljevstva spominju se osim prije nabrojanih čina još i ovi: „dvorski knez“, „peharnik“, „logotet“, „komornik“, „prokurator“, „protovistar“, „veliki knez“ i „herceg“.

Dijak i logotet samo su različita imena za isto zvanje. Njihov je posao bio, da pišu i potpisuju povelje i pisma vladareva. Dvorski je knez bio predstojnik dvorskog osoblja. Peharnik brinuo se o piće, pristav o to, da se izvrši, što bi kralj poveljom naredio. Komornik bješe blagajnik, protovistar blagajnik i logotet. Protovistari bijahu u Bosni tugjinci, ponajviše Dubrovčani. Uz ove dvorske dostojanstvenike, koji su služili na dvoru, spominju se još i državni dostojanstvenici, kao n. pr. u XV. vijeku: herceg, veliki vojvoda rusaga bosanskoga, vojvoda, knez (veliki knez) i župan.

b) Upravna podjela. Bosanska se država u početku dijelila na župe, kojima su upravljali župani, a to su bili u ono doba uz bana prvi dostojanstvenici. Kad je bosanska država ponarasla, dijelila se na oblasti, kojima su upravljali knezovi i vojvode, n. pr. knez Dônjih krajeva, vojvoda usorski. Od svršetka XIV. vijeka dalje opseg je takih oblasti bio toliki, kolika je bila moć vlasteoskih porodica (n. pr. Hrvatinića, Hranića, Pavlovića), koje su njima upravljale.

C. Društvena dioba po krvnim i privrednim svezama, po javnim pravima i zanimanju.

a) Kuća, pleme, bratstvo i svojta. Za porodicu nalazi se u bosanskim spomenicima riječ kuća. Ova živi po selima u privrednoj zajednici. Više kuća čini jedno pleme. Osim kuće i plemena spominje se još bratstvo (fraternitas), kao dio plemena, i svojta (affines).

b) Vlastela, svećenstvo, gragjani i seljani. Vlastela. Bosanska se vlastela dijelila kao i u drugim zemljama u veliku i malu (vlastelin i vlastelinčić). Vlastela bijahu prvi faktor, s kojim je vladar dijelio državnu vlast. U teškim bi se prilikama vlasteoski zastupnici iz pojedinih oblasti sastajali na državni stanak ili zbor. U vlastele bijahu gotovo sve državne i dvorske službe. Na državnim su poveljama ponajviše vlastelini. Bijaše bosanskih i humskih vlasteoskih porodica (n. pr. Hrvatinići, Hranići i Pavlovići), koje su malo ne samostalno vladale u svojim oblastima. Imale su kao i kraljevi bosanski svoj dvor, svoju vlastelu (župane, knezove i vojvode) i svoje činovnike; izdavale su povelje, sklupale trgovinske ugovore, pobirale carinu i trgovinu (trgovачki danak) i primale tugje poslanike. Kako su sjajno i bogato živjela bosanska vlastela, svjedoče nam mnoge ruševine negdašnjih njihovih gradova (n. pr. Stjepangrad i Samobor), veliki, često krasno iskićeni grobni spomenici; svjedoče o tom i mnogobrojne i dragocjene stvari, kao zlatni dukati, zlatno i srebrno posuglje, srebrni i biserni nakiti, bogato iskićene haljine i ostalo, što dadoše n. pr. Hranići u ostavu (amanet — depositum), da se čuva u Dubrovniku i Mlecima.

Svećenstva. Svećenstvo u Bosni nije zauzimalo onog odličnog mjesta, kao n. pr. u zapadnim evropskim državama ili u Srbiji. Najveću političku i kulturnu cijenu imala je u državi sve do Tomaševića bogomilska („bosanska“) crkva i njezin djed.

Gragjani. Kao što ni u drugim slavenskim državama srednjega vijeka, tako se ni u Bosni nije razvilo domaće gragjanstvo. Zanati, trgovina, kopanje ruda, kovanje novaca, u opće zanimanje gragjanskoga staleža bijaše većinom u tugjim rukama.

Kao najviša vlast u sredovječnoj bosanskoj ili hercegovačkoj varoši bijaše župan; u rudarskim mjestima vojvoda ili kastelan iz domaćeg plemstva, koji je sjedio u gradu. Pod gradom, gdje je bio trg, bili su trgovci i zanatlije. Otuda imena: Podvisoki, Pot-

1528 /zalo Jajce
1463 "a Basna

ključ, Podborač. U ratno bi doba ljudi ispod grada bježali u grad. U Bosni gragjanski stalež, kao što ni u Srbiji, nije imao pristupa u državni sabor.

Seljani. U Bosni su bili seljani, kao i u ostalim sredovječnim državama, svezani za zemlju, pa su ih njihovi gospodari zajedno sa zemljom mogli pokloniti i prodati. Bjegunce su smjeli prisiliti, da se opet vrate na svoju zemlju. Megju robovima iz Bosne, što su se držali u dalmatinskom primorju i što su ih u velikom broju preko mora prodavali u Italiju, Pirenejsko poluostrvo i dr., bio je svakako najveći broj iz seljačkog staleža; još pod kraj bosanskog kraljevstva prodavalo se roblje iz Bosne.

D. Trgovina i rudarstvo.

Trgovina. Bosanska je trgovina u prvom redu išla prema dalmatinskom primorju u Dubrovnik, na ušće Neretve, u Spljet i dr. Najviše su trgovali s Bosnom i s Hercegovinom Dubrovčani i Mlečani.

Izvozile su se osobito sirovine stočarstva, pčelarstva, lova, ratarstva, šumarstva i rudarstva, kao: živa stoka, sirove i učinjene kože, vuna, sir, maslo i suho meso; vosak i med; divljač i kože od divljači; žito i voće; drva za gragju (japija) i ogrijev, ćumur, rude, naročito srebro i olovo, a i robovi.

Uvozili su: so, ulje, vino, ribe, nakit, posuđe, staklo, hartiju, knjige, ikonice, moći, sukno, odijelo, oružje, oruđe i dr. Za otpremljanje robe upotrebijavali su trgovci osamarene konje, mazge ili magarce, a nikad kola, jer stare rimske ceste bijahu već propale. Trgovci su sa svojom robom zbog nesigurnosti uvijek išli u turmama ili karavanama.

Prvo trgovinsko mjesto bijaše do turskih provala Visoki, kasnije Fojnica.

Rudarstvo se spominje istom u početku XIV. vijeka; na kraju XIV. i u prvoj polovici XV. vijeka bijaše Bosna na glasu sa bogatstva svojih ruda. Oko rudarstva su nastojali Dubrovčani i Sasi, koji se u Bosnu doseliše iz Ugarske. O saskim naseljima svjedoče još i sada imena nekih sela (Sase u srebreničkom i više-gradskom kotaru, Sasići u travničkom kotaru, Sasina kod Sanskog mosta). Dubrovčani ne bijahu pravi rudari, nego samo poduzetnici, koji su sirovine priregjivali (zlatari i novčari). Uz Sase i Dubrovčane spominju se i domaći rudari i poduzetnici.

Glavna rudarska mjesta bijahu oko: 1. Kreševa i Fojnice (srebro i bakar); 2. Olova (olovo); 3. Srebrenice (srebro) sve do Zvornika. *olovo*

IV. Dubrovnik (Ragusa).

Postanak. Kad su Slaveni u početku VII. vijeka razorili rimsko mjestance Epidaurus (u srednjem vijeku latinski Civitas vetus, slovinski od XIII. vijeka Cavtat ili Captat od latinskog Civitas, talijanski Ragusa vecchia), osnovaše bjegunci razorenog Epidaura 10 km sjevernije na kršnom poluostrvu ispod brijega Sergija novu općinu, koja se zvala latinski Ragusium, slovinski Dubrovnik (od riječi „dubrava“).

Politička zavisnost. 1. Bizantinsko je gospodstvo Dubrovnik podnosio sve do propasti bizantinskoga carstva u Evropi za četvrtoga krstaškog rata.

2. Mletačko gospodstvo (1205.—1358.). Osvojivši Carigrad i bizantinsko carstvo (u Evropi), prisiliše Mlečani Dubrovnik, da im se pokori. Mletačku je vlast u Dubrovniku zastupao knez (comes). Ime mletačke republike, kad je bila na vrhuncu svoje političke i trgovinske moći, bijaše po Dubrovnik od velike dobiti, budući da je tako postao dionikom mletačke trgovine u Levanti. Upravu i sudstvo uredi Dubrovnik po primjeru mletačkom.

3. Ugarsko vrhovno gospodstvo (1358.—1526.). Kad je ugarski kralj Ljudevit Veliki Mlečanima oteo Dalmaciju (1358.), morade se Dubrovnik podvrći Ugarskoj i plaćati joj godišnji danak od 500 dukata. Budući da Ugarska nije kao mletačka republika vršila svoju vrhovnu vlast po svom zastupniku, bio je Dubrovnik doista kao samostalna republika. Poslije bitke na Mohačkom polju (1526.) prestade ugarska vlast nad Dubrovnikom, a on od tada priznavaše tursko vrhovno gospodstvo.

Širenje državnih granica. Do XIV. vijeka bila je dubrovačka općina sa svijem malena; obuhvatala je samo obližnja mala ostrva i samo nešto malo suhe zemlje. Za nasagjene vinograde po tugjem zemljištu u Župi (Brenum) i na Rijeci (Ombla) plaćalaše općina susjednim gospodarima Zahumlja i Travunije godišnji danak (mogoriš). God 1333. dobiše Dubrovčani od srpskog cara Dušana i bosanskog bana Stjepana Kotromanića za platu, što su ih izmirili, znamenitu varoš **Ston** (Stagno) i sav **Pelješac**.

Od humske i trebinjske gospode kupiše primorje izmegju ušća Neretve i Boke kotorske; do prve polovice XV. vijeka stekoše već

svu obalu od ušća Neretve do Boke kotorske zajedno sa susjednim ostrvima (Lokrum, Mljet i t. d.).

Trgovina i industrija. Dubrovačka je trgovina najviše cvjetala u XIII., XIV. i XV. vijeku. Tada bijaše Dubrovnik prvi trgovinski grad na istočnoj obali Jadranskoga mora. S jedne su strane raznosili proizvode i svoje i talijanske industrije po istoku, a s druge su strane opet dogonili sirovine Balkanskog poluostrva na zapad. Najveću je korist, trgujući po kopnu, imao Dubrovnik od Slavonije, pod kojom se u ono doba razumijevala zemlja od Istre do rijeke Bojane sa svojim zalegjem, dakle današnja Hrvatska, Dalmacija, Crna Gora, sjeverna Albanija, Hercegovina, Bosna, Srbija i nekad srpski krajevi u današnjoj sjevernoj Turskoj.

Da svoju trgovinu podignu, sklapali su već u XII. vijeku trgovinske ugovore s talijanskim, istarskim i dalmatinskim gradovima, s omiškim gusarima (Kačićima), sa srpskim velikim županom Stjepanom Nemanjom (1186.) i s bosanskim banom Kulinom (1189.). Pomorski su trgovci dubrovački dolazili u sve zemlje, što leže oko Sredozemnog mora, a nekoji čak i u Indiju i Englesku. Za kopnenu trgovinu po Balkanskom poluostrvu ponajviše su radile trgovinske naseobine u glavnim stonim i rudarskim mjestima bosanskim i srpskim (u Kreševu, Fojnici, Pod Visokim, u Srebrenici, Olovu, na Kopaniku u Srbiji, u Novom Brdu, Prištini, Prizrenu i dr.).

Glavni je trgovinski put u unutrašnju Bosnu išao uz Neretvu. U Srbiju se išlo od Dubrovnika preko Trebinja, mimo Bileća i Gacka na Foču, a odavle ili na Moravu (u današnjoj Srbiji) ili u Staru Srbiju.

S Balkanskog su poluostrva odgonili Dubrovčani sirovine i robove, i to čak u Italiju, na Siciliju i Maltu, u Aragoniju i u sjevernu Afriku.

Uvozili su: robu tekstilne industrije (od vune, pamuka, platna i svile) i svakojakih, osobito crvenih boja; osim toga morsku sô, vino, ulje, ribe, šećer, južno voće, sirup, mirodije i ljekarije, metalnu robu, biser, drago kamenje i koralje, staklenu i kožnu robu, sapun i svijeće, hartiju, sokolove za lov i dr.

Industrija dubrovačka digla se osobito u XV. vijeku. Dubrovčani su pozvali talijanske suknaře, da podignu i poboljšaju dubrovačko suknařstvo; gradili su fabrike za pamučnu robu, kao i bojadžinske radionice (na Pilama i na izvoru Rijeke).

Državne uredbe. 1. **Knez** (prior, comes, rector). Vrhovnu je vlast u općini i državi dubrovačkoj vršio knez. Kneževa je vlast

za mletačkoga gospodstva trajala dvije godine, a od 1358. samo po mjesec dana. Kneza je biralo veliko vijeće. Knez je čuvao državne pečate, najtajnije i najvažnije državne isprave, pečate i ključeve gradskih vrata. U svečanim bi se prigodama zaodio velikim crvenim plaštem. Na lijes bi mu metali zlatnu ostrugu (mamuzu).

2. **Malo vijeće** (consilium minus). Već od postanka gradske općine stajale knezu o bok „malo vijeće“, sastavljeno od starješina najuglednijih domaćih plemićkih porodica (pet sudaca i šest vijećnika), što ih je biralo „veliko vijeće“. Služba članova maloga vijeća trajala po godinu dana. Kontrola nad računima, briga za obranu, snabdjev i zdravstvene prilike u gradu, — sve je to bila dužnost maloga vijeća.

3. **Veliko vijeće** (consilium maius). U veliko vijeće imala su pristup sva muška vlastela, počevši od navršene 18. godine. Veliko je vijeće: a) biralo kneza i sve ostale državne službenike; b) izdalo zakone; c) imalo pravo, da pomiluje one, koji su bili na smrt osugjeni; d) odmjerivalo poreze; e) odlučivalo o ratu i miru.

4. **Bilježnici** (notarii). Za vršenje pismenih poslova na latinskom i talijanskom jeziku uzimahu Dubrovčani u početku ponajčešće Talijane; za dopisivanje s vladarima i s vlastelom dalmatinskom, bosanskom i srpskom bijaše odregjen poseban slavenski gjak („cancellarius slavicus“).

5. **Stanak.** Dubrovčanin je smio Dubrovčanina tužiti samo pred domaćim sudom. Za razmirice s okolnim dalmatinskim općinama i sa susjednim narodima bio je stanak, na koji je svaka stranka birala jednak broj sudaca (iuratores.). Stranka, koja ne bi došla na odregjeno vrijeme i mjesto, gubila bi pravdu.

SRBIJA OD 1159. DO 1459.

I. Srpska država za Nemanjića 1159.—1366.

Pravi osnivač srpske države bio je **Stjepan Nemanja** (1159.—1196.), sin raškoga velikoga župana Bele Uroša. Ovaj razdijeli na smrti svoju zemlju megju četiri sina (1159.). Najmlagji sin, Stjepan Nemanja, ujedini opet cijelu oćevinu, te se nazva velikim županom (1169.). Bizantinski car Emanuel prizna mu vrhovnu vlast nad svijem raškim župama, ali Nemanja morade za to priznati vrhovnu vlast cara, te mu se ujedno obvezati na pomoć u ratovima.

Iza smrti cara Emanuela radio je veliki župan raški živo, da se oslobodi od bizantinskog gospodstva i da svoju državu raširi. Zaista otme Bizantincima Duklju i južnu Dalmaciju. Tako se Raša opet ujedini sa Dukljom, pa se proširi sve do Jadranskoga mora. Na istoku dopirala je do Morave.

Nemanja je nastojao i o duševnom jedinstvu i napretku svoga naroda. S toga izagna najprije bogomile iz svoje države, a za vrijeme stade uvoditi vjeru istočno-pravoslavnu. Sagrađi mnogo crkava i manastira, od kojih je najznamenitiji manastir Studenica (u današnjoj Srbiji). God. 1196. sazove Nemanja državni sabor te se odreče vlade. Mlagjemu sinu Stjepanu predade veliko županstvo, a starijemu sinu Vukanu dade Duklju te mu ujedno naredi, da priznaje Stjepana za državnog poglavara. Na to ode u manastir Studenicu, gdje se pokalugjeri i uzme ime Simeun. Kasnije ode na poziv svog najmlagjeg sina, kalugjera Save, u Svetu Goru, gdje sazida manastir Hilandar. U tome i umre (1199.).

Stjepan Prvovjenčani (1196.—1224.). Namah iza smrti Nemanjine ponikoše razmirice između njegovih sinova Vukana i Stjepana. Vukan ne mogaše pregorjeti, što je otac mlagjemu sinu Stjepanu ustupio veliko županstvo, pa s toga odluči, da zbacio svoga brata i da preuzme vladu nad čitavom Srbijom. Za to se složi s moćnim rimskim papom Inocentijem III. i obeća mu, da će preći u katoličku vjeru, ako mu papa dadne kraljevski vijenac. U isto vrijeme udruži se i s ugarskim kraljem (Emerikom), koji je malo prije Srbima oteo Hum. Ugarski kralj prodre (god. 1202.) sa Vukanom u veliko županstvo, pa preda upravu osvojenih zemalja Vukanu, a sam se prvi od ugarskih kraljeva nazove kraljem Srbije. No malo za vrijeme izmiriše se braća, te Stjepan opet zavlada svojim zemljama.

Srbija postaje kraljevinom (1220.). Veliki župan Stjepan zaište u vrijeme, kad su Latini iza četvrte krstaške vojne zavladao južnim dijelom Balkanskoga poluostrva, u pape kraljevsku krunu. Papa pristane na njegovu želju te mu posla krunu i dade ga njom krunisati. Stjepan se s toga i zove „prvovjenčani kralj“ Srbije. No malo za vrijeme ostavi Stjepan opet rimsku crkvu te pristade uz grčkoga patrijarha, koji je tada sjedio u Nikeji, pošto je Carigrad bio u vlasti Latina. Da bi se istočno-pravoslavna crkva u Srbiji utvrdila, posveti grčki patrijarh Stjepanova najmlagjega brata **Savu** za samostalnog arhiepiskopa Srbije (1221.).

Sava je u mladim godinama s nekim ruskim kalugjerom pobjegao u Svetu Goru, pa se tamo pokalugjerio. Vrativši se u Srbiju,

osnova sv. Sava u Srbiji osam vladičanstava (episkopija). Vladika za Hum i Trebinje sjedio je u Stonu, a vladika za donji Lim u Dabru (Banji). Sava sam sjedio je kao arhiepiskop Srbije u manastiru Žiči (na donjem Ibru, u današnjoj Srbiji).

Iza Stjepana Prvovjenčanoga vladala su redom njegova tri sina. Najznamenitiji između njih bio je **Stjepan Uroš I.** (1242.—1276.), koji je Ugarskoj oteo Hum te ga opet povratio Srbiji.

Kako je Uroš svog starijeg brata zbacio s prijestola, tako je i njega rođeni mu sin **Stjepan Dragutin** (1276.—1281.). Ali ovaj ne vladaše dugo, jer njega opet prinudi mlagji brat Uroš Milutin, da se odreče prijestola.

Uroš II. Milutin (1281.—1321.) podigne Srbiju do prve sile na Balkanskom poluostrvu. Greima otme gotovo svu Maćedoniju. Kasnije pokori i Arbanase. Ali prema kraju svog vladanja izgubi, ratujući s ugarskim kraljem, Mačvu s Biogradom.

Milutin je s velikom pažnjom pratio i unutrašnje prilike svoje države. Pomagao je trgovinu, osnivao mnoge manastire, crkve i bōnice ne samo po Srbiji, nego i izvan srpske države. Stolicu srpskog arhiepiskopa prenio je iz Žiče u **Peć**.

Milutin i kraljević Stjepan. Kad se je Milutin oženio (četvrti put) Simonidom, kćerju bizantinskoga cara (Andronika), počne Milutin na svom dvoru uvoditi grčke običaje i Grke u srpskoj državi namještati. Bojeći se srpska vlastela, da Grci ne preovladaju srpskim dvorom i srpskom državom, skloniše Milutinova sina, kraljevića Stjepana, da se digne na oca. Na to ovaj okuje i oslijepi svoga sina, pa ga onda s njegovim sinom Dušanom pošlje bizantinskom caru, da ga čuva. No kasnije dozvoli Milutin Stjepanu, da se sa svojim sinom Dušanom vrati u Srbiju i da oca naslijedi.

Stjepan Uroš III. Dečanski (1321.—1331.) bio je pobožan vladar. On sagrađi glasoviti manastir Dečane, po kojemu je i nazvan „Dečanski“. Inače njegovo vladanje nije bilo srećno. Bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću morade odstupiti Humsku (1325.). A sasma žalosno završi svoje vladanje. Njegova druga žena (Marija Paleologova) gledaše, kako bi svome sinu obezbijedila prijesto na štetu Dušana, Stjepanova sina od prve žene. Dušan, koji je kao nasljednik upravljao Zetom, udari sa zetskom vlastelom na očev dvor u Nerodimlju. Otac pobjegne u Zvečan; no Dušanovi ljudi pogju za njim, uhvate ga i pogube.

Dušan Silni 1331.—1355.

Dušanovo je vladanje najsjajnije doba srpske prošlosti. Kad je u bizantinskoj državi buknuo rat između bizantinske carice Ane i protucara Kantakuzena, nastojaše Dušan, da obori trulo carstvo bizantinsko. Za petnaest godina osvoji čitav Epir, Arbanasku i svu Mačedoniju. Osvojivši toliko zemalja, proglasi se god. **1346. carem srpskim, grčkim i bugarskim.** U isto doba bi njegov sin ovjenčan za kralja srpskog, a pećska arhiepiskopija uzvišena na **patrijaršiju.** Iza toga ratovaše sve do svoje smrti koje s Bizantincima, koje s Ugrima. Bizantincima ote Etoliju, Akarnaniju i Tesaliju, a ugarskom kralju Ljudevitu I. Mačvu. Ratovaše i s bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem, kojemu pohara južnu Bosnu. Spremajuci se za rat protiv Osmanlija, koje je pozvao u pomoć Kantakuzen, naglo se razboli i umre (1355.).

Iz njegove unutrašnje vlade trebalo bi spomenuti, da je izdao glasovite zakone (Dušanov zakonik, 1349. i 1354.), dalje da je i on gradio i darivao mnoge manastire i crkve, pomagao trgovinu i obrte.

Po Dušanovoj smrti počne srpska država naglo propadati. Njegov sin i nasljednik **Stjepan Uroš IV.** odstupi odmah u početku svoje vlade grčke pokrajine i južnu Arbanasku Grcima, a Mačvu s Biogradom Ugarskoj. God. 1366. izgubi „nejaki“ Uroš i prijesto u korist svoga staratelja Vukašina, koji sebe proglasi srpskim kraljem.

II. Dioba i propast srpske države u borbi s Osmanlijama.

Još za Uroševe vlade spominje se Vojslav Vojnović kao gospodar južne Humske i čitave srpske zemlje od Užica (preko Sjenice i Gacka) do Kotora. Njegovu prostranu državinu naslijedi bratić mu Nikola, sin Altomana Vojnovića. Protiv Nikole združise se kasnije bosanski ban Tvrtko i srpski knez Lazar, te mu državu razdijeliše. (Vidi povijest Bosne, str. 59.)

U isto doba sa Vojnovićima spominju se **Balšići.** Oni zauzeše Zetu, te kasnije raširiše svoju državu na istoku do Prizrena, a na jugu do Valone. Njihova država trajala 60 godina.

Kad je Nemanjina porodica bila skinuta sa srpskog prijestola, zavlada odmetnik **Vukašin** (1366.—1371.) samo južnim dijelom srpske carevine sa prijestonicama Prizrenom i Skopljem. Pomo-

ravljem zavlada sada samostalno knez Lazar Hrebeljanović, a istočnom Rašom Vuk Branković.

Boj na Marici (1371.) i **Kosovu polju** (1389.). Kad su Turci provalili u srpske zemlje, sakupi novi srpski kralj Vukašin vojsku od 60.000 ljudi i pogibe prema Jedreni. Nedaleko od Jedrene utabori se uz rijeku Maricu. Turci opazivši, da su Srbi sasna nepažljivi, navale u noći iznenada na srpski tabor i sasijeku srpsku vojsku. Sam kralj Vukašin pade na bojnopolju. Dva mjeseca poslije bitke na Marici umre i kralj Uroš (1371.). Snjim izumre slavna loza Nemanjića. Po Vukašinu osta **kraljević Marko,** koji se iza očeve smrti proglasi kraljem te se pokori sultanu. Pošto su mu Balšići oteli Peć i Prizren, osta mu zemlja od Šarplanine do Tesalije. U njegovoj oblasti bijaše Skoplje i njegova prijestonica Prilep. On pogibe kao kletvenik sultanov u ratu protiv vlaškog vojvode (1394.).

Dok su srpske državnice na jugu Šarplanine naglo propadale poslije bitke na Marici, dotlen je na sjeveru Šara zavlada borba između prije spomenutih vladalaca u ovim krajevima. Najvećega ugleda dočepao se među njima **knez Lazar** (u pjesmama opjevani „Car Lazar“), koji je vladao većim dijelom današnje Srbije. No kraljevski naslov srpski ne pregje na njega, nego na bosanskog bana Tvrtka (1377.), koji je bio po ženskoj lozi u rodu sa Nemanjićima. (Njegova je baba bila kći kralja Dragutina.) Kad je turski sultan osvojio Niš (1386.), morade Lazar priznati vrhovnu vlast sultana, te mu plaćati danak i u vojnama mu pomagati sa 1000 konjanika. No već do godine složi se Lazar s bosanskim kraljem Tvrtkom I., udari na Turke i do nogu ih potuče (1387.). Pošto je Murat nanovo pokorio bugarskog cara, udari opet na Lazara. Na Vidov dan god. **1389.** zametne se na **Kosovu polju** bitka između turske i srpske vojske. U srpskoj vojsci bijaše uz Lazara njegov zet Vuk Branković i bosanski vojvoda Vuković, kojega je poslao kralj Tvrtko I. U srpskoj vojsci bijaše još čuveni junak **Miloš Obilić,** koji je bio ocrnjen, da radi o izdaji. Da dokaže svoju vjernost prema knezu Lazaru, provali u čador sultanov i ubije sultana Murata I. Sada nastade zabuna i nered u turskoj vojsci; ali sultanov sin Bajezit u brzo zaustavi odstupanje turske vojske. Zametne se ljuta i odlučna bitka. Isprva naginjaše pobjeda srpskoj vojsci, ali kada Turci razbiše kneza Lazara, stadoše Srbi bježati. Po svršenom boju pogubi Bajezit I. kneza Lazara. Njegovu ženu Milicu prisili na mir, kojim bi priznata njezinim

sinovima očevina, ali se oni moradoše obvezati, da će sultanu plaćati danak i pomagati u ratu; k tome morade Milica dati sultanu svoju kćer (Oliveru, Milevu) za ženu.

Srpski despoti iz kuće Lazareve i Brankovićeve (1389. do 1458.). Poslije bitke na Kosovu polju upravljahu Srbijom despoti kao vazali osmanlijskih sultana. Prvi despot bijaše Lazarev sin Stevan Lazarević (1389.—1427.), a njega naslijedi njegov nećak **Gjuragj Branković** (1427.—1456.). Ovaj smjesti svoju prijestonicu u novi grad Smederevo na Dunavu. Smrću njegova sina Lazara (1456.—1458.) izumre muška loza Brankovića. Ugarski kralj Matija podigne sada bosanskog kraljevića Tomaševića (1458.—1459.) na despotsku stolicu. Ali već do godine pretvoriše Turci Srbiju u pašaluk (1459.). I tako nestade Srbije za tri i po stoljeća iz istorije.

BUGARSKA OD 1186. DO PROPASTI 1398.

I. Ponovljenje i cvat bugarske države za prvih Asenovića (1186.—1241.).

Kad su Bizantinci osvojili Bugarsku (971. istočnu, a 1019. zapadnu), grčki duhovnici počеше u njoj istiskivati iz crkve narodni jezik te ga zamjenjivati grčkim; osim toga činjahu carske vlasti mnoga bezakonja narodu. S toga se Bugari više puta dizahu protiv nasilja bizantinskog, ali uzalud. Kad je bizantinski car Isak II. Angelo udario golem danak na Bugare, digao se sav narod bugarski (1186.). Na čelu nezadovoljnim Bugarima bila su braća Petar i Ivan Asen, koji su izvodili svoje porijeklo od starih bugarskih careva. Tako Bugari neke Grke poubijaju, a druge protjeraju iz zemlje, proglase Bugarsku za samostalnu državu te izaberu i krunišu **Ivana Asena I.** (1186.—1196.) za cara bugarskog i grčkog.

Njegov mlagji brat **Kalojan** (1197.—1207.) bi na svoju molbu god. 1204. u Trnovu od papinskog izaslanika krunisan za cara (kralja) bugarskoga. Tom prigodom prione Kalojan uz katoličku crkvu. Ali malo za tijem se zarati s latinskim carem te ga u krvavom boju porazi, zarobi i pogubi (1206.).

Najslavnije doba nove bugarske države bijaše za **Ivana Asena II.** (1218.—1241.), sina cara Ivana Asena I. Za njegova vladanja htjede epirski despot (car) Teodor oteti Bugarima pokra-

jinu Traciju. Iván Asen digne se na njega i razbije ga (1230.). Samog Teodora u boju zarobi, a zemlju mu otme. Tako razmakne svoju državu preko Maćedonije i Arbanaske sve do Drača.

Nastojeći sada Ivan o miru, pomagao je trgovinu i gledao, da ukrasi svoju prijestonicu Trnovu.

II. Komadanje i propast Bugarske (1241.—1393.).

Za Asenovih sinova izgubi bugarsko carstvo opet Traciju, Maćedoniju i Arbanasku.

Još više Bugarska oslabi, kad se iza izumrća porodice Asenovića (1257.) izrodiše ljute borbe o prijestô. Za cara Ivana Aleksandra (1331.—1365.) poče se i prava Bugarska komadati. Njezinim istočnim dijelom zavlada despot Dobrotić, po kojem se njegova oblast i prozove Dobručom. Zapadni dio Bugarske morade car predati svome starijemu sinu Sracimiru. Mlagjemu sinu Šišmanu ostavi vlast u srednjoj Bugarskoj i carsku krunu. Tako bijaše sada Bugarska razdijeljena na troje: na Dobruču (glavni grad Varna), na oblast vidinsku (glavni grad Vidin) i trnovsku (glavni grad Trnovu).

Bugarska pada pod tursku vlast. Najmlagji sin Aleksandar **Šišman III.** bješe pošljednji car bugarski. Ostavljen od druga dva vladaoca bugarska, izgubi u ratu s turskim sultanom sve gradove do Balkana, za ostale morade priznati njegovu vrhovnu vlast, plaćati mu danak i pomagati mu u ratu; k tome ga Murat još prisili, da mu dade svoju sestru za ženu. Muratov našljednik Bajezit navali god. 1393. na Bugarsku, osvoji krasnu bugarsku prijestonicu Trnovu, pohara je i oplijeni, a cara Šišmana zarobi. Pet godina za tijem pade i Vidin Bajezitu u ruke (1398.).

BIZANTIJA I OSMANLIJE (TURCI).

I. Bizantija.

Komneni (1081.—1185.). Iz žalosnih prilika, u kojima bizantinsku državu ostaviše našljednici Vasilija II. (umr'o 1025.), podi-goše je opet Komneni. Najslavniji car iz te kuće bio je hrabri i lukavi, ali veoma razvratni **Emanuel I.** (1143.—1180.). Ratovao je

neprestano sa susjednim narodima. Najvećma se proslavi u ratu s Magjarima. Ovima otme iza dugoljetnog ratovanja velik dio Hrvatske i svu Dalmaciju (1168.) te je sjedini s bizantinskim carstvom. Za njegove vlade drži Bizantija zadnji put cijelo Balkansko poluostrvo u svojim rukama.

Angeli (1185.—1204.) i **latinska carevina u Carigradu** (1204.—1261.). Za Emanuelovih našljednika nastadoše opet borbe o prijestô, za kojih Komneni moradoše predati prijesto kući **Angela** (1185.). Ovi se zavadiše s Mlečanima poradi carina. Mlečani zato obořiše pomoću krstaša za četvrtog krstaškog rata (1202.—1204.) trulo carstvo bizantinsko, te osnovaše s krstašima latinsko carstvo (1204.—1261.). Dva rogjaka iz kuće Komnena osnovaše u Aziji carevine: u **Nikeji** (1205.—1261.) i u **Trapezuntu** (1205.—1462.); treći rogjak iz iste kuće osnova samostalnu državu u **Epiru** (1205.—1254.).

Bizantinsko se gospodstvo ponavlja u Carigradu za Paleologa (1261.). Nikejski car **Mihailo Paleolog** (1261.—1282.) osvoji god. 1261. Carigrad pomoću Genoveza, te tijekom učini kraj latinskoj carevini iza 57-godišnjeg opstanka. Ali velik dio negdašnje bizantinske države ostao je i dalje u rukama tugjih naroda i tugjih vladara.

I u carskoj porodici Paleologa izrodiše se ljute svagje i borbe. Ovu neslogu upotrebiše u svoju korist Srbi u Evropi, a Osmanlije (Turci) u Aziji. Za nametnika **Kantakuzena** (Joanes VI.) obuhvataše država bizantinska samo još Jedrenu i Carigrad s okolicom, primorske predjele i ostrva, onda još jedan dio Moreje; sve ostalo osvojiše Srbi za Milutina i Dušana. Osmanlije oteše im u Aziji u početku XIV. vijeka znameniti grad Brusu (1326.), a primorske bizantinske varoši anadolske prisiliše, da im plaćaju danak. Koristeći se borbom oko bizantinskog prijestola izmegju udove carice Ane i Kantakuzena, osvojiše u Evropi najprije **Galipoli** (1354.), a kasnije **Jedrenu** (Adrianopol, 1361.), te otrgoše ovako glavni grad bizantinski od zapadnih i južno-zapadnih pokrajina. Od sada je Bizantincima prijetila sve veća opasnost od Osmanlija. S toga odluči car Joanes VIII., da opet sjedini istočnu crkvu s rimskom, ne bi li tako spasao sebe i svoju državu. Na crkvenom saboru u Firenci (1439.) privolješe grčki poslanici, da se istočna crkva združi sa zapadnom; no kad o tome stiže vijest u Carigrad, opet se zametnuše ljute borbe.

Pad Carigrada 1453. I Joanesov brat i našljednik **Konstantin XI.** (1448.—1453.) bijaše za uniju. No dok se Grei megju

sobom svagjahu zbog vjerozakonskog pitanja, ote im silni sultan Mehmed II. malo ne sve zemlje, a god. **1453.** pade i pod sam Carigrad. Konstantin XI. odluči, da ga brani do posljednje kapi krvi; ali od 300.000 stanovnika skupi samo 6000 do oružja doraslih građana; njima pridruži još do 3000 plaćenika pod vojvodom Gjustinijanom. Te neznatne čete ne mogoše odoljeti sultanovoj vojsci, koja je brojila 160.000 momaka. Ipak su se branitelji grada otimali baš oduševljeno, te svi redom izgiboše, a s njima i sam car Konstantin, braneći se časno i junački.

Dne 29. maja provali osmanlijska vojska u Carigrad, koji postade odsele prijestonim gradom osmanlijskog carstva (Istambul, Stambul).

II. Osmanlije ili Turci.

U XIII. vijeku ostavi opet jedno pleme Turaka, bježeći pred Mongolima, staru postojbinu u Turkestanu, te se pod vogjom Ertogrulom naseli u Maloj Aziji, u državi seldžučkoga ikonijskog sultana (Alaedina), koji mu prepusti alpinske pašnjake zapadno od varoši Angore.

Ertogrulov sin **Osman** (1288.—1326.) proglasi se iza smrti sultanove „emirom“, t. j. samostalnim vladarom, te nastojaše odsele, da svoju državicu raširi seldžučkim i bizantinskim zemljama. Po njemu se prozvaše svi njegovi podanici Osmanlijama.

Sin njegov **Orhan** (1326.—1359.) osvoji znatni grad Brusu (1326.) i učini ga svojim prijestonim gradom.

Iz Bruse poče navaljivati na trulo carstvo bizantinsko, te otme na evropskoj obali Galipoli, „ključ Evrope“ (1354.).

Ali najveće zasluge po osmanlijsku državu steče sultan Orhan tijekom, što joj dade stalnu vojsku i izvrsnu pješadiju „jenjičara“ (nova vojska).

Uz jenjičare uredi još konjaničku četu **spahija**.

Našljednik Orhanov bijaše **Murat I.** (1359.—1389.). On poče osvajati bizantinske pokrajine u Evropi, zauze znameniti grad Adrijanopol (Jedrenu, 1361.), te odabravši ga za prijestonicu, navaljivaše odanle na Grke, Srbe i Bugare. Srpski knez Lazar i bosanski kralj Stjepan Tvrtko I. razbiše njegove čete kod Pločnika (1387.); ali dvije godine za tijekom stiže Srbe ljuti poraz na Kosovu (1389.), gdje Murat pogibe od Miloša Obilića. Još na bojnopolju proglasiše Osmanlije sultanom Muratova sina **Bajezita** (1389.—1402.), koji poradi svojih brzih pobjeda steče nadimak „munja“.

Baježit prisili srpskoga i vlaškoga kneza, da mu plaćaju danak i da mu pomažu u vojsci, a bugarsku državu sa svijem razori (1393.). Za tijem osvoji Mačedoniju i Tesaliju i zaprijeti Ugarskoj i Srijemu. Ugarski kralj Sigismund sabere na to vojsku od 60.000 ljudi, megju kojima bijaše mnogo krstaša, osobito Franceza, pak se sukobi sa Baježitom kod **Nikopolja** (1396.). Kršćanska se vojska borila hrabro i gotovo ga pobijedi; ali u to stiže Osmanlijama u pomoć srpska vojska, te Baježit odnese sjajnu pobjedu. Sam kralj Sigismund uteče jedva živ i pobježe u čamcu u Carigrad, a većina krstaša pogibe ili dopade sužanjstva. Do 10.000 zarobljenika dade Baježit smaknuti.

Iza toga se stane spremati, kako će zauzeti Carigrad; ali se digoše u Aziji Mongoli, da obore osmanlijsku državu; s toga morade Baježit ostaviti opsijedanje Carigrada i poći u Aziju mongolskom osvajaču Timuru u susret. Kod **Angore** se srete s njim (1402.). Osmanlija bijaše do 120.000 (megju njima 10.000 Srba), a Mongola četiri puta toliko. Ipak se Baježit ohrabri i zapodjene bitku. Ali ga Timur nadbije, uhvati i baci u tamnicu. Ne mogaše preboljeti svoje grozne nesreće, te pogibe od žalosti već iza osam mjeseci.

Baježitovi se sinovi bore o prijesto (1402.—1413.). Iza nesretne bitke kod Angore nastade rasulo u turskoj državi. Timur diže seldžučke emirate, a ostalo prepusti Baježitovim sinovima, koji su se megju se borili o našljedstvo. Na pošljedku nadvlada u ovoj borbi Mehmed I., potčini opet seldžučke emire osmanlijskoj vlasti, te tako nanovo sjedini svu osmanlijsku državu (1413.—1421.).

Njegov sin **Murat II.** (1421.—1451.) prisili Bosnu, da mu plaća danak, porazi ugarskog i poljskog kralja Vladislava kod Varne (1444.), a Janka Hunjada na Kosovu polju (1448.). Onda udari na Albaniju, da pokori slavnog junaka **Kastrijotu** (Skenderbeg, umr'o 1467.), ali uzalud.

U velike rasprostrani tursku državu Muratov našljednik **Mehmed II.** „El Fatih“ (osvajač, 1451.—1481.). Najprije zauzme Carigrad (1453.), onda pretvori Srbiju u pašaluk (1459.), pak razori franačke i paleološke državnice u srednjoj Grčkoj i u Peloponezu, osvoji carevinu Trapezunt, Vlašku i kraljevinu Bosnu (1463.), otme Mlečanima ostrvo Negroponte ili Evbeju, pokori krimske Tatara, osvoji najposlije i albaneski grad Kroju te učini Albaniju turskim pašalukom (1478.).

Ali Mehmed II. ne bijaše samo osvajač, nego i velik organizator svoje države i znamenit zakonodavac. On je udario temelje savršenim državnim uredbama, što ih je tursko carstvo imalo u XVI. vijeku.

Poslije Mehmeda II. vladaše **Baježit II.** (1481.—1512.), koji je odmah na početku svoje vlade osvojio **Hercegovinu** (1482.). Više se godina borio sa svojim bratom Džemom zbog našljedstva. Za njegove vlade počese se već jenjičari buniti i po Stambulu plijeniti, a malo iza toga prisiliše čak sultana, te se odrekao vlasti u korist svome sinu Selimu.

RUSI OD 1054. DO KONCA SREDNJEGA VIJEKA I MONGOLI.

I. Dioba i propast Rusije.

Knez Jaroslav razdjeli Rusiju megju svoje sinove (1054.). Jaroslavljivi sinovi, unuci i praunuci podijeliše se još dalje, tako da je u Rusiji na početku XIII. stoljeća bilo do 50 vladalaca. Svaki knez htjede da proširi svoju državicu na štetu drugoga, te se s toga porodiše neprestane zadjevice.

U takvu stanju zatekoše Rusiju divlji **Mongoli** (Tartari), kada u prvoj polovici XIII. stoljeća pod Džingishanom (t. j. veliki gospodar) iz Azije provališe u Rusiju. Za petnaest godina potčiniše (1240.) sebi sve ruske kneževine osim Novgoroda. Oplijenivši Poljsku, Njemačku, Moravsku, Ugarsku, Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumuniju, vratiše se u Rusiju, te se smjestiše na obalama dônje Volge. Tamo sagradiše prijestonicu Saraj. Ova se mongolska država zvaše Kapčak (Kipčak), a narod sam „zlatna horda“. Rusija osim Novgoroda osta više od 250 godina potčinjena toj zlatnoj hordi.

II. Mongoli osvoje bagdasko halifstvo (1258.) i svu Kinu (1280.).

U drugoj polovici XIII. stoljeća navališe Mongoli na **Bagdad**, te oboriše bagdasko halifstvo god. 1258., a s njim i arapsko-islamsku kulturu u prednjoj Aziji. Osvojiše još Iran, Tibet i južnu Kinu sa Kantonom. Prijestonica velikoga hana prenese se sada (iz Karakoruma blizu današnje Urge) u Peking. U zapadnim krajevima vladahu ilhani, priznavajući u početku barem

na oko vrhovnu vlast velikoga hana u Kini. Tako je velika mongolska država dopirala od Velikoga oceana do Dona i Sirije. Kasnije se raspade na mnoge samostalne države.

U XIV. stoljeću diže se **Timur** (umr'o 1405.), da obnovi mongolsku državu, kakova je nekad bila. U to ime navaljivaše na Aziju, Evropu i Afriku, te savlada sve narode i vladare, koji mu se htjedoše oprijeti.

Iz svoje **prijestonice Samarkanda** potčini u 35 bitaka osim Kine sve mongolske države, a k tome još Indiju do Gangesa, Malu Aziju i Siriju. Opustošene zemlje i razvaljeni gradovi kazivali su put, kojim je Timurova vojska prolazila; sa zemljom se izravniše Delhi, Damask i Bagdad, ponajljepši gradovi onoga doba, u kojima je dotlen bilo puno svijeta, kao nigdje drugdje.

Sjedinivši Timur sve mongolske zemlje, udari na Osmanlije u Maloj Aziji te ih do nogu potuče kod Angore (1402.). Država se njegova prostirala sad od kineskoga zida sve do Dona, od vrela Gangesova do Sredozemnoga mora i megja misirskih.

Da bi Mongolima vratio i Kinu, koja se još prije njegove vlade odmetnula, digne na nju vojsku od 200.000 momaka; ali umre uz put na rijeci Sirdarji.

Sahraniše ga najsvečanije u Samarkandu.

Timur bijaše najveći i najstrašniji osvajač, što ga je ikad ljudski rod vidio. I ako je mnoge zemlje opustošio, mnoge gradove razorio i puno svijeta poubijao, ipak je uza svu svoju barbarsku ćud kao pobožan šija štutio i štovao sveta mjesta. Cijenio je nauku, pjesništvo i umjetnost. U svijem bi osvojenim gradovima štedio naučenjake i umjetnike, te ih otpremao u svoju prijestonicu Samarkand.

Brinuo se je i oko razvitka zanata i trgovine, te je htio, da Samarkand postane srcem svjetske trgovine i svjetskoga prometa.

Poslije Timurove smrti opet se brzo raspade mongolska država.

III. Moskva postaje političkim i duhovnim središtem Rusije; Rusi stresu mongolski jaram (1480.).

Dok je južno-zapadna Rusija spala pod kraljevinu Poljsku, stenjala je sjevero-istočna Rusija u jarmu mongolskom. Jedino je republika Novgorod ostala slobodna i svoja.

Moskovska velika kneževina (1328.). U sjevero-istočnoj Rusiji podigla se za mongolskoga gospodstva **Moskva**, koja bijaše već u XII. vijeku osnovana. Moskovski se knez Ivan Kalita

prozove velikim knezom (1328.), te ujedno skloni mitropolita vladimirskoga, da se preseli iz Vladimira (svoje dotadašnje stolice) u Moskvu. Tako postade Moskva u XIV. vijeku ne samo političkim, nego i duhovnim središtem čitave sjevero-istočne Rusije. Ivan Kalita je još i s toga znamenit, što je u Moskvi sagradio „Kremlj“ (tatarski = grad).

Rusija se znatno raširi i oslobodi mongolskog jarma. Na daleko se razgrana Rusija za **Ivana III.** (1462.—1505.). Najprije udari Ivan III. na kazanskoga hana, koji se odmetnuo bio od glavnoga hana u Saraju, te ga prisili, da mu plaća danak. Iza toga pokori slavnu i bogatu republiku Novgorod (1478.), a dvije godine za tijem oslobodi Rusiju od teškog jarma mongolskog (1480.). Iza toga osvoji još zapadnu **Sibiriju**, te tako počevrostruči područje svoje države.

Već se prije toga bijaše prozvao samodržac čitave Rusije.

Prijestonicu Moskvu ukrasiše mu grčki i talijanski graditelji kamenim zgradama i velikim palačama. Od mnogih zgrada sačuvao se sve do danas „Uspenski sabor“ u Kremlju.

FRANCESKA I INGLESKA.

Karloviće naslijedi na **franceskom** prijestolu dinastija Kapetovića, koja vladalaše gotovo tri i pò stoljeća. Osnovatelj te porodice, pariski grof Hugo Capet (Kapé), bijaše najhrabriji megju velikasima, te se god. 987. proglasi kraljem.

I prvi Kapetovići bijahu prilično slabi, jer im se otimahu silni vazali. Ali za krstaških ratova počeo moć franceskih kraljeva rasti, jedno s toga, što su mnogi vazali izginuli u ratovima s ino-vjercima, a drugo opet s toga, što su kraljevi podupirali gradske općine te tijekom slabili silu velikaša.

Ljudevit VII. povede s njemačkim kraljem Konradom III. drugi krstaški rat, **Filip II. „Augustus“** s Fridrikom I. Barbarosom i Rikardom lavljega srca treći, a **Ljudevit IX. Sveti** šesti i sedmi rat. Za Filipa II. uvuče se u južnu Francesku bogomilska vjera, koju je širio Petar Valdus (Valdenzi, ili po gradu Albiju prozvani Albigenzi). Ali krstaški ratovi i inkvizicija (vjerski sud) za Ljudevita IX. zatrše do temelja tu novu vjeru.

Megju posljednjim Kapetovićima najviše se spominje **Filip IV. Lijepi**. Za ratovanje s Engleskom trebala mu je sila novaca; zato udari

i na svećenike porez, te se zavadi s papom Bonifacijem VIII. Filip zarobi papu, prisili njegove našljednike, da ostaviše Rim i počeše stolovati u Lionu, a kasnije u Avinjonu (Avignon). Od sada bijahu pape sa svijem zavisni od franceskih kraljeva do god. 1377. (Babilonsko sužanjstvo.)

Pošto nijedan od Filipovih sinova nije imao potomaka, sjede na prijesto **Filip VI.**, bratić Filipa IV., iz porodice Valois (Valoá) god. 1328.

U **Ingleskoj** je iza Viljema I. Osvajača rod normanskih kraljeva brzo izumro, a na prijesto podignuta dinastija Anjou (Anžu) ili Plantagenet. Anžuvinci proširili svoju državinu u Franceskoj: već otprije su imali ingleski kraljevi zapadne pokrajine, a sad zadobiše i čitavu Akvitaniju. S toga buknuše već za Rikarda lavljeg srca dugotrajni ratovi izmegju Ingleza i Franceza. Za njegova se brata i našljednika **Ivana „bez zemlje“** ratovanje nastavi. Ali bez uspjeha: franceski kralj Filip II. oduze Ivanu sav posjed u Franceskoj. Uz to se Ivan zavadi i s papom Inocentijem III., te se morade poniziti, primivši od pape Inglesku i Irsku kao leno rimske stolice. Tako ostade bez ikakve zemlje. Poslije ga prisili plemstvo, te potpiše **veliki list slobode god. 1215.** (magna charta libertatum), koji postade temelj ingleskom ustavu.

Njegov sin **Henrik III.** borio se je bez uspjeha s Francezima.

Za Henrikova praunuka **Eduarda III.** plane megju Ingleskom i Franceskom rat o našljedstvo, koji potraja više od 100 godina (1339.—1453.). Eduard bijaše sin kćeri franceskog kralja Filipa IV., te stade s toga zahtijevati francesku krunu, koju Francezi predadoše porodici Valois (Filipu VI.). To je bio uzrok ratu, u kojem je Ingleze s prva pratila sreća, te su za franceskog kralja **Karla VII.** već bili osvojili cijelu Francesku do Loire (Loare). Za tijem počeše opsijedati i grad Orléans (Orlean), kad se najednom diže junačka djevojka **Jeanne d'Arc** (Žan d'Ark), koja oslobodi taj grad i dobi za to nadimak „djevica orleanska“. Iza toga prokrci kralju put do Remsa (Rheims), gdje ga svečano krunišu na njezine oči.

Ona htjede da svoju domovinu sa svijem oslobodi od neprijatelja. Ali joj slabo pomagahu lijeni kralj Karlo. Pri opsijedanju grada Kompjenja (Compiègne) Inglezi je uhvatiše, odvedoše u Rouen (Ruan), optužiše, da je vještica i krivovjerkica, pa je živu spalili na lomači (god. 1431.).

Ali smrt „djevice orleanske“ ne zaustavi napredovanje franceskog oružja. Inglezi izgubiše za malo sve gradove, što su ih u Franceskoj osvojili, osim Kalé-a (Calais).

Ovaj se rat dovrši bez ikakvog mira, jer u Ingleskoj buknu borba o našljedstvo izmegju crvene i bijele ruže, t. j. izmegju porodice Lenkestr (Lancaster) i Jork (York). Ta borba trajala je punih 30 godina i dovrši se tako, da je pobijedila porodica Lenkestr.

ITALSKO POLUOSTRVO.

I. Mleci (Venetia).

Osnutak Mletaka; Mleci pod vrhovnom vlašću Bizanta. Kad je Atila god. 452. navalio na gornju Italiju, ostaviše mnogi Veneti svoj zavičaj, osobito oni iz razorene Akvileje, te se skloniše na ostrva u lagunama Jadranskog mora. U početku bijahu pojedine općine na ostrvima pod svojim tribunima, priznavajući od VI. vijeka vrhovnu vlast bizantinskog cara. Da bi se lakše oteli navalama langobardskih kraljeva i hrvatskih gusara, ujediniše se ti ostrvljani na koncu VII. stoljeća, te stadoše birati zajedničkoga vojvodu ili dužda (doge, dux). Za Karla Velikoga preneseše stolicu duždovu na ostrvo Rialto (Rivus altus), koje tako postade sredina i srce svemu gradu, koji se po narodu nazove Venecija.

Borbe s Hrvatima. U IX. i X. stoljeću vodili su Mleci krvave bojeve sa susjednim Hrvatima. Isprva su morali Hrvatima plaćati godišnji danak za slobodno brodarenje po Jadranskom moru. Od toga se danko oslobodiše istom na kraju X. stoljeća. U XI. stoljeću osiliše se još više s pomoću bizantinskih careva; najprije zauzeše s dopuštenjem bizantinskim zapadnu obalu Istre, a kasnije pokloniše im se i primorski gradovi i ostrva Dalmacije.

Krstaški ratovi i ratovi sa Genovom. Krstaški ratovi biše Mlecima od velike koristi. U jednu se ruku obogatiše silno, prevajajući krstaše preko mora u svetu zemlju, a u drugu raširiše svoju trgovinu u Aziji. Na vrh moći i slave ispne Veneciju dužd **Henrik Dandolo** za četvrtog krstaškog rata, kad je oborio bizantinsko carstvo (1204.). Tada zapadoše Veneciji tri osmine bizantinske države, i to veći dio primorja s Morejom (Peloponezom) i s mnogim

ostrvima, od kojih su bila najznatnija Evbeja (Negroponte) i Kreta (Kandija). Upravo radi ovoga dobitka zapletoše se Mlečani u duge ratove s Genovezima (1256.—1381.), koji su takogjer za krstaških ratova raširili svoju trgovinu u Aziji. Istom 1381. prisiliše Mlečani Genoveze na mir.

Iza toga rata započe najsjajnije doba u povijesti Venecije. Za kratko vrijeme pridružiše svojoj državi ostrvo Krk, talijanske gradove Veronu, Padovu i dr. U sredini XV. stoljeća ovladaše najvećim dijelom dalmatinske obale. Ostrvo Cipar dade im (1489.) udova zadnjega kralja ciparskoga. Tako imagjaše mletačka republika u XV. vijeku najveći obim, najveću moć i najveće blagostanje. U ruci joj bijaše ne samo trgovina levantska, nego i indijska.

No kada Turci prodriješe u bizantinske i južne slavenske zemlje, izgubiše veći dio svoje državine na Balkanskom poluostrvu. A kada se otkri morski put okolo Afrike u istočnu Indiju, propade trgovina, koja im bješe izvor bogatstvu i moći.

Ustav. Na čelu mletačke općine bijaše dužd, kojega je birala narodna skupština. Ova je takogjer imala da odlučuje o ratu i miru. Već u IX. i X. vijeku obnašahu duždevu čast samo članovi iz najotmenijih porodica, od kojih je svaka nastojala, da joj ta čast i vlast ostane u naslijegje. Da bi stegnuli duždevu vlast, uvedoše Mlečani **veliko vijeće** (Consiglio maggiore) od 450—480 članova, koje je narod birao na godinu dana. Samo je s velikim vijećem mogao dužd izdavati zakone. Osim toga je bilo **maló vijeće** (Signoria), koje se sastojalo od dužda i šest vijećnika. Narod bi se samo kadikada sazvaó, da odobri zakone vijeća i dužda i da pristane na djela vladina. Ovaj se ustav sa svijem utvrdi ustanovom takozvanog „zatvora velikoga vijeća“, kojom bi odregjeno, da u veliko vijeće mogu ući samo potomci onih članova, koji su posljednje četiri godine u njemu bili. Tijem bi sva vlast u državi za sva vremena predana nekim odličnijim porodicama. Da bi mletački plemići (Nobili) svoju nasljednu vlast učvrstili, uvedoše kasnije **državnu inkviziciju** (sud) od **tri** lica (Consiglio dei Tre). Članovi su inkvizicije bili apsolutni gospodari u državi, te su mogli i samom duždu suditi. Na koga bi samo posumnjali, namah bi ga bacili u tamnicu, gdje bi od vlage, tame, gladi, žegje ili žege pod olovnim krovovima duždeve palače iza teških muka umirao, ako ga ne bi dali u potaji smaknuti.

II. Genova.

Druga znamenita trgovačka republika italska bješe Genova. Ova osvoji Korziku i jedan dio Sardinije. Kad je Mihailo Paleolog s pomoću Genoveza oteo Latinima Carigrad, pokloni Genovezima trgovačka privilegija mletačka u Bosforu, Egejskom i Crnom moru. Po obalama ovijeh mora osnivahu sada Genovezi svoje trgovačke naseobine po Bosforu (Perá kod Carigrada) i na krimskom poluostrvu (Kafa). Zbog toga se izrodi dugotrajan rat s Mlecima, koji se konačno svrši porazom Genoveza (1381.). Ovo i domaći razdori oslabiše znatno moć Genove. Kad su joj Turci u XV. stoljeću oteli naseobine na istoku, a Španci i Portugalci pronalazili nove puteve morskoj trgovini, podsjećena su za uvijek krila genovskoj trgovini.

III. Ostale znamenite države u Italiji.

Osim Mletaka i Genove treba u sjevernoj Italiji još spomenuti vojvodinu **Milan** i **Savoju** sa **Pijemontom**. U srednjoj Italiji bijahu najznatnije države **Firenca** i **papinska država**. Firencom zavlada na početku XV. vijeka porodica **Medici** (Mediči), koja je u veliko njegovala nauku i umjetnost, tako da je postala Firenca ognjište naučnog i umjetničkog rada u ono doba.

I u papinskoj državi su se u drugoj polovici XV. vijeka njegovale nauka i umjetnost. Papa Nikola V. (umr'o 1455.) osnovao je glasovitu biblioteku u Vatikanu. Njegovi nasljednici su se mnogo trudili oko širenja klasičkih nauka i sakupljanja dragocjenih i znamenitih umjetnina i starina.

Papinska se država sterala od ušća Pada pa sve do ušća Tibera. Osim toga su pape imali još grad Avinjon (Avignon) u južnoj Franceskoj, gdje je bila u XIV. stoljeću papinska stolica za tako zvanog „babilonskog sužanjstva pape“.

U južnoj Italiji i na Siciliji osnovaše **Normani** iz franceske Normandije u XII. stoljeću **kraljevinu napuljsku** (ili kraljevinu obiju Sicilija) kao leno papinske stolice. God. 1266. predade papa ovu kraljevinu franceskoj porodici **Anžu** (Anjou). No već za prvoga vladara iz te kuće, za Karla I., odmetne se zbog nasilja franceske gospode ostrvo Sicilija, te pozove u pomoć aragonskog kralja, koji zauze ostrvo za svoju porodicu.

„**Sicilska večernja**“ (1282.). Karlo I. namjestio je na sva državna mjesta gotovo sve same Franceze. To je u veliko ogorčilo sicilski narod,

te se ovaj zavjeri protiv mrskih tugjinaca. Na uskršnji ponedjeljak, kad zazvoniše zvona na večernju, udare Talijani na Franceze u glavnom gradu Palermu i po svijem drugim mjestima sicilskim. Da bi raspoznali, ko je Francez, silili su tugjince da izgovore riječ „cicer“ (talijanski čičer, franceski siser = grašak). Kogod je nije mogao pravo izgovoriti, onoga bi ubili.

PIRENEJSKO POLUOSTRVO.

I. Arapska ili maurska Španija.

Poslije strašnoga boja kod Heresa (Xeres de la Frontera, 711.) osvojiše Arapi s afričkim Maurima gotovo cijelo Pirenejsko poluostrovo; samo po visokim planinama u sjevero-zapadnom kutu sačuvaše kršćani svoju samostalnost. God. 732. provališe i u Frančaku, ali ih tamo kod Tura suzbiše.

Kordovski halifat i maurska kultura. Kad su Abasovići god. 750. svrgli Omejeviće, pribjegne Omejević Abdurahman u Španiju, otrgne je od arapske države, te osnuje samostalnu državu sa prijestonicom u **Kordovi 755.** Od njegovih našljednika nazove se **Abdurahman III.** (oko 950.) prvi halifom, da bi tijekom istakao svoju potpunu nezavisnost od bagdaskog halife. Isti Abdurahman III. kao i njegov sin i našljednik **Hakim II.** proslaviše se za sve vijekove svojim prosvjetnim djelima. Za njihove se vlade poljodjelstvo, obrti, trgovina, umjetnost i škole podigoše do tolika stepena, da se je vas svijet čudio prosvjetiti španskih Maura, te su ovi postali učitelji susjednim narodima. Umjetnom kanalizacijom tako oplodiše zemlju, da je naličila krasnom vrtu. Među njihovim obrtima cvjetaše osobito svilarstvo i činjenje koža (kordovan), a umjeli su praviti i dobar papir i vrsno oružje (toledske sablje). Razvijeni obrti i raširena trgovina učiniše, da je u maurskoj Španiji postalo puno bogatih, velikih i krasnih varoši, između kojih steče prvijenstvo prijestonica halifska. Kordova je brojila u to doba milijun stanovnika. Nju su kitili divni dvorovi i množina krasnih džamija, od kojih je najkrasnija imala blizu 4000 mramornih stupova. Sva je varoš bila lijepo kaldrmisana i po noći rasvijetljena. Nedaleko od Kordove podigao je prvi maurski halifa sjajnu palaču Azahru. Od glasovite Alhambre u Granadi vide se još i danas razvaline. — Hakim II. potrošio je velik dio svog imanja na mnoge škole i na svoju veliku knjižnicu u Kordovi.

No sjajno doba maurske povijesti poče već u XI. stoljeću tamnjati. Muževi željni vlasti zametnuše krvave borbe, koje se svršiše raspadom kordovske države. Pored halife u Kordovi vladahu emiri u Sevilji, Toledu i dr. Sad navališe kršćani svom silom na Maure. I da im nijesu u pomoć pritekla njihova braća u Africi, gospodstvo bi Maura u Španiji bilo već u XI. stoljeću propalo.

II. Kršćanske države.

U borbi protiv Maura osnovaše pirenejski kršćani više država. Evo tih država:

1. **Asturija.** Osnovaše je (god. 750.) zapadni Goti, koji su od Maura bježali u sjevero-zapadne gorske krajeve. Po glavnom se gradu Leonu čitavo kraljevstvo naskoro prozove Leon.

2. **Kastilija.** Ta se zemlja zove ovako poradi svojih brojnih tvrđica (castella). U ratovima, što su ih kastilski vladari vodili protiv Maura, najviše se proslavi junačina **Cid** (umr'o 1099.).

3. **Navara**, 4. **Aragonija**, 5. **Katalonija** i 6. **Portugalska.**

Leon sjedini se kasnije s Kastilijom, a Katalonija s Aragonijom. Tako su kasnije najznamenitije države na Pirenejskom poluostrovo: Aragonija, Kastilija i Portugalska.

a) *Aragonija i Kastilija.* Aragonijom vladaše na kraju XII. vijeka kralj **Ferdinand**, a Kastilijom kraljica **Izabela.** Ferdinand je baštiniio sicilsku (napuljsku) krunu, te tijekom južnu Italiju spojio s Aragonijom. Svojom ženidbom s Izabelom sjedini najveći dio današnje Španije (osim Navare) u jednu državu.

Pad Granade. Ferdinand i Izabela odlučiše, da učine kraj ostatku maurskog gospodstva u Granadi i u južnom primorju. Združenim silama udariše Kastilci i Aragonci (god. 1491.) na prijestonicu posljednjeg halife Ebuabdila, te je opkoliše. No uvjerivši se, da je opiranje protiv pretežne sile uzalud, Ebuabdil predade sam grad kršćanima pa iseli u Afriku **1492.** Tako propade maursko (arapsko) gospodstvo na Pirenejskom poluostrovo iza borbe, koja trajala od 711.—1492. Pobjeditelju Ferdinandu dade papa nadimak „katolički kralj“.

Iste godine, kad su Ferdinand i Izabela zauzeli Granadu, pronašao je Kristof Kolumbo u njihovoj službi **Ameriku**, te ovim pronalaskom položio osnovu kasnijoj moći i veličini Španije.

b) *Portugalska.* Ova država postala je od zemlje oko grada Oporta, koji su kršćani oteli Maurima. U početku bijaše Portu-

galska potčinjena Kastiliji. No njezin vladar **Alfonzo I.** (umr'o 1185.) izradi nakon duge borbe s Kastilijom u pape, da ga je priznao za kralja i samostalna vladara portugalskog. Isti Alfonzo oteo je Maurima važni primorski grad Lisabon. Njegovi nasljednici raširiše u ratovima s Maurima još dalje granice državne prema jugu i jugoistoku.

Portugalci pronalaze morski put u Indiju (1498.). U XV. stoljeću svrnuše portugalski kraljevi osobitu pažnju na otkrivanje novih zemalja i novih morskih puteva, da bi ovako razmakli svoje oblasti i Portugalskoj namakli pomorsku trgovinu i gospodarstvo na moru. U sredini XV. stoljeća bijaše Portugalcima već poznato primorje zapadne Afrike od Kapverda sve do Gvineje. Smjeli brodar Bartolomej Diaz prisprije god. 1486. već sretno na južni rt Afrike, koji bi od portugalskoga kralja nazvan „glavicom dobre nade“. No istom god. 1497. oplovi Vasko de Gama tu opasnu glavicu, te nagje put u Indiju (1498.). Tijem bi ujedno utrt put najsajajnijoj dobi portugalske države.

NAJZNATNIJI IZUMI I SVRŠETAK SREDNJEGA VIJEKA.

1. **Kompas.** Kinezi poznavahu najprije svojstvo magnetske igle, da uvijek pokazuje prema sjeveru; u Evropi saznadoše za to istom u XII. stoljeću. Ali već u XIII. stoljeću upotrebljavahu Talijani kompas na svojim brodovima. Ko ga je izumio, to se još ne zna. Na kraju istog stoljeća pokušavahu već dva Talijana, da iz Genove plove oko Afrike u Indiju.

2. **Barut, puške i topovi.** Barut su najprije poznavali Kinezi u Indi, a poslije Arapi i Mauri. I Bizantinci su imali tako zvanu „grčku vatru“, kojom su branili svoju prijestonicu protiv Arapa i drugih naroda. U XIV. vijeku pravili su već u Njemačkoj puške, a u Italiji (u Firenci) metalne topovske cijevi. Novo oružje u toliko promijeni način ratovanja i vojničke uredbe, da je sredovječno viteštvo izgubilo svoju vrijednost i važnost.

3. **Papir.** Pravi su izumitelji papira Kinezi. Na kraju 8. stoljeća podigoše Arapi fabriku papira u Bagdadu, kasnije u Damasku. Arapi raširiše fabrikaciju papira megju španskim Maurima, koji pravljahu papir od pamučnih i lanenih krpa. Od njih naučiše zapadni kršćani, da ga od toga prave. U XIV. vijeku je fabrikacija novog

papira po Italiji, Njemačkoj i Franceskoj već veoma razgranjena. Tijem bi istisnut skupi pergamenat (papir od kože), koji se do tada upotrebljavao.

4. **Stamparska vještina.** Već u XIV. stoljeću običavahu na daščicama urezivati slike svetaca, a ispod njih i slova njihovih imena. Sve se to namazalo bojom, pa onda snimalo na papir, koliko se puta htjelo. Nijemcu Ivanu **Gutenbergu** se obično pripisuje izum pokretnih i željeznih slova (oko 1450.). Tijem slovima poče u Majneu štampati latinsku bibliju. Kad su se malo za tijem štamparski pomoćnici razišli po svijetu, iznikoše i izvan Njemačke mnoge štamparije, a najglasovitije u Mlecima i Parizu. Prva južno-slavenska štamparija podigla se u Obodu u Crnoj Gori (1493.).

Svi ti izumi, onda preporod stare kulture, nauke i umjetnosti, pa na pošljtku pronalazak Amerike i morskog puta u Indiju, promijeniše tako bistveno privredni i duševni život Evropljana, a kasnije i mnogih drugih naroda, da se povijest srednjega vijeka svršava krajem XV. vijeka, a počinje povijest novoga vijeka.

Hronološki prijedlog povijesti srednjega vijeka (375.—1492.).

- 375. Huni se doseliše u Evropu.
- 395. Rimsko carstvo dijeli se na zapadno i istočno.
- 453. Umr'o Atila kralj hunski.
- 476. Odoakar osvoji Rim; propast zapadnog rimskog carstva.
- oko 500. Hlodvig kralj franački.
- 527.—565. Justinijan bizantinski car.
- 568. Langobardi zauzeše Italiju, a Avari nizinu izmeđju Tise i Dunava.
- 622. Muhamed se preseli iz Meke u Medinu (hidžret).
- oko 622. Car Heraklije; za njegove se vlade svršava seoba slavenskih plemena na Balkansko poluostrvo.
- 632. Smrt Muhameda.
- 632.—661. Prve četiri halife.
- 661.—750. Omejevići u Arapa.
- 679. Bugari provališe u istočnu Meziju i osnovaše bugarsko-slavensku državu.
- 711. Tarikova pobjeda nad zapadnim Gotima kod Heresa.
- 732. Karlo Martel razbio Arape kod Tura.
- 750. Abasovići naslijede Omejeviće.
- 755. Maurska se Španija odmetne od bagdaskog halife.
- 756. Osnova udarena papinskoj državi.
- 800. Karla kruniše papa za rimskog cara.
- oko 800. Harun Erašid (Al Rašid) halifa u Bagdadu, a Krum car u Bugarskoj.
- 843. Diobom franačke države postade Franceska i Njemačka.
- 863. Braća sv. Ćiril i Metodije odlaze u Moravsku.
- oko 863. Rastislav knez u Moravskoj; Rurik osnuje rusku državu.
- 885. Umr'o sv. Metodije, nadbiskup moravski; Svatopluk knez moravski.
- oko 900. Simeun Veliki u Bugarskoj.

906. Magjari obaraju moravsku državu.
 925. Tomislav se kruniše za kralja hrvatskoga.
 962. Papa kruniše njemačkoga kralja Otona I. carskom krunom.
 971. Bizantinci obore istočnu Bugarsku.
 1000. Stjepan se kruniše za kralja ugarskog.
 oko 1000. Boleslav Hrabri u Poljskoj, a Vladimir u Rusiji.
 1019. Bizantinski car Vasilije II. obori zapadnu Bugarsku; Hrvati i Srbi priznaju vrhovnu vlast bizantinsku.
 1073.—1085. Papa Gregorije VII. Njegovi su suvremenici: njemački kralj i rimski car Henrik IV., hrvatski kralj Zvonimir, njegov vazal, onda dukljanski kralj Mihailo.
 1096.—1270. Krstaški ratovi.
 1100.—1187. Jerusalimsko kraljevstvo.
 1102. Ugarski kralj Koloman krunisan za kralja hrvatskog.
 1122. Vormski konkordat; konac borbe za investituru.
 1143.—1180. Emanuel Komnenac zadnji bizantinski car, koji je vladao čitavim Balkanskim poluostrvom.
 1159.—1196. Stjepan Nemanja osnivač srpske države.
 1186. Braća Ivan i Petar Asen obnoviše bugarsku državu.
 1189. Kulin ban sklopi trgovinski ugovor s Dubrovnikom.
 1189.—1193. Treći krstaški rat; Fridrik I. Barbarosa i Rikard I. Lavljega srea.
 1202.—1204. Četvrti krstaški rat. Zadar zauzet.
 1204. Krstaši osvojiše Carigrad. Bugarski vladar Kalojan primi od pape carsku krunu; unija izmegju bugarske i rimske crkve.
 1204.—1261. Latinsko carstvo.
 1215. Veliki list slobode u Ingleskoj.
 1218.—1241. Ivan Asen II., najslavniji car u novoj bugarskoj državi.
 1220. Srbija postade kraljevinom. Stjepan Prvovjenčani i sv. Sava.
 1222. Zlatna bula ugarskog kralja Andrije II.
 1228.—1229. Peti krstaški rat. Car Fridrik II. dobiva od misirskog sultana grad Jerusalim i kruniše se za kralja jerusalimskoga.
 1240. Mongoli zavladaše Rusijom, osvojivši Kijev; za vrijeme prodriješe u Ugarsku, Hrvatsku i Dalmaciju.
 1256.—1273. Interregnum u Njemačkoj.
 1258. Mongoli zauzeše Bagdad.

1261. Mihailo Paleolog s pomoću Genoveza osvojio Carigrad i obnovio bizantinsko carstvo.
 1273.—1291. Rudolf Habsburški u Njemačkoj.
 1278. Bitka na Moravskom polju izmegju Rudolfa Habsburškoga i češkog kralja Otakara II.
 1282. Habsburška kuća dobiva u leno Austriju, Štajersku i Kranjsku. Sicilska večernja.
 1298.—1322. Hrvati Šubići bosanski bani.
 oko 1300. Uroš II. Milutin u Srbiji. Osman osnivač osmanlijskog carstva.
 1301.—1382. Anžuvinci u Ugarskoj i Hrvatskoj.
 1301.—1342. Karlo Robert u Ugarskoj i Hrvatskoj.
 1306. Pšemislavići u Češkoj izumiru.
 1322.—1353. Stjepan Kotromanić u Bosni.
 1325. Humska pripojena Bosni.
 1331.—1355. Dušan Silni u Srbiji. Njegov suvremenik Orhan, sultan osmanlijski.
 1342.—1382. Ljudevit I. Veliki, kralj ugarski i poljski.
 1346. Dušan Silni kruniše se za cara srpskoga, grčkoga i bugarskoga.
 1348. Sveučilište u Pragu osnovano od slavnog češkog kralja Karla I. (IV.).
 1353.—1391. Tvrtko I. u Bosni.
 1358. Mlečani odstupiše Dalmaciju ugarskom kralju Ljudevitu Velikom. Dubrovčani priznaše vrhovnu vlast Ugarske.
 1359.—1389. Sultan Murat I.
 1371. Osmanlije poraziše kralja Vukašina.
 1377. Bosna postade kraljevinom.
 1389. Bitka na Kosovu polju.
 1389.—1402. Bajezit sultan osmanlijski.
 1391.—1395. Dabiša kralj bosanski.
 1393. Pad bugarske države pod Tursku.
 1305.—1398. Jelena Gruba kraljica u Bosni.
 1398.—1421. Doba protukraljeva u Bosni.
 1402. Bitka kod Angore. Timur.
 1415. Hus spaljen na koncilu u Konstancu.
 1418.—1436. Husitski ratovi.
 1444. Boj kod Varne, gdje padne poljski i ugarski kralj Vladislav III. Varnenčik.

- oko 1450. Gutenberg izumio štamparsku vještinu.
1453. Mehmed II. osvojio Carigrad.
1456. Sibirjanin Janko porazio Osmanlije pod Biogradom.
1458.—1490. Matija Korvin u Ugarskoj.
1458.—1459. Bosanski kraljević Tomašević despota srpski.
~~1459. Srbija postala turski pašaluk~~
1461.—1463. Stjepan Tomašević u Bosni.
1463. Mehmed II. osvojio Bosnu.
1480. Pad zlatne horde. Rusija se oslobodi mongolskoga jarma.
1482. Turci osvojiše Hercegovinu.
1492. Ferdinand Katolički oteo Maurima Granadu. Kristof Kolumbo otkrio **Ameriku**.